

Úvod do filozofie a etiky v sociální práci

Mirka Nečasová

Vydala Masarykova univerzita v Brně roku 2001

ISBN 80-210-2673-01

Obsah

ÚVOD	3
1. UPLATNĚNÍ ETIKY V SOCIÁLNÍ PRÁCI	5
1.1 MORÁLNÍ ROZHODOVÁNÍ.....	5
1.2 ETICKÁ TÉMATA, PROBLÉMY A DILEMATA.....	6
1.3 OBLASTI ETICKÝCH PROBLÉMŮ A DILEMAT.....	7
1.4 SOCIÁLNÍ PRÁCE A SOCIÁLNÍ STÁT.....	7
2. FILOZOFIE, ETIKA A MORÁLKA	11
2.1 ZÁKLADNÍ MORÁLNÍ KATEGORIE KLASICKÉ ETIKY	14
2.1.1 <i>Dobro</i>	14
2.1.2 <i>Svědomy</i>	15
2.1.3 <i>Norma</i>	16
2.1.4 <i>Ctnost</i>	18
2.1.5 <i>Štěstí a smysl</i>	19
2.2 ETIKA V POSTMODERNÍ DOBĚ	20
3. ZÁKLADNÍ ETICKÉ TEORIE	23
3.1 DESKRIPTIVNÍ ETIKA.....	23
3.2 METAETIKA	24
3.3 PRESKRIPTIVNÍ ETIKA	25
3.4 ETICKÉ TEORIE Z HISTORICKÉHO HLEDISKA	26
3.4.1 <i>Teorie přirozeného zákona</i>	26
3.4.2 <i>Teorie přirozeného práva</i>	28
3.4.3 <i>Teorie racionální povinnosti (deontika)</i>	30
3.4.4 <i>Teleologie - utilitarismus</i>	33
3.4.5 <i>Teorie distributivní spravedlnosti</i>	36
3.4.6 <i>Antiopresivní teorie</i>	37
3.4.7 <i>Etika účasti</i>	39
3.4.8 <i>Etika diskurzu</i>	43
3.4 SOUČASNÝ STAV V OBLASTI ETIKY SOCIÁLNÍ PRÁCE.....	45
4. HODNOTY V SOCIÁLNÍ PRÁCI A HISTORICKÝ PŘEHLED	49
4.1 HISTORICKÝ POHLED NA HODNOTY V SOCIÁLNÍ PRÁCI.....	52
4.1.1 <i>Historický vývoj na území ČR</i>	54
4.1.2 <i>Etické principy pro sociální práci v současné době</i>	55
4.2 HODNOTY VE VZTAHU SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA A KLIENTA	58
4.2.1 <i>Tradiční sociální práce (katalytický model, model přizpůsobení)</i>	58
4.2.2 <i>Nový přístup (interaktivní model, model služby)</i>	59
5. PROFESNÍ ETICKÉ KODEXY	62
5.1 CHARAKTERISTIKA PROFESE.....	62
5.2 ETICKÝ KODEX	65
5.3 SROVNÁNÍ ETICKÝCH KODEXŮ V RŮZNÝCH ZEMÍCH Z HLEDISKA HODNOT	66
5.3.1 <i>Respektování klientů a jejich sebeurčení</i>	66
5.3.2 <i>Sociální spravedlnost a profesní integrita</i>	67
5.3.3 <i>Rozsah povinností sociálního pracovníka</i>	68
5.3.4 <i>Otázky profesní praxe</i>	68
5.4 ETICKÝ KODEX A BYROKRATICKÁ ORGANIZACE.....	69
5.5 KRITIKA ETICKÉHO KODEXU	71

6. PRÁVA KLIENTŮ Z HLEDISKA PERCEPCE KLIENTA.....	73
6.1 PRÁVA A POŽADAVKY	74
6.2 PERCEPCE KLIENTA.....	76
6.2.1 Klient jako člověk (lidská bytost)	76
6.2.2 Klient jako občan	76
6.2.3 Klient jako spotřebitel (zákazník).....	77
6.3 NOVÝ PROFESIONALISMUS A NOVÝ KONZUMERISMUS	78
6.3.1 Přístup ke spisům a možnost si stěžovat.....	79
6.3.2 Participace	79
7. KONFLIKT POVINNOSTÍ.....	83
7.1 SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO PROFESE S VÍCE ROLEMI	83
7.2 KONFLIKTNÍ POVINNOSTI.....	84
7.3 MODELY PŘÍSTUPU K PRAXI.....	84
7.3.1 Příklady z praxe	86
7.4 NOVÉ MANAŽERSTVÍ	87
8. ETICKÉ PROBLÉMY A DILEMATA V PRAXI.....	91
8.1 REFLEXIVNÍ PRAXE	91
8.1.1 Začínající sociální pracovníci.....	91
8.1.2 Zkušení sociální pracovníci.....	94
SEZNAM TABULEK.....	98

ÚVOD

Předmět „Filozofie a etika sociální práce“ je součástí Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci. Když jsem tento předmět dostala v roce 1996 na starost a rozhlížela jsem se po příhodné literatuře, zjistila jsem, že v oblasti filozofie a etiky vztažených přímo k profesi v podstatě neexistuje česká literatura. Chopila jsem se tedy literatury cizí a záhy jsem si uvědomila další problém - není možné nekriticky přenášet zkušenosti mezi různými prostředími. Byla bych tedy ráda, kdyby tento text mohl sloužit i jako inspirace k reflexi sociální práce v České republice na základě zkušeností některých anglosaských autorů.

Skriptu slouží jako úvod k reflexi profesionální hodnotové orientace. První tři kapitoly se zabývají filozofií a etikou obecně, další kapitoly jsou zaměřené na etickou problematiku v praxi. Cílem je podpořit schopnost sebepoznání a činění informovaných rozhodnutí v oblasti etických problémů a dilemat.

První kapitola slouží jako úvod do předmětu - je zde vyložen význam filozofie a etiky pro sociální práci. Je třeba si uvědomit, že pomáhající profese jsou založené na hodnotách. Etika má proto pro profesi zásadní význam.

V druhé kapitole se věnuji základním morálním kategoriím klasické etiky. Vycházím přitom z Anzenbachera¹, ale i z dalších autorů.

V kapitole třetí uvádím vybrané etické teorie. Snažila jsem se zohlednit jak historické hledisko, tak i význam pro sociální práci. Základem bylo dílo Englehardtové a Schmeltekopfa² včetně povinné literatury a otázek pro diskusi. Další literaturu a otázky jsem vybrala podle vlastní úvahy.

Čtvrtá kapitola se zabývá již přímo etikou sociální práce a hodnotami, pátá kapitola potom etickým kodexem, který tvoří jeden z pilířů profese. V šesté a sedmé kapitole se zabývám percepcí klienta a modely přístupu sociálních pracovníků k praxi. Tyto modely vycházejí z hodnotové orientace pracovníků a mají přímý vztah k teoretické části (kapitoly dvě a tři). Sedmá kapitola je věnovaná etickým problémům a dilematům přiblíženým na praktických příkladech.

Všechny kapitoly (kromě druhé a třetí) jsou inspirovány velice kvalitní a podnětnou knihou Sarah Banks.³ Kapitoly šest, sedm a osm jsou v podstatě volným překladem tohoto díla s mírným doplněním texty jiných autorů.

Většinu definic jsem čerpala z Filosofického slovníku.⁴

¹ Anzenbacher, A.: Úvod do etiky, Zvon, Praha, 1994

² Englehardt, E., Schmeltekopf, D.: Ethics and life, W.C. Brown, Publishers, USA, 1992

Za jednotlivými kapitolami najde čtenář kontrolní otázky a otázky pro diskusi, které se týkají jak vlastního textu, tak i povinné četby, která je zařazená v samostatné čítance. Jak dalece se tyto otázky a četba budou využívat, záleží především na vedoucím kurzu.

Jako doplnění bych velice doporučila knihu norských autorů Henriksena a Vetlesena⁵. Zabývají se podobnými tématy, včetně etických teorií z psychologičtějšího pohledu. Kniha je psaná přístupnou formou, a co je jistě také důležité - vyšla v češtině. Další výborná kniha, ze které lze čerpat, je Kopřivův „Lidský vztah jako součást profese“.⁶

Na závěr bych ráda poděkovala Aleně Brožkové, Ivanu Kolářovi, Michaelae Mackové, Liboru Musilovi a Pavlu Navrátilovi za podporu a diskuse.

³ Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press, London, 1995

⁴ kol.: Filosofický slovník, Nakladatelství Olomouc, Olomouc 1998

⁵ Henriksen, J.O., Vetlesen, A.J.: Blízke a vzdálené, Albert, Boskovice, 2000

⁶ Kopřiva, K.: Lidský vztah jako součást profese, Portál, Praha, 1997

1. Uplatnění etiky v sociální práci

Téma etika sociální práce se v odborné literatuře české provenience objevuje jen sporadicky. Naproti tomu, v zemích západní Evropy je nejméně posledních 20 let etika velmi aktuální a stává se předmětem mnoha odborných diskusí. Autoři anglosaského světa se shodují v názoru, že etika by mohla být oním fenoménem, který dokáže být pojítkem, mezi jednotlivými fragmentovanými oblastmi, které sociální práce zahrnuje⁷. Impulzem zvýšeného zájmu o etiku je ovšem i prozaičtější poukaz na diskuse kolem afér sociálních pracovníků, kteří selhali právě v morální oblasti. Nemały je také vliv omezování zdrojů, které plynou do sociální oblasti, a používání nových technologií, které s sebou přinášejí etická dilemata.⁸

Diskuse věnovaná etickým otázkám mj. pomáhá sociálním pracovníkům, aby se dokázali orientovat v případě, kdy mají učinit rozhodnutí, které spadá pod morální oblast.

1.1 Morální rozhodování

Sociální pracovníci⁹ se často musejí rozhodovat o tom, jak se zachovat v určitých více či méně sporných situacích. Banks uvádí případ starší paní, která přes výkyvy ve zdravotním stavu odmítá nastoupit do domova důchodců, ačkoliv jí doma hrozí nebezpečí úrazu. Je třeba se rozhodnout, jestli je z morálního hlediska špatné nebo dobré působit na klientku takovým způsobem, aby akceptovala pobyt v domově důchodců.

Co je charakteristické pro morální rozhodování?

1. Týkají se kvality života lidí (dobrého žití) - měla by podporovat spokojenost lidí, uspokojit jejich potřeby. Je třeba mít na paměti, že definice lidských potřeb (pokud neuvažujeme pouze o základních potřebách) je relativní a závisí na typu společnosti, na ideologickém systému, na osobnosti apod. Mění se místně i v čase.

2. Obsahují akci - jednání. Rozhodneme-li se, že budeme respektovat klientčino rozhodnutí odmítnout domov důchodců, musíme být připraveni podle tohoto rozhodnutí i

⁷ Sociální pracovník nachází uplatnění ve veřejné, soukromé, ziskové i neziskové, dobrovolné sféře, bere na sebe různé úkoly - péče, zmocňování, řízení, organizaci služeb apod., s různým cílem - redistribuce zdrojů, sociální kontrola, rehabilitace sociálně nepřízpůsobených, prevence nebo redukce sociálních problémů v různých oblastech života společnosti - v ústavech, na úřadech, v pečovatelské službě, v oblasti plánování rozvoje komunity apod. Jeho činnost přitom spadá pod působnost různých ministerstev (Ministerstvo práce a sociálních věcí, vnitra, zdravotnictví, spravedlnosti, školství, mládeže a tělovýchovy).

⁸ Viz kap. 2.1.3 – problematizace norem

⁹ Používám termín sociální pracovník, protože je v naší odborné literatuře zaužívaný. Jsem si vědoma toho, že se v praxi převážně jedná o sociální pracovnice. Ze stejného důvodu dávám přednost termínu klient před termínem uživatel služby.

následně jednat (spolu s klientkou naplánovat pobyt doma, být připraveni na diskusi s rodinou o způsobu jejich pomoci, zajistit pečovatelskou službu).

3. Měla by být univerzální ve smyslu obdobného postupu u klientů, kteří se ocitli v obdobné situaci.

4. Měla by být oprávněná vzhledem k obecným morálním principům (např. princip sebeurčení klienta, ochrany zdraví).

Toto je jedna z možných charakteristik. Je založena na rozumovém zdůvodnění morálního rozhodnutí na základě obecných etických principů.¹⁰

V literatuře bývají hodnoty často oddělovány od znalostí a morální oblast od oblasti právníkové nebo technické. Toto rozdělení může být užitečné, ale jen potud, pokud z něj zároveň nevyplývá, že je možné uplatňovat znalosti bez hodnotových soudů nebo že právníká a technická rozhodnutí lze provádět nezávisle na etických uváženích.

Většina rozhodnutí v sociální práci zahrnuje komplex etických, technických, právních ale i ideologických bodů, které jsou vzájemně propojeny. Etické principy nebo hodnoty, kterými se sociální pracovník řídí, budou vždy ovlivňovat způsob, jakým bude interpretovat zákony a nařízení.

1.2 Etická témata, problémy a dilemata

Etika prostupuje celou sociální oblastí včetně toho, co se jeví jako technické nebo právní. Ve vztahu ke klientovi je totiž sociální pracovník tím mocnějším a tuto svoji moc, danou profesí, uplatňuje vzhledem ke klientovi. Např. z rozhodování o udělení dávek státní sociální podpory nevymizí etický obsah ani tehdy, když jde o technicky proveditelný i právně jasný případ. Jde o to, že sociální pracovník má moc rozhodovat o druhých.

* Etické problémy vznikají v situaci, kdy je evidentní, jak by sociální pracovník měl rozhodnout, ale toto rozhodnutí se mu osobně příčí. Např. když nemůže poskytnout potřebnou pomoc, protože klient nespĺňuje požadovaná kritéria.

* Etická dilemata vznikají tehdy, cítí-li sociální pracovník, že stojí před dvěma (či více) alternativními možnostmi rozhodnutí, které představují konflikt morálních principů (např. konflikt práva klienta na sebedeterminaci a povinnosti sociálního pracovníka chránit zdraví klienta). Není přitom jasné, které rozhodnutí bude přijatelnější.¹¹

To, co je technická otázka pro někoho (pouhé dodržování pravidel), může být etickým problémem pro druhého (obtížné rozhodnutí, ale přitom je zřejmé, jak by měl rozhodnout) a

¹⁰ Někteří autoři s takovýmto rozdělením nesouhlasí (viz etika účasti).

dilematem pro dalšího (zdá se mu, že přijatelné řešení neexistuje). Záleží na osobnosti sociálního pracovníka - jak vnímá situaci, jak je zkušený v morálním rozhodování a jaká je jeho osobní hierarchie hodnot.

1.3 Oblasti etických problémů a dilemat

Existují tři hlavní oblasti, ve kterých často dochází k etickým problémům a dilematům.

1. Oblasti týkající se práv a kvality života jednotlivců - jde např. o konflikt mezi zajištěním klientova spokojeného života a klientova práva na sebeurčení.

2. Oblasti týkající se obecného blaha - týká se např. konfliktu potřeb a zájmů klienta a odpovědnosti, kterou má sociální pracovník k zaměstnavateli a společnosti.

3. Oblasti týkající se nerovnoprávnosti a strukturálního útlaku - jde o povinnost čelit útlaku a v tomto směru se snažit o změny v politice zaměstnavatele i společnosti.

V mnoha případech dochází k problémům ve všech třech rovinách najednou. Sociální práce je komplexní aktivita s mnoha úrovněmi povinností (k zachování vlastní morální integrity, ke klientovi, k zaměstnavateli, ke společnosti). Sociální pracovník by se měl snažit svoji odpovědnost i způsoby řešení problémů na různých úrovních udržovat v rovnováze.

1.4 Sociální práce a sociální stát

Sociální práce je součástí státem organizovaného a zabezpečovaného systému redistribuce zboží a služeb tak, aby byly satureovány sociální potřeby klientů a aby byla zajištěna kontrola příp. změna chování, které je považováno za sociálně problematické nebo deviantní. Sociální stát organizuje i jiné oblasti (např. školství, zdravotnictví, bydlení). Sociální práce má však výlučné postavení v tom, že se jejím prostřednictvím transferují zdroje k **závislým** lidem (nemocní, staří lidé, nezaměstnaní, děti, mentálně i tělesně postižení). Tímto způsobem se kompenzují defekty tržního systému. Redistribuční funkce sociálního státu (daně, sociální a zdravotní pojištění) není kompatibilní s tržní ekonomikou. V sociálním státě existuje tenze mezi sociální spravedlností a rovností na jedné straně a soutěživým individualismem trhu na straně druhé.

Moon (1988)¹² charakterizuje kontradikce následujícím způsobem - sociální stát:

* počítá s trhem, ale zároveň se snaží jej limitovat a kontrolovat

¹¹ Henriksen a Vetlesen na rozdíl od Banks používají termín etický problém pro situaci, kdy si nejsme jisti, co je správné. Morální problém pak řešíme v situaci, kdy víme, co je správné, ale přesto to nekonáme. Morální problém se váže ke každodennímu životu, k našemu vztahu k tomu, co jsme poznali jako správné.

¹² Moon in Banks (1995)

- * zahrnuje v sobě ideu práva na majetek a „ovoce své práce“, ale zároveň prosazuje právo na dobrý život (welfare) a právo na uspokojení základních lidských potřeb všem
- * je založen na koncepci člověka, který je sám za sebe odpovědný, ale zároveň zohledňuje i to, že podmínky, ve kterých se člověk ocitá, často závisejí na okolnostech, které jsou mimo kontrolu tohoto člověka
- * je založen na pocitu solidarity a společného zájmu, ale samotný úspěch sociálního státu může tuto solidaritu a společný zájem podkopat
- * snaží se o zajištění bezpečí, ale zároveň je v něm zahrnuta podpora svobody

V současné době probíhají diskuse o povaze sociálního státu a o oprávněnosti celého konceptu - jeho cílů, funkce, metod i výsledků. Také díky zmíněným rozporům se idea sociálního státu obtížně brání proti kritice.

Kritiky se objevily v souvislosti s ropnou krizí a následnou hospodářskou recesí v 70. letech a souvisejí především s poukazy na:

- * ekonomickou krizi - ekonomika nestačí pokrýt stále se zvyšující sociální potřeby společnosti
- * demografickou krizi - populace stárne, snižuje se počet ekonomicky aktivních, přerodělování se stává neúnosným
- * krizi hodnot - šíří se pochybnosti o smyslu redukování nerovností. Keller uvádí, že rovnost znamenala bezpečí pro měšťany vzhledem ke šlechtě, v současné době ale stále více lidí chce být chráněno proti novým hrozbám (např. organizovaný zločin, rizikové technologie) třeba i za cenu nedemokratických zřízení (tedy ztráty rovnosti). Rovnost je nákladná. Je to cena, kterou bohatí platí za sociální smír (daně rostou, sociální smír však neroste). Dochází k frustraci, protože na malých nerovnostech si lidé vytvářejí svůj status - úplná redukce nerovností není z tohoto pohledu žádoucí.
- * neefektivnost a neúčinnost byrokracie
- * levicová kritika poukazuje na to, že v sociálním státě dochází k pouhé redistribuci mezi třídami, ale neřeší se vlastní důvody problémů (např. chudoby). Sociální stát je vlastně jen represivním nástrojem sociální kontroly a upevňují se v něm rodové (gender) a rasové stereotypy.

Kritika konceptu i rozporná tvrzení obsažená v ideologickém základě¹³ sociálního státu se dotýkají i pozice sociálního pracovníka. Sociální práce se zabývá péčí o lidi s širokou a rozmanitou škálou problémů. Každý takový problém v sobě zahrnuje morální dimenzi, která je svázána s morálkou společnosti, a proto je i sociálně zatížena. Normativní

¹³ viz kap. 2.1.3.- Norma

představy toho, co je pro společnosti žádoucí, jsou sporné, protože podléhají rozdílům v přesvědčení a názorech jednotlivých lidí. Sociální práce bude vždy reflektovat hodnoty (protože intervenuje do důležitých aspektů každodenního života) a zároveň bude také vždy předmětem střetu (protože její cíle nemusejí být vždy nutně akceptovatelné pro všechny členy společnosti).

Není tedy sporu o tom, jestli sociální práce má nebo nemá etickou dimenzi, ale spíše o způsob, jakým tuto dimenzi zkoumat, a jak v praxi řešit etická dilemata, která sociální práci provázejí. Z hlediska etiky by sociálnímu pracovníkovi mohla při rozhodování usnadnit situaci znalost etických teorií, základních hodnot profese, etického kodexu sociálních pracovníků a především znalost sebe sama. Základním nástrojem, který sociální pracovník ve své práci používá je totiž jeho vlastní osobnost.

Cílem předmětu etika sociální práce nemohou být návody na správné jednání v určitých situacích. To je jednak nemožné díky komplexnosti rozhodování v sociální práci a jednak nežádoucí, protože by to mohlo vést k prostému následování pravidel a přenášení vlastní odpovědnosti na tato pravidla. Cílem je naopak povzbuzení ke kritickému myšlení a reflexi vlastního jednání. Budeme se zamýšlet nad tím, jaká je povaha etických problémů a dilemat v sociální práci, jak vznikají, jaké mohou existovat alternativy jednání podle různých etických teorií a přístupů. A začneme tím, že si v další kapitole definujeme základní pojmy.

Kontrolní otázky:

1. *Charakterizujte morální rozhodování.*
2. *Jaký je rozdíl mezi etickým problémem a etickým dilematem?*
3. *V jakých oblastech (úrovních) dochází nejčastěji k etickým problémům a dilematům? K těmto třem oblastem uveďte příklad.*
4. *Jaké jsou kontradikce (rozporné požadavky) sociálního státu podle Moona.*
5. *Jaké jsou hlavní argumenty kritiků sociálního státu?*

Otázky k diskusi:

1. *Je možné nějak vysvětlit skutečnost, že etice sociální práce je v západních zemích věnovaná vyšší pozornost než u nás - v České republice?*
2. *Uveďte příklad etického problému a etického dilematu v oblasti blaha jednotlivců, blaha společnosti a v oblasti strukturálního útlaku.*

Doporučená literatura:

- Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press, London 1995
- Billington, R.: Living Philosophy, Routledge, London and New York 1998
- Hughman, R., Smith, D.: Ethical Issues in Social Work, Routledge, London 1995
- Jordan, B.: Invitation to Social Work, Basil Blackwell, Cambridge / Oxford 1986
- Keller, J.: Historie sociálního státu a hlavní problémy jeho vývoje po 2. světové válce
in Politologický sborník, svazek V., PF MU, Brno 1994
- Kopřiva, K.: Lidský vztah jako součást profese, Portál, Praha 1997
- Pierson, Ch.: Beyond the Welfare State?, Pennsylvania University Press 1991
- Reamer, F.G.: Social Work Values and Ethics, Columbia University Press, New York
1995

2. Filozofie, etika a morálka

Dříve než se zaměříme na etické teorie, je třeba si definovat základní pojmy¹⁴ a kategorie:

Filozofie (z řeckého *filein* - milovat, *sofia* - moudrost) znamená touhu po vědění, které by obsáhlo celou skutečnost a vyjevilo člověku smysl jeho života, počínání a usilování. Původním zdrojem filozofie je každodenní zkušenost, ztráta pocitu samozřejmosti, údiv a pochybování.

Zabývat se filozofií znamená, že se člověk snaží odkrývat podstatu věcí hlouběji, než je obvyklé. Snaží se objasnit principy a postoje, které ovlivňují názory, podmiňují způsoby pohledů na věc a které determinují vznik ideologií. V současné době se filozofie zaměřuje spíše na analýzu výroků (rozdíl mezi faktickými výroky a hodnotovými soudy) než na hledání ultimativních pravd.¹⁵ Při filozofickém tázání jsou nápomocné následující disciplíny:

* epistemologie - teorie poznání, nauka o podmínkách, podstatě a hranicích poznání. Zabývá se úvahami o tom, co to znamená, něco vědět.

* metafyzika - učení o nadsmyslovém, o tom, co existuje za materiálním světem, za tím, co „se jeví“. Metafyzika hledá první příčinu a původ jsoucna, zkoumá „jsoucno jako takové“ tzn. univerzální, pro všechny - ve vztahu k dané skutečnosti. Základem je otázka, jestli existuje v bytí člověka nějaká jiná entita než jen fyzická nebo materiální (je duše pouze rozumem, který je nahlížen z jiné perspektivy, nebo se jedná o svébytnou entitu?).

* logika – je učení o důsledném a uspořádaném myšlení, napomáhá konzistentní argumentaci a strukturaci myšlenek. Zabývá se rozdíly mezi odpovídajícími a neodpovídajícími argumenty.

Oblast filozofie je široká a zahrnuje v sobě i etiku a morálku jako předmět etických zkoumání.

Morálka (z latinského *mos* – původně vůle, potom mrav, předpis, zákon, vlastnost, charakter, vnitřní podstata) je systém regulativů lidského jednání, který je založený na rozlišení správného a nesprávného a schopnosti v těchto intencích prakticky jednat.

Člověk je nositelem svobodné vůle a sám se rozhoduje, jak bude jednat. Jeho volba se stává morální volbou až tehdy, když se rozhoduje s ohledem na jiné lidi.

Etika (z řeckého *éthos* - mrav, zvyk, obyčej, charakter) je teorií morálky (tj. teorie správného a nesprávného jednání). Je to věda o morálce jako stránce společenského života člověka, o původu a podstatě morálního vědomí a jednání - zabývá se tedy studiem

¹⁴ většina definic je čerpána z Filosofického slovníku (1998)

¹⁵ viz kap. 2.2 - Etika v postmoderní době a kap. 3.2. - Metaetika

morálky.¹⁶ Zdroj morálky bývá hledán např. v bohu, v přírodě a přirozenosti člověka, v apriorním principu, v autoritě, ve společnosti.

Etika se snaží objasnit principy a hlediska, která vedou člověka k odpovědnému jednání. Studium etiky může pomoci najít řešení v případě etického dilematu. Díky etické reflexi bývá rozhodnutí informovanější.

Billington uvádí základní rozdíly mezi otázkami (a rozhodnutími)¹⁷, které vznikají v oblasti etiky a morálky, a těmi, které vznikají jinde. Pro morální (etické) otázky platí, že:

nikdo se jim nemůže vyhnout - žijeme s druhými, proto se každý den znovu rozhodujeme, jak se k nim budeme chovat. Naše rozhodnutí patří do oblasti morálky, protože mají dopad na druhé lidi.

mají velký význam - rozdíly v názorech na etické otázky mohou vytvořit mezi lidmi jen obtížně překročitelné propasti, shoda naopak vytváří mosty

jsou podmíněna svobodou rozhodování - tam, kde není tato podmínka dodržena, nejde o morální rozhodování, tam, kde tato podmínka dodržena je, zase není možné se morálnímu rozhodnutí vyhnout (tím, že se člověk vyhne rozhodnutí, tak vlastně také učinil rozhodnutí). Otázkou zůstává míra svobody a nesvobody při rozhodování.¹⁸

neexistuje konečné řešení dilematických situací - je možné pouze porovnávat klady a zápory jednotlivých řešení a zjišťovat relevantní fakta

cílem je dosáhnout dobrého jednání - i když neexistují konečná řešení, přesto existují řešení žádoucí. Př. eutanázie - nelze rozhodnout, kdo má pravdu - jestli zastánci nebo odpůrci. Úkolem morální filozofie je trvat na tom, aby debata o případné právní úpravě měla logickou konzistenci, byla vedena čestně a aby byla k dispozici relevantní fakta. Tak přetrvává naděje, že se dosáhne moudrého závěru, který není založený např. na předsudcích nebo prospěchářství.

Morálku je vhodné odlišit od etikety, práva, zvyku a náboženství.¹⁹

* **etiketa** - jde o pravidla společenského chování, soubor společenských zvyklostí (zejména v diplomatických stycích), o jednání spojené se společenským a oficiálním životem (např. užití odpovídajícího způsobu mluvy na veřejnosti, zvyklostí při jídle). Důležité je, aby se člověk choval na veřejnosti způsobem, který společnost akceptuje. Etiketa vypovídá o vkusu, nikoliv o morálce.

¹⁶ Etika tedy např. obsahuje hodnoty, které by člověk chtěl dodržovat (např. empatie), morálka potom vyjadřuje způsob, jakým to provede (rezonance při aktivním naslouchání).

¹⁷ srovnej s kap. 1. - morální rozhodování

¹⁸ viz kap. 2.1.2 - Svědomí

¹⁹ srovnej kap. 2.1.3. - Norma

* **právo** - je soubor norem, jejichž zachování lze vynutit státní mocí. Kompenzuje deficit svobodné volby člověka. Právo reflektuje morální pravidla, ideály a sankce společnosti. Dodržování práva není totéž jako dodržování morálních standardů. Právo nedokáže obsáhnout všechny způsoby jednání a všechny záměry, ani v něm nejsou zakotveny všechny možnosti vzájemné pomoci. Někdy je právo v rozporu s morálkou, jeví se jako nespravedlivé. Profesní etické kodexy jsou formou přechodu od morálních norem k právním normám.

* **zvyk (tradice)** - zvyk je založený na tradicích přijímaných bez úvahy a bezpodmínečně. Má skupinový charakter, platí pro členy určité skupiny, kteří se tak odlišují od příslušníků jiných skupin. Je vnějškově zaměřena (může se např. stát, že lidé opakuji tradiční postupy, které ve změněných podmínkách nemají opodstatnění).

* **náboženství** - je obtížné definovat náboženství, protože paleta náboženských jevů je velice široká. Společné je to, že náboženství je určováno vztahem člověka k moci, která ho převyšuje a představuje poslední podmínku jeho existence. Náboženství je vyjádřením vztahu k mimolidské skutečnosti, vůči níž stojí náboženský člověk s pocitem absolutní závislosti, nebo je jí alespoň podřízen. Lidé, kteří vyznávají stejné náboženství, se sdružují a vazbu mezi nimi tvoří sdílení víry a různě propracovaný kult. Zvyk i náboženství poskytují vedení pro jednání i sankce v zájmu lepšího života komunity nebo náboženské skupiny. Problémem je, že zvyková i náboženská morálka (příp. nevhodný výklad náboženské morálky) mohou doporučit ve jménu zvyku nebo boha takové jednání, které je v rozporu se základní morálkou, tzn. poškozuje jiné lidi (např. inkvizice ve středověku, násilná christianizace, kastovní systém v Indii). Náboženství a morálka nejsou totožné, náboženství nicméně zůstává jedním z nejdůležitějších pilířů morálních institucí.

* **reflexivní morálka** – doba osvícenství otřásla zvyky, došlo k růstu sebevědomí jednotlivců a rozmachu vědění. Lidé disponují při uskutečňování vlastních záměrů větší mírou svobody než dříve. Zároveň mají větší odpovědnost za své jednání. Nejvlastnější morální problematika začíná tehdy, když je člověk postaven před protikladné alternativy svého jednání a zároveň má svobodu rozhodování. Je nucený zaujmout aktivní hodnotící a tvořivý postoj, nestačí pouze pasivní adaptace a rezignace. Morální normy jsou většinou nepsané a jejich dodržování a interpretace je věcí vnitřního vztahu člověka k normě. Základem morálních soudů je tedy právě relativní autonomie vůle jednotlivce, která mu umožňuje jednat na základě norem, ale současně být k normě kritický s ohledem na konkrétní situaci.²⁰

²⁰ K etiketě, právu, zvyku a náboženství je tedy možné zaujmout postoj reflexivní morálky.

2.1 Základní morální kategorie klasické etiky

Anzenbacher si klade otázku, jak to že si při používání pojmů z oblasti morálky rozumíme. Vychází z toho, že běžné užívání mravních slov ukazuje, že v naší komunikaci uplatňujeme společné předporozumění mravní skutečnosti. Tzn. že mravním slovům rozumíme a bez problémů je užíváme.

Předporozumění je poměrně shodné a konzistentní vědění o významu mravních skutečností (pro všechny lidi).

Z jakých prvků se předporozumění skládá? Patří sem:

- * mravní hodnocení - svému jednání i jednání druhých lidí připisujeme mravní hodnotu. Hodnotíme jednání, osoby i sociální útvary (poměry v sociální oblasti)
- * svědomí - předpokládáme, že každý ví, co je dobré a co je špatné (aspoň ve všeobecném smyslu). Předpokládáme také, že každý ví, že dobro je nutno konat a zlo nekonat
- * dobrovolnost - když mravně posuzujeme určité jednání, předpokládáme, že jednajícím je v určitém smyslu pánem svého jednání. Sám se rozhodl, že takto bude jednat.
- * odpovědnost - lidé jsou pokládáni za odpovědné za své jednání tj. předpokládáme, že mohou rozumně odpovědět na otázku, proč jednali právě takto a ne jinak.
- * sociální zřetel - mravní hodnocení má mezilidský charakter. Morální soud se týká často vztahu vlastních potřeb a zájmů k potřebám a zájmům druhých lidí. Tj. vyjádřeno ve zlatém pravidle: „Co sám nechceš, aby ti druhý činil, nečiň druhému“.
- * vlastní hodnota - mravní kvalifikace člověka (dobrý, čestný apod.) má zvláštní hodnotu, která se zásadně liší od jiných kvalifikací (inteligentní, obratný, vzdělaný, bohatý apod.). Mravní kvalifikace se týká důstojnosti člověka.

Mezi základní morální kategorie klasické etiky patří mj. dobro, svědomí, norma, ctnost, štěstí a smysl.

2.1.1 Dobro

Dobro jako kategorie morální filozofie je to, co těší a uspokojuje, co odpovídá tužbám a naplňuje je, co je dokonalé, řádné, žádoucí. Dobro patří k rozvoji jsoucna²¹, protože je výsledkem jeho aktivit, přičemž u rozumových bytostí je dosahováno svobodně a v souladu s rozumovým poznáním. Za nejvyšší princip dobra (základní hodnotu) lze považovat bytí. Každé jsoucno je v zásadě dobré, v nejvlastnějším smyslu však až tehdy, když se naplní veškeré jeho možnosti. Podle Příkaského je dobro vše, co může někoho nebo něco

²¹ jsoucno v obecném smyslu je všechno, co jest, čemu náleží bytí

zdokonalit (např. pro filozofa je dobré si klást podněcující otázky). Naproti tomu zlo tkví v tom, že nějaké věci chybí to, co má mít, co patří k její úplnosti.

Filozofové rozlišují absolutní a relativní dobro. Absolutní dobro jsou abstraktní a věčné, na konkrétních historických podmínkách nezávislé morální principy. Relativní dobro je závislé např. na času a prostoru.

Spaemann argumentuje tím, že sami od sebe víme, co je dobré a co je špatné. Víme to bezprostředně (v první chvíli), jistotu ztrácíme teprve, až o tom začneme přemýšlet. Např. se dozvíme o tom, že rodiče špatně zacházejí s dítětem. Neuvažujeme o tom, že toto jednání je uspokojivé pro rodiče (tedy dobré) a neuspokojivé pro dítě (tedy špatné). Ale prostě odsuzujeme jednání rodičů, protože považujeme za špatné v absolutním smyslu, když rodiče dělají něco, co je špatné pro jejich dítě. Naše vlastní hodnocení různých způsobů života je absolutní a bezprostřední.

V současné době nabývá dobro mnohem konkrétnější podoby v hledání rovnováhy mezi aktivním působením člověka a přírodou. Jde o hledání toho, co představuje skutečné dobro nejen pro lidi, ale pro celý živý i neživý svět.

2.1.2 Svědomí

Vnitřní prožitek morálky nazýváme **svědomím**. Je to reakce jednotlivce na mravní principy a normy. Zahrnuje:

- * poznávací procesy - poznání původu a významu norem, kterými se člověk řídí
- * hodnotící momenty - schopnost posuzovat vlastní činy i úmysly, zamezovat zakázaným nebo mravně zavrženým formám jednání
- * emocionální komponenty - vědomí povinnosti, lítosti, viny, snaha o nápravu apod.

Názory etiků se liší, pokud jde o objasnění podstaty svědomí. Kant chápe svědomí jako vlastnost vědomí, která předchází zkušenost. Jiní zastávají názor, že svědomí je individuálním nebo společenským vyjádřením toho, co je užitečné. Nietzsche naproti tomu považuje špatné svědomí za produkt civilizace, v němž se projevuje psychopatologický vývoj lidí, jejichž potlačované instinkty se obrátily do jejich nitra.

Podle Spaemanna nám svědomí říká, co máme činit, aby to bylo dobré. Člověk si většinou dokáže představit následky svého jednání a může tedy za ně vzít odpovědnost. Je-li člověk ochoten své svědomí vzdělávat (informovat), dostává se přes relativizaci vlastních zájmů a přání k otázce, co je obecně dobré. Např. sociální pracovník, který by nerefletoval kvalitní zpětnou vazbu, kterou by mu poskytli druzí (ať už kolegové nebo klienti), by nejspíš jednal nesvědomitě.

Důležitá je **odpovědnost**. Jestliže jednotlivý člověk sám dává svému jednání smysl, pak nemůže přesunout odpovědnost za své jednání třeba na mravy své doby. Jistěže může poslouchat autoritu a může to být správné a rozumné, ale je to pouze on, kdo nese odpovědnost za to, že autoritu uposlechl.

Svědění nemá vždy pravdu. Ricken charakterizuje příčiny omylů svědomí takto:

- * nedostatek informací
- * záměrné opomíjení informací, ze kterých by mohly vyplynout nepříjemné morální požadavky
- * emocionální postoje, zvyky, nedostatek empatie, předsudky apod.

Tomáš Akvinský (1225 - 1276), který ovlivnil rozhodujícím způsobem evropské chápání etiky a morálky, rozlišuje svědomí předchozí, kdy reflektujeme úkon, který jsme ještě neudělali, a následné, kdy hodnotíme úkon už vykonaný. Tomáš Akvinský také systematizoval vědění ve svědomí do tří stupňů:

1. mravní vědomí (synderesis) - nejobecnější mravní principy, patří do oblasti zdravého rozumu, mají apriorní charakter, působí normativně - přikazují dobro, společné všem lidem, vrozené

2. základní světonázorová orientace (sapientia) - stanovisko člověka k otázkám existence, orientace ve světě apod. Jde hlavně o náboženské a filozofické přesvědčení, které není vrozené, ale získané a je jedinečné u každého člověka

3. vědění (scientia) - faktický stav poznání, které má člověk k dispozici, empirické vědění, poznání faktů

Individuální svědomí jsou díky rozdílům ve světovém názoru a vědění rozdílná.

2.1.3 Norma

Individuální svědomí je subjektivní. Je to problém, na který člověk naráží, když je konfrontován s odlišným přesvědčením ve svědomí druhých lidí. Konfrontací subjektivních svědomí vzniká určité minimum mravní identity (sociálního étosu²²), které je nutné ve všech sociálních útvarech a je vyjádřeno normami. **Normy** jsou závazná pravidla vynucovaná např. předpisy, zvykem apod.²³ Toto minimum se liší podle povahy sociálního útvaru. I pluralitní společnost je společností jen tehdy, když tvoří identitu.

²² sociální étos je všeprostupující dominantní a integrující princip, který vystupuje jako duch národa nebo kmene

²³ viz kap. 1. - zvyk, právo

Vztah mezi individuálním svědomím a sociálním étosem:

* svědomí se tvoří a určuje na daném étosu, internalizuje ho, kriticky ho zpracovává, příp. se od něj distancuje

* svědomí jednotlivých lidí dynamizuje étos a jeho normy (stabilizace nebo destabilizace étosu)

Vzájemný vztah svědomí a étosu má v různých kulturách různou povahu. V homogenních společnostech je akceptace norem silná a jednotná, svědomí a sociální étos se často tak prostupují, že nejsou vůbec rozlišovány. V heterogenních hodnotově pluralistických společnostech existuje pluralita étosu.

Určité jednání může odporovat mravnosti a normě, může být i nelegální, ale nutně z toho neplyne, že je nemorální. Anzenbacher uvádí tabulku, která charakterizuje jednotlivé roviny.

tabulka 1: Čtyři roviny lidské praxe (podle Anzenbachera, 1994)

rovina	alternativa	měřítko
moralita	dobrý - špatný	osobní svědomí
mravnost	mravný - nemravný	normy étosu (účinnost norem garantuje veřejné mínění)
právo	legální - nelegální	právní normy (účinnost norem garantuje stát)
víra	láska (agapé) - hřích	věřící svědomí (význam má i církevní étos a církevní právo)

Normy mohou být zproblematizovány tehdy, když se ve společnosti změni hodnoty a normy ztratí svoji sociální akceptovatelnost (např. posun hodnot směrem k individualismu v naší společnosti po roce 1989), když vznikají nové oblasti praxe, nebo již existující praxe nabývá nového významu (např. problematika ekologické etiky, genové technologie) nebo tehdy, když se jednotlivé formy étosu dostanou do vzájemné kolize nebo do kolize se širšími normativními nároky (např. politický étos státu je v rozporu s mezinárodním étosem). V důsledku krize norem jsou pak významné oblasti sociální praxe nedostatečně normované. To celé brání sociálnímu jednání, protože se neplní očekávané role. Problémy norem lze řešit pomocí diskuse (normy se prosazují v diskusi pomocí přesvědčivých argumentů) a autorit, které stanoví normy (tzn. jsou schopny rozhodnout, jakou normu přijmout). Autoritami mohou být osoby, texty (posvátné spisy), tradice, právní řád, věda.

2.1.4 Ctnost

Ctnost (zdatnost, dobrá vlastnost) je trvalá dispozice jednat dobře²⁴. Je to připravenost konat dobro i navzdory překážkám.

Klasický pojem ctnosti se snaží v oblasti praxe uvést do vzájemného vztahu rozum a smyslovost. Ctnost není vrozená, je získaná - můžeme jí dosáhnout díky opakovanému cvičení dobrého jednání. Opačné jednání vede k její ztrátě.

Základní ctnosti u **Platóna** (427 - 347 př. n.l.) se dělí podle částí duše (rozumové, vznětlivé a dychtivé):

* rozum - zaujímá nejvyšší místo, protože je schopný vidět ideu dobra, má tedy ovládat a pořádat ostatní (smyslové) části duše. Aby to dokázal, musí nejprve dozrát, tj. musí dosáhnout ctnosti moudrosti. Skrze moudrost se rozum přibližuje pravému dobru.

* vznětlivost - rozum pomocí moudrosti uvádí vznětlivost do vztahu k pravému dobru a vychovává ji tak, aby o dobro usilovala přes všechny překážky (které ze vznětlivosti plynou). Vznětlivost, která se řídí rozumem, nabývá ctnosti statečnosti.

* dychtivost - vznětlivost vychovaná ve statečnost se zaměřuje na dychtivost. Ovládá nekultivanou libovůli žádostí tím, že se zaměřuje k dobru. Dosahuje se tak ctnosti uměřenosti.

Pokud člověk zvládne celý proces, stane se člověkem spravedlivým. Spravedlnost je v člověku tehdy: „koná-li každý, co mu náleží, a ne mnoho věcí najednou“.

Aristoteles (384 - 322 př.n.l.) dělí ctnosti na rozumové (teoretické) a mravní. Rozumové ctnosti jsou jednak neměnné (např. chápání principů) a měnitelné (např. v oblasti umění). U mravních ctností je důležité dodržovat střed (vyvarovat se extrému). Pro sociální práci mohou být inspirací ctnosti ve styku s druhými - pravdivost, slušnost, humor a přívětivost a ctnost v politickém životě - spravedlnost.

²⁴ viz pojem dobra

2.1.5 Štěstí a smysl

Aristoteles předpokládá, že štěstí spočívá v tom, že se člověk ve svém jednání řídí rozumem, tzn. jedná ctnostně. U ctnostného člověka je praxe podle rozumu spojena s radostí. Ctnostné jednání je tedy samo o sobě spojeno s blažeností.²⁵

Smysl je definován jako zaměřenost na nějaký cíl.

Klasické pojetí smyslu:

1) přírodní animalita²⁶ - jednání se motivuje z přírody (pudy), jde o hedonismus. Člověk na tomto stupni jedná egoisticky, dělá to, co je mu příjemné a užitečné. Nepotřebuje ani tak morálku, jako spíše technickou obratnost a schopnost pragmatického uvažování.

- * neprostředkovaná - cílem je maximalizace bezprostředních prožitků libosti
- * zprostředkovaná - zaměřeno na dlouhodobější perspektivu, uznává nutnost vzdát se bezprostředního uspokojení a smířit se s krátkodobou nelibostí, aby se z dlouhodobého hlediska dosáhlo více libosti. Jde např. o udržení zdraví, blahobytu, moci, vážnosti.

2) humanita - jednání se motivuje ze svobody, vztahuje se k mravním dobrům a stupeň humanity je zároveň i stupněm morality (tj. alternativa dobrý - špatný a měřítkem je osobní svědomí). Patří sem zaměření na vlastní dokonalost a na blaho druhých.

- * vlastní dokonalost - jde jednak o kultivaci vlastních schopností, jednak o úsilí o mravní dokonalost (ctnost) - být dobrým člověkem
- * blaho druhých - jde o mezilidskou a sociální oblast např. ochota pomoci druhému, život v přátelství, rodině, manželství, činnost ve výchově, kultuře, hospodářství, právu, politice. Určujícím důvodem jednání skutečně musí být blaho druhých. Pokud by motivem jednání byl vlastní prospěch ve smyslu vlastní libosti, zdraví, blahobytu, moci, jednalo by se o hedonistickou orientaci.²⁷

Anzenbacher uvádí, že dosáhnout štěstí a smyslu je možné teprve na stupni humanity a to v té míře, jak dalece člověk ve své praxi odhlíží od subjektivních zájmů a usiluje o vlastní dokonalost a blaho druhých, tzn. o dobra a hodnoty, které před nás staví jako objektivně nutné rozum pomocí svědomí.

²⁵ Anzenbacher čerpá z Aristotela, Kanta a Tomáše Akvinského

²⁶ Např. podle logoterapie se lidé, kteří usilují o štěstí pro štěstí, s ním často minou, zatímco jiní štěstí nalézají při činnosti zaměřené na jiné cíle.

²⁷ Anzenbacher uvádí navíc ještě stupeň víry, kdy se jednání motivuje z Boží milosti a člověk se zaměřuje na lásku k Bohu a bližnímu (tak spolupracuje na příchodu Božího království, viz kap. 3.4.1 – Teorie přirozeného zákona).

2.2 Etika v postmoderní době

V současné době má v etice a filozofii výrazný vliv postmoderna. Jde o termín, který se prosadil při pokusech o označení a současně vystižení sociokulturní změny, jejíž znaky začaly být ve zvýšené míře reflektovány ve druhé polovině 20. století. Současná doba je často označována jako doba přelomu, ve které dochází k procesu vytváření globálního charakteru kultury.

Pro postmodernu je charakteristická ztráta důvěry ve vědění filosofie a v metafyziku - ucelené, vševysvětlující metafyzické systémy, nesené myšlenkou celkového řádu, nejsou schopné zdůvodnit svůj nárok na platnost. Postmodernismus opouští generalizující obrazy světa tradiční metafyziky („velké vyprávění“) a přesouvá pozornost k omezeným, nevyčerpávajícím, ale autorním subjektům, kde se hledá přiměřenější pojetí světa. Na místo univerzálních konceptů je kladena pluralita různých projektů, které existují vedle sebe bez nároku na výlučnost.

Horyna v této souvislosti uvádí, že dochází ke krizi vědy, která je nedůležitější výrazovou formou moderny. V období moderny se předpokládá, že neexistuje empirický jev, který by nebylo možné objasnit, že poznání lze generalizovat (generalizace pak vedou k formulaci univerzálních zákonů) a že jediná platná cesta poznání vede skrze vědu (jiné cesty jsou subjektivní, irelevantní). V postmoderně jde naopak o snahu změnit poměr mezi teorií a praxí - vychází se z přesvědčení, že technologická civilizace přinesla v situaci globalizace akutní ohrožení lidstva (viz. ekologická situace). Prakticko-filozofická témata by měla mít přednost před teorií a proti tradiční teoreticko-poznávací metodě se staví tzv. slabá metoda.²⁸ Čím slabší metoda, tím lépe pro zkoumané věci, protože více pohledů na věc, více interpretací i způsobů dialogu zajišťuje relativní bezpečí věcí i člověka před „šílenstvím poznávajících“. Slabá metoda ponechává věcem možnost, aby se jevily ve své víceznačnosti. Postmoderna předpokládá, že abstrakce velkých vyprávění se po dosažení svých mezí vrací zpět ke konkrétnímu. Postmoderní myšlení bychom také mohli chápat jako pokus o ozdravující dialog mezi rozdílnými racionalitami, mezi rozdílným věděním, odlišným náboženstvím apod., kterým moderní racionalita není schopná sama porozumět, protože předpokládá, že je již překonala.

Anzenbacher upozorňuje na to, že pluralizace étosu může být až do určitého stupně legitimní a sociálně plodná. Její oprávněnost však naráží na určité meze (např. když takové formy étosu rozvíjejí vůli k moci nebo vedou k následkům, které zatěžují společnost mimo vymezená teritoria). I postmoderní pluralita zůstává mravně podřízena imperativu neužívat osob jen jako prostředků a utvářet instituce tak, aby byly spravedlivé.²⁹

²⁸ V sociologii jde např. o odklon od kvantitativní metody výzkumu k metodě kvalitativní.

²⁹ viz kap. 3.4.3. - Deontika

Honneth poznamenává, že teoretickým východiskem postmoderny je morální zohlednění zvláštního. Nárok na lidskou spravedlnost se totiž naplňuje teprve přiměřeným zacházením s neidentickým, čehož lze docílit stupňováním etické citlivosti lidí. Jedním pólem spravedlnosti je tedy solidarita (vybavuje spravedlnost afektivními impulzy vzájemné účasti), druhým pólem je péče (doplňuje spravedlnost o princip jednostranné, zcela zainteresované pomoci). Přitom je třeba brát v úvahu, že péče se musí ukončit, jakmile jsou lidé, o které se pečuje, schopni veřejně vyjádřit svá přesvědčení a názory.

Kontrolní otázky:

1. *Co je morálka?*
2. *Jaký je rozdíl mezi reflexivní morálkou a právem, etikou, tradiční a náboženskou morálkou?*
3. *Co je etika?*
4. *Co je filozofie a její nápomocné disciplíny - epistemologie, metafyzika a logika?*
5. *Jaké jsou základní rozdíly mezi otázkami a rozhodnutími v oblasti etiky a morálky oproti otázkám a rozhodnutím v jiných oblastech?*
6. *Charakterizujte předporozumění. Čím je tvořeno?*
7. *Co je dobro?*
8. *Co je svědomí? Co způsobuje omyly ve svědomí?*
9. *Charakterizujte vědění ve svědomí podle Tomáše Akvinského. Použijte příklad pro postup při rozhodování v rámci vědění ve svědomí.*
10. *Co je étos? Jaký je vztah mezi svědomím a étosem?*
11. *Charakterizujte roviny morality, mravnosti a práva z hlediska alternativ a měřítka. Může být jednání morální, ale přitom zároveň nelegální? Pokud ano, uveďte příklad.*
12. *Jaké jsou příčiny problematizování platných norem?*
13. *Co je ctnost? Jaké jsou základní ctnosti podle částí duše u Platóna?*
14. *Co je smysl? Popište klasické pojetí smyslu.*
15. *Charakterizujte postmodernu.*

Povinná literatura:

Aristoteles: *Etika Níkomachova*, Rezek, Praha 1996, strany: 25 - 50, 57 - 62, 150 - 151, 166 - 167, 263 - 265

Otázky k diskusi:³⁰

1. *Jaký je podle Aristotela rozdíl mezi morálními a rozumovými ctnostmi?*

³⁰ otázky jsou převzaty z Englehardt, Schmeltekopf (1992)

2. *Aristoteles definuje blaženost z pohledu člověka, který žil ve zlatém věku antického Řecka. Je jeho definice relevantní i dnes? Pokud ne, proč? Je dobro zdrojem blaženosti, blaženost zdrojem dobra nebo jsou oba pojmy identické?*

3. *Aristoteles se domnívá, že mladí lidé nemají dostatek zkušeností proto, aby poznali, co je dobré. Souhlasíte s ním?*

4. *Může být etika exaktní vědou? Co k tomu uvádí Aristoteles?*

5. *Jak podle Aristotela poznáme, že nějaké jednání je ctnostné a nějaké nikoliv?*

6. *Jsou naše touhy vždy iracionální? Aristoteles říká, že dychtivá část duše je iracionální, v určitém ohledu (v odvozeném smyslu) je však racionální. Jak tomu máme rozumět?*

Doporučená literatura:

Anzenbacher, A.: Úvod do etiky, Zvon, Praha 1994

Billington, R.: Living Philosophy, Routledge, London and New York 1998

Brázda, R.: Úvod do srovnávací etiky, KLP, Praha 1998

Englehardt, E., Schmeltekopf, D.: Ethics and Life, Wm.C. Brown Publish., USA 1992

Henriksen, J.O., Vetlesen, A.J.: Blízke a vzdálené, Podané ruce, Albert, Boskovice 2000

Hodovský, I.: Úvod do etiky, Olomouc 1992

Honneth, A.: Sociální filosofie a postmoderní etika, Filosofia, Praha 1995

Horyna, B.: Filosofie posledních let před koncem filosofie, KLP, Praha 1998

Kohák, E.: Pražské přednášky, Ježek, Praha 1994

Kol.: Akademický slovník cizích slov, Academia, Praha 1995

Kol.: Filosofický slovník, Nakladatelství Olomouc, Olomouc 1988

Kol.: Velký sociologický slovník, UK, Karolinum, Praha 1996

Kučerová, S.: Obecné základy mravní výchovy, PF MU Brno 1994

Küng, H.: Světový étos projekt, Archa, Zlín 1992

Nietzsche, F.: Mimo dobro a zlo, Aurora, Praha 1998

Příkaský, J.: Učebnice základů etiky, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2000

Rick, A.: Etika hospodářství I., Oikúmené, Praha 1994

Sire, J.W.: Za novými světy - průvodce světovými názory, Návrat, Praha 1993

Spaemann, R.: Základní mravní pojmy a postoje, Svoboda, Praha 1995

Welsch, W.: Postmoderna - pluralita jako etická a politická hodnota, KLP. Praha 1993

3. Základní etické teorie

Obeznamenost s etickými teoriemi pomáhá sociálnímu pracovníkovi v tom, aby mohl učinit informované morální rozhodnutí. Existuje celá řada možných členění etiky. Pro potřeby sociální práce se většinou používá základní rozdělení na deskriptivní etiku, metaetiku a etiku preskriptivní³¹.

3.1 Deskriptivní etika

Deskriptivní etika si klade za cíl co nejexaktněji popsat oblast morálky v jejích různých kulturních podobách - mezi kulturami i uvnitř jedné kultury. Popisuje to, co je u určitých národů a kmenů považováno za morální, a zjišťuje důvody proměnlivosti hodnotových představ. Deskriptivní etika spolupracuje se sociální a kulturní antropologií, religionistikou, etnologií, sociologií, historií apod.

Brázda uvádí, že s deskriptivní etikou souvisí otázka etického relativismu. Na základě zkoumání odlišnosti a rozmanitosti morálních soudů v různých kulturách se vychází z toho, že hodnoty mají relativní platnost, že nejsou absolutně platné a nezávislé na kontextu. Dobré je to, co je sociálně schváleno. Krajiní relativismus je nicméně sebedestruktivní - vždy se předpokládá, že společnost nebude považovat za dobrou např. intoleranci. Tolerance³² je totiž základní hodnotou relativismu, čímž se relativismus dostává zpět do oblasti univerzálně závazné normy (tolerance je univerzální hodnotou). Naskýtá se také námitka, že empiricky zjištěná rozdílnost je ve skutečnosti kulturně, historicky a geograficky podmíněná konkretizace axiomu (základního morálního principu). Např. axiom „cti otce a matku“, může v různých kulturách nabývat zcela jiných konkrétních dopadů. Relativismus je přínosný v tom, že zpochybňuje výsadní pozice³³ (např. euro-americké kultury) a je východiskem pro úvahy týkající se soužití rozdílných kultur (např. majoritní a minoritní populace).

Deskriptivní etika odmítá příčinné vysvětlování jevů ve smyslu determinačních schémat. Pokud bychom chtěli chápat podmíněnost etického chování deterministicky, potom by nezbyval prostor pro etično, které předpokládá svobodu pro rozhodování.

³¹ Otázky deskriptivní etiky, metaetiky a preskriptivní etiky se u jednotlivých autorů prolínají.

³² Tolerance se může pod ztěžklým břemenem relativismu snadno zhroutit do nacionalismu, xenofobie, rasismu a protekcionismu (Berger, 1997)

³³ viz kap. 2.2. - postmodernismus

3.2 Metaetika

Metaetika se zabývá analýzou jazykové formy a funkcí etických výpovědí. Snaží se objasňovat etické termíny a jazyk vůbec a odvozovat etické principy. Etika zkoumá morálku a metaetika zase zkoumá etiku. K razantnímu rozvoji metaetiky došlo v anglosaské oblasti ve 20. letech tohoto století v souvislosti s analytickou filozofií (která zkoumá vzájemné vztahy mezi jazykem, pojmovým myšlením a světem). Typickými otázkami je např. : Jaký je význam vět, jimiž vyjadřujeme mravní soudy? Co rozumíme pod pojmy dobro a zlo? Jakým způsobem formulovat etické principy pro vedení těch, kteří pracují s morálními dilematy?

Cílem metaetiky není určování etických principů. Jde spíše o odhalení povahy mravních soudů a principů správného jednání než o konkrétní návody ke správnému jednání (v tomto smyslu je metaetika spíše teoretickou než praktickou disciplínou).³⁴

Témata, kterými se metaetika zabývá, jsou víceméně totožná se základními otázkami etiky a Kolář se Svobodou je charakterizují následujícím způsobem:

* význam a užití etických termínů (dobrý, krásný apod.) - označují tyto termíny vlastnosti věcí a jednání nebo spíše naše postoje k věcem a jednání? Lze význam těchto termínů objasnit pomocí jiných termínů?

* logická analýza mravních soudů a vztahů mezi nimi - existují vůbec vztahy mezi mravními soudy? Např. vyplývá mravní soud „Pavlovo jednání je správné“ z faktálního tvrzení „Většina lidí schvaluje Pavlovo jednání“?

* analýza etických teorií a morálních systémů z hlediska jejich logické výstavby, důsledků, vzájemných vztahů - v jedné etické teorii se např. nemůže uplatnit zároveň morální realismus (morálka je objektivní) a morální subjektivismus (morálka je subjektivní).

- zkoumání mravní argumentace - jsou mravní soudy pravdivé? Proč mají lidé rozdílné názory na etické otázky (např. na eutanazii - přitom chce každý to nejlepší pro člověka trpícího smrtelnou chorobou)? Důvodem může být mj. to, že věci jsou svojí povahou morálně dobré nebo špatné a lidé si toho jsou vědomi v různé míře, nebo že lidé mají rozdílná přesvědčení o morálních hodnotách věcí, nebo že lidé mají k věcem rozdílné postoje.

- zkoumání toho, jak předmět etiky teoreticky uchopit - může být etika racionálně založená, budovaná za pomoci logických metod?

³⁴ Pro svá zkoumání si metaetika bere na pomoc sémiotiku (teorii významu a užívání jazyka) včetně jejích částí: syntaktiky (gramatika a logická forma jazykových výrazů), sémantiky (význam - obsah jazykových výrazů) a pragmatiky (způsoby užití jazykových výrazů - jde o vztah mezi jazykem, jeho uživateli a okolnostmi, za kterých uživatelé komunikují).

V rámci metaetiky existují mimo jiné dva významné směry: kognitivismus a nonkognitivismus.

Nonkognitivisté předpokládají, že objektivní vědecké poznání odkazující se na logické matematické důkazy, pozorování nebo experiment v oblasti mravních faktů není možné. Každý etický princip, který bychom vytvořili, by nutně reflektoval naše osobní preference, doporučení a přání (jde o subjektivismus).

Kognitivisté se naopak domnívají, že je možné najít objektivní kritérium pro určení toho, co je dobré a co špatné (objektivismus). Kognitivisté se dále dělí na naturalisty a intuicionisty, přičemž *naturalisté* předpokládají, že mravní termíny (např. dobrý) je možné převést na empiricky určitelné pojmy (např. užitečný). Podle *intuicionistů* se tak naturalisté dopouštějí naturalistického mylného závěru³⁵. Intuicionisté považují základní etické pojmy za neodvoditelné, protože jsou už samy o sobě evidentní a přístupné intuitivnímu poznání (tedy nikoliv empirickému vědeckému poznání)³⁶.

3.3 Preskriptivní etika

Preskriptivní etika hledá kritéria, pomocí kterých by bylo možné stanovit, „co má být“, tzn. jaké jednání je morálně dobré. Hlavní otázkou je, jak se má člověk chovat, co má dělat?

Preskriptivní etika se dělí na teorii norem, která se soustřeďuje na správné jednání (na stanovení norem) a na teorii hodnot (axiologie), která zkoumá v jednotlivých etických teoriích to, co je prioritou (např. štěstí v eudaimonismu nebo užitek v různých podobách utilitarismu).

V rámci preskriptivní etiky se budeme věnovat následujícím způsobům etického myšlení (podle historického hlediska): teorii přirozeného zákona, teorii přirozeného práva, deontologii, teleologii, teorii distributivní spravedlnosti, antiopresivní teorii, etice účasti a etice diskursu.

³⁵ Takovéto ztotožnění výpovědi o tom, co jest, s výpovědí o tom, co má být, je nepřípustné. Dobré není možno definovat pomocí vlastností dobra (dobro definované jako užitečné - utilitarismus, jako slastné - hedonismus apod.). „Kdo pečlivě zkoumá, co si představuje, ptá-li se: Je slast (nebo cokoliv) nakonec dobrá?“, snadno nahlédne, že se neptá pouze, je-li slast slastná“ (Moore in Anzenbacher, 1994: 253 and in Rich 1994).

³⁶ Pokud by se někdo chtěl zabývat např. výzkumem hodnot, pak mu nezbývá než si ujasnit svoje stanovisko, které zaujímá k těmto otázkám.

3.4 Etické teorie z historického hlediska

3.4.1 Teorie přirozeného zákona

Teorie přirozeného zákona vznikla na základě kombinace náboženské tradice Judaismu, řecké filozofie a křesťanství. Cílem je kultivace lidské přirozenosti směrem k dokonalosti skrze přirozený mravní zákon, který je daný Bohem. Zákon je věčný a neměnný, je obsažený v přírodě i v představě Boha.³⁷

Tento plán světa platí pro všechny tvory - podle jejich povahy ale různým způsobem. Tvorové bez rozumu jsou řízeni bez svého přispění. Člověk, který je chápán jako Boží obraz, je vybaven rozumem, takže je pro něj přirozené, že se pomocí svého rozumu sám řídí v rámci Boží prozřetelnosti. V teologickém smyslu „je přirozený zákon účast člověka jako rozumné bytosti na činnosti Boha jako zákonodárce“³⁸ Člověk má plnit Boží zákon, protože je to jeho úkolem, a zároveň tímto způsobem dosahuje spásy. Člověk je souvztažná bytost vzhledem k Bohu a k ostatním lidem. Není v ontologickém smyslu slova bytost vztažená k sobě samé.

Beneš uvádí, že v katolickém pojetí je lidská přirozenost stvořena Bohem - je proto dobrá. Hřích tuto dobrotu lidské přirozenosti nezničil, pouze ji poškodil. Proto je přirozenost nadále vyjádřením Boží vůle. Hříšný člověk je stále Božím dítětem, bez ohledu na hříchy, který spáchal. Člověk se má snažit o poznání Božího zákona ve své přirozenosti a má tento zákon naplňovat (to je možné i tehdy, když Boha nezná). Lidská přirozenost má i dějinný rozměr. Od absolutního přirozeného zákona lze odvodit univerzální normy. Přirozenost je však vždy zařazená do konkrétního období dějin spásy, ve kterých se realizuje.

Poznání přirozeného zákona není člověku vrozeno, vrozena je pouze schopnost první principy přirozeného zákona³⁹ snadno a bez omylu poznat. Čím více pak člověk sestupuje do oblasti konkrétní, tím spíše podléhá omylům a stupňuje se jeho nejistota. Přirozený zákon není plánem, který člověk svobodně navrhuje, ale je rozměrem, který člověk musí namáhavě hledat. Nalezený přirozený zákon potom realizuje pomocí své vůle.

Oproti katolickému přístupu luteránský přístup vychází z toho, že po prvním hříchu je lidská přirozenost pokažená a touto zkažeností je zasažen i rozum, který je pak neustálým zdrojem hříchu a omylu.

Morální normy teorie přirozeného zákona jsou v souladu s Božími příkazy i s klasickými ctnostmi. Lidé by měli jednat tak, aby podporovali dobro. Bible obsahuje i

³⁷ Vyjádření tohoto zákona je obsaženo v bibli (např. desatero přikázání nebo kázání na hoře), ale také např. v předporozumění mravní skutečnosti.

³⁸ Skoblík, 1997: 66

³⁹ viz kap. 2. - princip synderesis

množství ustanovení ze sociální oblasti - např. péče o sirotky, vdovy, chudé (měli ve společnosti svůj status) nebo ustanovení, že sobota je dnem odpočinku nejen pro svobodné, ale i pro otroky a zvířata. Reciprocita je vyjádřena mj. zlatým pravidlem, které je rozšířeno ve všech kulturách: jednej s jinými tak, jak chceš, aby oni jednali s tebou.

Síla etiky přirozeného zákona tkví v jeho všeobsažnosti: zahrnuje v sobě přirozené ctnosti a je otevřený i kontextu Božích příkazů a milosrdenství. Takto je možné propojení náboženské etiky s apelem na racionalitu a přirozenou perspektivu ctností.

Problém teorie přirozeného zákona spočívá v tom, že ji můžeme interpretovat různým způsobem. Hosmer se domnívá, že dokonce i jednoduché a elegantní zlaté pravidlo lze aplikovat univerzálně jen s obtížemi.⁴⁰ Interpretace závisí na situaci (např. bohatý člověk bude požadovat, aby si lidé podrželi svůj majetek, zatímco chudý bude preferovat sdílení majetku).

Povinná literatura:

Bible: Exodus 20 (1-17), Matouš 5 - 7, Lukáš 10 (25 - 37), Ekumenická rada církví, Praha 1985

Otázky k diskusi:⁴¹

- 1. Která přikázání desatera regulují vztah člověka k člověku? Jsou některá z nich pro současnou dobu irelevantní?*
- 2. Co je nejsilnějším etickým poselstvím v kázání na hoře?*
- 3. Která část kázání na hoře nejvíce odpovídá Vaší osobní etice? Najdete obdobnou pasáž v desateru?*
- 4. Vysvětlete základní rozdíly mezi desaterem a kázáním na hoře.*
- 5. Jak byste charakterizoval/a etiku povinnosti? Uveďte důvody, proč se desatero řadí do této etiky.*
- 6. Desatero a kázání na hoře jsou řazeny k základům etiky. Proč tomu tak je?*
- 7. Jaký je vztah mezi příběhem milosrdného Samaritána a zvykovou morálkou?*

⁴⁰ Beneš uvádí několik pravidel pro případ kolize povinností (tato pravidla jsou určena pro zmatené svědomí, zdravé svědomí je schopné volit tu alternativu, které je třeba v dané situaci dát přednost):

- * deontologický zákon (zavazující bez výjimky, negativní, zakazující) má přednost před příkazujícím
- * zákon přirozený před pozitivním (připouštějící výjimky z přiměřeně vážných důvodů)
- * zákon božský před lidským
- * to, co je přikázáno, má přednost před tím, co je doporučeno (nejdříve zaplatit dluhy, potom dávat almužnu)
- * vyšší hodnota má přednost před nižší (osobní, společenská apod.)

⁴¹ otázky 1 - 6 jsou převzaty z Englehardt, Schmeltekopf (1992)

3.4.2 Teorie přirozeného práva

Teorie přirozeného práva souvisí s osvícenstvím, které charakterizuje Horyna jako věk intenzivní snahy o vyvedení člověka ze zajetí představ středověku na cestu soběstačnosti rozumu, praktické úspěšnosti, politické rovnoprávnosti, náboženské nezávislosti a „duchovního titánství, po níž se bude ubírat ke stále větší dokonalosti jako ideálu naplňujícího se lidství“⁴². Došlo k přesunutí důrazu od ctností k důrazu na individuální práva a od sociální k individuální svobodě jako primárnímu rysu lidské přirozenosti. Vlastní dokonalost a náboženské cíle ustupují do pozadí před snahou jednotlivců o zajištění a ochranu sebe sama.⁴³

Teorie společenské smlouvy (jako součást přirozeněprávní teorie) sleduje morální závazky zpět až k sociálnímu kontraktu, ve kterém je individuální právo na život, svobodu a majetek chráněno společným souhlasem. Nikdo se totiž nemůže cítit jistě a bezpečně, není-li ve společnosti souhlas s ochranou těchto základních lidských práv.

Významnými představiteli teorie společenské smlouvy jsou **Thomas Hobbes** (1588 - 1679) a **John Locke** (1632 – 1704). Oba filozofové vycházejí ze stejných předpokladů, v závěrech se však liší. Oba popisují přirozený stav, kdy má každý člověk svobodu při řízení svého jednání a nakládání se svým majetkem. Člověk není podřízený žádné vnější autoritě, všichni jsou si rovni. Oba zastávají názor, že v přirozeném stavu hrozí válka všech proti všem. Hobbes touto charakteristikou popis chování člověka v přirozeném stavu vyčerpává, Locke vidí ještě jednu zákonitost: působení přirozeného zákona. Předpokládá, že lidé jednají podle přirozeného zákona, který není psaný a není možné jej najít mimo mysl lidí - je však jasný a pochopitelný všem rozumným tvorům. Přirozený zákon⁴⁴ je objektivní normou spravedlnosti, je to přírodní zákonitost nezávislá na člověku, ale poznatelná rozumem, který radí každému, kdo o to má zájem. Lidé, kteří přirozený zákon dostatečně nepromyšlí⁴⁵ a nejednají podle něj, často vyhlašují tzv. válečný stav, což je podle Locka projev uvážení záměru proti vlastnictví jiného člověka a snahy o neomezenou moc nad tímto člověkem. Při sporech v přirozeném stavu chybí nestranný soudce a pozitivní zákony, kterými by se tento soudce řídil. Výsledkem je pak to, že válečný stav trvá. Proto se lidé od přirozenosti rovní, svobodní a nezávislí rozhodnou vstoupit do společnosti. Tím se vzdávají moci činit vše, co

⁴² Horyna, 1998: 302

⁴³ Osvícenství se zaměřuje na čtyři oblasti: duchovní (překonání autority církve), oblast politické emancipace (založeno na teorii společenské smlouvy), filozofii (překonání klasické metafyziky a obrat ke zkoumání možnosti poznání a jeho využitelnosti) a na oblast obrazu světa (přechod od scholastického fyzikálního obrazu světa k mechanistické podobě). Mechanistická podoba v sobě zahrnuje představu, že svět je ovladatelný, předvídatelný, spočítatelný a využitelný v zájmu člověka. Osvícenství založilo svět moderny.

⁴⁴ Locke jej jen vyjíměčně spojuje s Božím příkazem.

⁴⁵ viz kap. 2.1.2. - Svědomí a kap. 2. - reflexivní morálka

jednotlivec pokládá za vhodné pro zachování sebe a jiných podle přirozeného zákona, a moci trestat zločiny spáchané proti tomuto zákonu. Tato dohoda (common agreement) má trvalý charakter. Člověk však má od přírody moc zachovat vlastnictví – tzn. život, svobodu a jmění. Proto nikdo nemůže prostřednictvím smlouvy dát vládě více moci než má sám – protože sám si nemůže vzít život, nemůže moc nad svým životem převést na vládu. Stát tedy není organizovaným násilím a třídním panstvím, ale nástrojem ochrany specificky pojatých lidských práv. Pro Locka i Hobbesa je společenská smlouva způsobem, jak uniknout z nebezpečí války všech proti všem. Hobbes však nevidí v přirozeném stavu žádný podklad pro morálně právní normy, a proto směřuje svojí smlouvou ke koncepci tvorby společenských norem prostřednictvím absolutní politické moci. Zaměřuje se na popis fungování absolutistického systému. Podle Locka naopak smlouva vytváří základ pro naplnění přirozeného zákona, sdružení sil jednotlivců pro jeho obhajobu. Locke hledá mravní základ politiky.⁴⁶

Síla teorie přirozeného práva je zřejmá. Není závislá na sporných náboženských nebo metafyzických principech, podporuje svobodu a uniká dogmatismu a netoleranci předmoderních tradic. Chrání základní lidskou důstojnost, je uchopitelná rozumem a dá se jednoduše adaptovat na vlastní zájem člověka.

Systém přirozených práv má ale také problémy. Hlavním principem je osobní zájem a individuální práva, což způsobuje tendenci redukovat morálku na pouhá občanská práva. Stranou pak zůstává široký rozsah témat týkajících se dokonalosti a štěstí člověka. Tato teorie má tendenci k atomizaci a selhává při výčtu povahy sociální a sociálních povinností. Ve specifické situaci se pak také obtížně určuje konkrétní podoba práv.

Povinná literatura:

Hobbes T.: Leviathan, Melantrich, Praha 1941, strany 159 – 169, 177 – 178, 185 – 188, 190 - 192

Otázky k diskusi:⁴⁷

- 1. Vysvětlete proč se Hobbes domnívá, že v přirozeném stavu žijí lidé „osaměle, nuzně, stísněně, jako zvířata a jejich život je krátký“?*
- 2. Podle Hobbesa si lidé při vytváření státu zformulují dohodu. Součástí dohody je i to, že se absolutně podřídí suverénovi. Proč je tento suverén pro stát tak důležitý?*
- 3. Představte si, že žijete v Hobbesově době. Právě jste se dostal/a z područí feudalismu a máte teď více svobody než dřív. Pokud by se skupina nějakých lidí pokusila*

⁴⁶ Krejčí in Locke, 1992: 15

⁴⁷ otázky jsou převzaté z Englehardt, Schmeltekopf (1992)

ukrást část Vašeho majetku, měl/a byste tendenci vstoupit s těmito lidmi do válečného stavu nebo spíš řešit konflikt mírovou cestou? Co navrhuje Hobbes?

4. Proč je možné Hobbesovu etiku považovat za počátek teorie společenské smlouvy? Zamyslete se nad tím, které Hobbesovy principy zajišťují jednotlivcům práva a rovnoprávnost.

5. Porovnejte Hobbesovu filozofii týkající se přirozené podstaty člověka s křesťanským učením.

6. Jaké důvody pro válku a proti válce uvádí Hobbes? Které z těchto důvodů se používají jako argumenty i v současné době?

3.4.3 Teorie racionální povinnosti (deontika)

Deontika (deontologie) je nauka o povinnostech (z řeckého *deon* co má být, povinnost). Jde o přesvědčení, že jednání může být morální nebo nemorální samo o sobě na základě své imanentní povahy a nezávisle na následcích. Důležitý je úmysl jednajícího, nikoliv výsledek jednání. Např. dodržet slib, respektovat práva druhých je žádoucí nikoliv proto, že by takovéto jednání garantovalo dobré výsledky, ale proto že jde o plnění povinnosti.

Nejznámější je filozofie **Imanuela Kanta** (1724 - 1804), který navazuje na přirozeněprávní teorii a dále ji rozvíjí. Kantově etice se budeme věnovat důkladněji, protože s tímto filozofickým náhledem souvisí jeden ze základních principů etiky sociální práce - úcta k člověku jako k bytosti schopné sebedeterminace. Kant vychází z toho, že to, co je empirické (člověk jako hmotně-tělesná tj. přírodní bytost) nutně předpokládá neempirické (člověk toto přírodní mění rozumově-duchovní transcendentálností). Každý člověk má tedy jak přírodní, tak i rozumovou složku a tuto přírodní empirickou rovinu je schopný přesáhnout. Člověk tedy není motivován k činu pouze libostí a nelibostí (přírodní složka - motivace z náklonnosti), ale i čistým (tj. smyslově neinstrumentalizovaným) rozumem (tj. motivace z povinnosti). Motivace z čistého rozumu nepředpokládá nic empirického, neslibuje osobní prospěch nebo materiální statky. Je to čistá povinnost, nepodmíněný příkaz, tedy kategorický imperativ. Nezáleží na tom, jestli člověk tento imperativ uzná nebo ne. Nemění to nic na tom, že je člověk imperativu a priori podroben. Kategorická motivace z rozumu prostě vyplývá z rozumové povahy člověka.

Transcendentální filozofie je formulovaná v kategorickém imperativu: „Jednej tak, aby maxima tvé vůle vždycky zároveň mohla být principem obecného zákonodárství“. Imperativ se na jedné straně vztahuje k ideji obecného zákona (tj. transcendentální moment) a na

druhé straně ke konkrétní praxi v životě (maximy jednání)⁴⁸. Maximy je pak třeba posuzovat podle ideje obecného zákonodárství - maximy mého jednání mají být takové, aby je bylo možné zobecnit. Po tomto posouzení se z maxim, které uspěly, stanou praktické zákony⁴⁹.

Kategorický imperativ je možné formulovat i na základě účelu o sobě: "Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého, vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek". Účel⁵⁰ musí vyplynout z rozumu, musí být nepodmíněný a absolutní. Tento rozumový účel musí být zároveň a priori objektivně nutný pro všechny rozumové bytosti. Naproti tomu účely kladené empiricky (motivace libostí a nelibostí) jsou vždy relativní a jsou to jen prostředky k uspokojení subjektivních potřeb. Neměli bychom tedy jednat s druhými lidmi jen jako s objekty nebo prostředky pro naše vlastní cíle⁵¹. Každý člověk je hoden úcty jednoduše proto, že je člověkem - není přitom důležité, jestli nám je či není sympatický, užitečný, nebo jestli s námi jedná poctivě či ne. Kantovské etice je cizí představa, že by účel světil prostředky.

Empiricky relativní účely označuje Kant jako věci - jejich hodnotu je možné stanovit a je možné ji srovnávat s hodnotou jiných věcí⁵². Rozumové bytosti nejsou věcmi (nejsou prostředky) ale osobami, tj. jejich existence sama o sobě má absolutní povahu. Jsou to účely samy o sobě. Je tomu tak proto, že se v nich může čistý rozum stát praktickým rozumem⁵³. Tato autonomie, kterou člověk má, je základem jeho důstojnosti a vnitřní hodnoty.

Morálně dobré jednání je takové, které vzniká na základě rozumného motivu - motivu povinnosti⁵⁴. Morálně špatné je potom to jednání, jehož motivem je náklonnost. Záleží přitom na vůli jednajícího. Člověk jedná dobře, když jedná vědomě a chtěně z povinnosti, a jedná špatně, když jedná vědomě a chtěně v rozporu s povinností. Mravní dobro je to, co je ve shodě se svědomím, protože ve svědomí se děje převedení mravního principu v konkrétní povinnost. Dobro jednání tedy nezávisí na výsledku jednání, ale na smýšlení jednajícího.

⁴⁸ Maximy jsou všeobecné zásady, které člověk subjektivně považuje za potřebné.

⁴⁹ Člověk, který v konkrétní situaci přemýšlí o tom, jak má jednat, provádí následující morální úvahu: nejdříve si uvědomí možnosti jednání, potom přemýšlí, jaké maximy leží v základu jednotlivých možností jednání, a potom posoudí tyto maximy podle obecného zákona a zvolí tu, kterou je možné zobecnit.

⁵⁰ tedy cíl, dobro, důvod chtění

⁵¹ Tento požadavek platí nejen pro vztah sociální pracovník - klient, ale i naopak.

⁵² Podle Kanta se všechny danosti dělí na jevy (fenomena) a věci o sobě (noumena). Noumenální je „inteligibilní charakter“ člověka, tj. jeho nadsmyslová rozumnost. Svět jevů plně spadá do oblasti působení zákona kauzality, není v něm místo ani pro náhodu ani pro nějaké svobodné jednání. Naproti tomu nadsmyslová lidská rozumnost takovému zákonu nepodléhá, není totiž pouhým jevem, ale naopak „věcí o sobě“. Člověk proto nejedná pouze tak, že musí, že je ke svému konání determinován nejrůznějšími přírodními podněty a popudy, ale jako „věc o sobě“ má možnost rozhodování. Právě v této možnosti je dáno základní rozlišení mezi činem dobrým a zlým, mezi dobrým a zlým úmyslem, mezi dobrým a zlým rozhodnutím. Člověk má k dispozici svobodu a vůli k dobrému jednání. Všechno ostatní, co existuje ve světě v podobě fenomenálních daností, podléhá zákonu příčinnosti a nemůže být proto pokládáno ani za dobré, ani za zlé. Samotná možnost mravního jednání spočívá tedy v momentu volby, rozhodování, tudíž svobody lidského jednání.

⁵³ tzn. rozumná bytost určuje sama sebe tím, že sama sobě dává zákon jednání - autonomie

⁵⁴ Povinnost je konstituována tím, že autonomní rozumové poznání (které funguje jako mravní zákon) nahlíží objektivní nutnost nějaké maximy jako mravního zákona. Povinnost znamená, že „nám to nedá“.

Kantovo pojetí etiky předpokládá, že každý člověk má alespoň minimální míru konkrétní svobody, která je podmínkou všech maxim.⁵⁵

Výhodou deontologické etiky je jasné oddělení povinnosti od užitečnosti a osobního zájmu, což by mělo předcházet předpojatosti a diskriminaci. Nevýhodou je určitý formalismus, který se může projevit rigidním plněním toho, co je bez ohledu na následky považováno za povinnost⁵⁶, a obtíže při určování toho, co je vlastně onou povinností v určité situaci. Kritikové poukazují také na to, že lidé, které motivuje k jednání instinkt, zvyk nebo soucit, mohou být lidštější než lidé, kteří jednají jen na základě abstraktního smyslu pro povinnost.

Banks uvádí, že až donedávna se většina autorů literatury o etice sociální práce soustřeďovala výhradně na principy, kterými se má řídit sociální pracovník při práci s individuálním klientem. Šlo vlastně o rozpracování kategorického imperativu úcty k člověku jako k účelu samotnému o sobě. Nemalý vliv na pojetí pojmu úcty k lidským bytostem má však i náboženská etika obsažená v teorii přirozeného zákona.

Povinná literatura:

Kant I.: Základy metafyziky mravů, Svoboda, Praha 1976, strany 19 – 54, 62 – 83, 85 – 86, 99

Otázky k diskusi:⁵⁷

1. *Objasněte rozdíl mezi kategorickým a hypotetickým imperativem.*
2. *Kant předpokládá, že mravní a přirozené zákony jsou kompatibilní. Čím to odůvodňuje?*
3. *Kant říká, že se nikdy nesmí lhát. Napadá Vás příklad situace, ve které je možné akceptovat lhaní? Souhlasíte s Kantovou představou o lži?*
4. *Co je povinnost? Jakým způsobem je Kantova teorie založena na tom, co má člověk za povinnost dělat?*
5. *Uvedte tři formy kategorického imperativu. Vysvětlete význam každé. Vykazuje některá z formulací kategorického imperativu podobnost s Ježíšovým příkazem: „Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jedněte s nimi“ /Matouš 7 (12)? Vysvětlete.*
6. *Jak se náboženská přikázání liší od Kantova kategorického imperativu?*

⁵⁵ Anzenbacher (1995)

⁵⁶ V extrému může dojít i k tomu, že se dodržuje slib i tehdy, když z takového jednání plyne strádání pro mnoho lidí.

⁵⁷ otázky jsou převzaté z Englehardt, Schmeltekopf (1992)

3.4.4 Teleologie - utilitarismus

Sociální pracovníci nejsou zcela autonomními profesionály, jejichž hlavní etické principy se týkají pouze respektu ke klientům a podpoře jejich sebeurčení. Jsou zaměstnanci, kteří pracují v rámci právních a procedurálních pravidel a kteří by se zároveň měli snažit o podporu obecného blaha. V rámci své činnosti musejí často řešit konflikt práv a zájmů různých lidí. Podle Kantovského rámce se např. obtížně rozhoduje či právo na sebedeterminaci má přednost. Kantovský přístup říká, že máme vždy plnit svoji povinnost a neohlížet se na důsledky. Sociální pracovníci však často musejí pátrat po okolnostech a souvislostech a teprve potom zvažují, jaké jednání bude šetrné a výhodné pro jednotlivého klienta a jaké jednání bude výhodné pro společnost jako celek. Proto je pro sociální práci důležitá i další etická teorie: teleologie (z řeckého *telos* - cíl, účel), což je filozofické učení, podle kterého je veškeré dění v realitě (včetně lidského jednání) určeno nějakým účelem. V rámci této teorie se budeme blíže věnovat utilitarismu.

Utilitarismus (z latinského *utilitas* - užitek) je typem etiky, který se také vyvinul v rámci teorie přirozených práv. Utilitaristická etika předpokládá, že žádné lidské jednání není samo o sobě dobré ani špatné. Mravní hodnocení se děje na základě následků, které lze od jednání očekávat. Kritériem je prospěšnost pro uskutečnění hedonisticky chápaného dobra (slast, radost, štěstí). Podle klasické formy utilitarismu by člověk měl vždy jednat tak, aby svým jednáním vytvářel větší množství dobra než zla pro všechny, jichž se toto jednání dotýká. Sociální pracovník by měl kalkulovat nejen pozitiva, ale i negativa a v následcích jeho jednání by pozitiva měla převážit⁵⁸.

Jeremy Bentham (1748 - 1832) předpokládá, že zájem společnosti není ničím jiným než sumou individuálních zájmů jejích členů. Jednání tedy zvyšuje štěstí (dobro) společnosti jen tak dalece, jak dalece se zvyšuje celkové množství individuálního štěstí (dobra). Základem je „co největší štěstí pro co nejvíce lidí“. Bentham nabízí kvantitativní kalkulaci štěstí. Nevidí kvalitativní rozdíly mezi jednotlivými formami příjemného, protože podle jeho kalkulu se jednotlivé druhy příjemného a nepříjemného mohou lišit jen v rámci kvantitativních kritérií.

John Stuart Mill (1806 - 1873) se naproti tomu domnívá, že existují kvalitativně měřeno různé druhy štěstí (výše je hodnoceno např. štěstí spočívající v činnosti intelektu nebo představitosti).

⁵⁸ Utilitarista by mohl ospravedlnit např. zbourání jedné úpadkové obytné městské části a přemístění obyvatel, pokud by tato akce vedla k ekonomické revitalizaci širokého okolí,

Oba se nicméně shodují v názoru, že jedině štěstí má svoji vnitřní hodnotu. Vše, co je dobré, je dobrým jen proto, že přináší štěstí. Kritikové upozorňují na to, že existují i jiné věci, které mají hodnotu samy o sobě, např. přátelství, znalosti, estetické citění. Tyto věci mohou být hodnotné, i když ke štěstí vést nutně nemusí.

Utilitarismus má více forem. Doposud jsme se zabývali utilitarismem činu (jednání), podle kterého je správnost jednání determinovaná jeho výsledkem v tom jednotlivém případě - kalkulace se podrobuje každé jednotlivé jednání. Naproti tomu utilitarismus pravidla bere v úvahu v dlouhodobé perspektivě konsekvence, které pravděpodobně nastanou, když se případ zobecní a bude vnímán jako precedens⁵⁹. Gluchman uvádí, že jednání je v tomto případě správné pouze tehdy, když sleduje určité zvolené pravidlo platné ve společnosti nebo v určité sociální skupině. Správnost pravidla je funkcí důsledků, které vyplývají ze zvoleného pravidla. Jednání je hodnoceno na základě pravidla a pravidlo na základě důsledků, které z něho vyplývají.

Utilitaristé tedy mohou jednat podle pravidel (podobně jako deontologové), např. podle pravidla, že lhaní je nepřipustné. Na rozdíl od deontologů však základem takového jednání je kalkulace pozitivních a negativních konsekvencí (důsledkem pravdomluvnosti je častěji štěstí než neštěstí).

Podle agregativního utilitarismu je nejvhodnější takové jednání, které podporuje vytvoření největší sumy dobra. Aditivní utilitarismus se nezabývá jen celkovým množstvím dobra, ale také počtem lidí, mezi které se toto dobro rozdělilo (průměrný užitek). Rozdíl mezi těmito dvěma druhy utilitarismu má pro sociální práci význam především v případech, kdy je třeba rozhodnout, jestli distribuovat fixní množství veřejných služeb agregativním způsobem (např. udělení relativně velké sumy finančních prostředků relativně málo klientům) nebo se snažit o co největší saturaci potřeb pro co nejvíce klientů (např. udělení menší sumy většímu počtu lidí).

Ani aplikace utilitaristické perspektivy není bez problémů. Problematické oblasti v rámci utilitarismu:

- * štěstí je relativní - např. hlasitá hudba může být pro jednoho souseda nesnesitelná, druhému však vůbec nemusí vadit, což ovšem nemusím při kalkulaci dobře odhadnout. Obtížně se porovnává množství štěstí jednoho člověka s množstvím štěstí druhého člověka.
- * jednání, které maximalizuje štěstí v krátkodobé perspektivě, se může z dlouhodobé perspektivy jevit jako zcela nevhodné pro maximalizaci celkové sumy štěstí
- * nikdy není dopředu jisté, jaké budou následky jednání

⁵⁹ Např. sociální pracovník, který nahlásí Fondu ohrožených dětí, že rodiče bijí svoje děti, by měl předem zvážit, že si takto možná uzavře k rodině cestu a nebude již s ní moci dále pracovat. Bude mít také ztížený přístup k jiným potenciálním klientům, kteří se o tomto případě dozvědí.

* jakékoliv jednání se může jevit jako morálně správné v určité specifické situaci (např. nedodržet slib, vražda). Utilitarismus může vést k takovým činům, které by dobrý člověk za normálních okolností nemohl tolerovat.

* sociální princip utilitarismu chápe sociální užitek jako sumu užitku nebo průměrný užitek. Tím se odsouvá hledisko podílové spravedlnosti.⁶⁰ Bez principu spravedlnosti se zdá, že např. diktaturu, rasismus atd. lze legitimizovat tehdy, když přispívají k maximalizaci sumy užitku. Průměrný užitek pak nepodává žádnou informaci o užitku pro konkrétního jednotlivce.

* utilitarismus může být nespravedlivý v případě, kdy se např. obětuje štěstí jedné skupiny lidí proto, aby se dosáhlo větší sumy štěstí pro jinou skupinu lidí

tabulka 2: Mravní posuzování v utilitarismu (podle Anzenbachera, 1994)

Otázka	Kritérium	Princip
Jak se má hodnotit jednání (čin nebo pravidlo)?	Teleologické: následky, konsekvence	Následků
Jak se mají posuzovat následky?	Užitečnost pro dobro	Užitečnosti
Co je dobro?	Prožívání slasti, odstraňování strasti	Hedonismu
Jak se má správně určovat užitek? Co je správné?	Maximalizace dobra pro ty, jichž se jednání dotýká (suma užitku, průměrný užitek)	Sociální princip

Povinná literatura:

Gorowitz, S.: Mill J.S.: Utilitarianism, kap. What Utilitarianism Is, The Bobbs - Merrill Co, Indianapolis, USA 1971, strany 18 - 27

Otázky k diskusi:⁶¹

1. Je určité štěstí hodnotnější než jiné? Souhlasíte s Millem, když tvrdí, že určité štěstí je kvalitativně (nikoliv kvantitativně) hodnotnější?

2. Mill je přesvědčený, že heroismus, který nepomáhá společnosti ke štěstí, nemá žádnou mravní hodnotu. Mohl/a byste uvést příklad neúčinného sebeobětování a příklad jednání, kdy sebeobětování bylo nutné? Jaké jsou zde podle Milla rozdíly?

3. Mill se domnívá, že: „je lepší být neuspokojeným člověkem než uspokojeným prasetem, neuspokojeným Sokratem než uspokojeným bláznem. A pokud jsou blázen nebo prase jiného názoru, je tomu tak proto, že znají pouze svůj pohled na tuto otázku“. Dejte do souvislosti Millovu perspektivu se svým vlastním životem.

⁶⁰ Viz kap. 3.4.3 - Teorie distributivní spravedlnosti

⁶¹ otázky jsou převzaty z Englehardt, Schmeltekopf (1992)

4. Objasněte základní principy utilitarismu. Přitom vezměte v úvahu následující otázky:

a) Co je největší štěstí?

b) Je největší dobro sebestředné?

5. Zamyslete se nad konceptem hedonismu. Platon i Aristoteles odmítli hedonismus, protože nesouhlasili s tím, že by dobro mohlo být definováno prostřednictvím slasti. Na základě úryvku porovnejte Aristotelův a Millův názor. „... rozkoš není dobrem, neboť slastný život s poznáním jest prý milejší než bez něho, je-li však ta směs lepší, pak není rozkoš dobrem vůbec - žádné dobro o sobě nestává prý se milejším žádným přídavkem. Jest však patrné, že pak ani nic jiného není dobrem vůbec, když by se ve spojení s jiným dobrem o sobě stávalo milejším.“ (Aristoteles: *Etika Nikomachova*, str. 251)

6. Jaký názor na utilitarismus by měl Ježíš? Jak se liší utilitaristická etika od křesťanského náhledu etiky povinnosti?

3.4.5 Teorie distributivní spravedlnosti

Jako alternativa klasického utilitarismu byla autorem - **Johnem Rawlsem** (nar. 1921) - označena další z teorií: teorie distributivní spravedlnosti. Rawls vychází z Kanta a dále se zabývá některými problémy, které Kant neřeší (např. hierarchie povinností při jejich vzájemné kolizi). Základem této teorie je podílová spravedlnost. Pravidla sociálních vztahů by měla být uzpůsobena tak, aby s nimi všichni zúčastnění ze svého svobodného rozhodnutí souhlasili, když se předem sjednotili na pravidlech své pospolitě činnosti. Zásady spravedlnosti shrnul Rawls do dvou bodů:

1. Každý má právo na co nejrozsáhlejší systém stejných základních svobod, který je v souladu se stejným systémem pro všechny ostatní.

2. Sociální a hospodářské nerovnosti je třeba upravovat tak, aby jednak bylo možné rozumně očekávat, že budou sloužit ke prospěchu každému, a jednak aby byly spojeny s pozicemi a úřady, které jsou přístupné každému (rovnost šancí).

Lepší vyhlídky zvýhodněných jsou tedy spravedlivé jen tehdy, když přispívají ke zlepšení vyhlídek těch nejméně zvýhodněných členů společnosti. Tento tzv. rozdílový princip připouští nerovné rozdělování sociálních a hospodářských statků jen tehdy, když to má za následek zlepšení společenské spolupráce, z čehož nakonec profitují i ti, kteří jsou na nejnižším stupni žebříčku. Spravedlnost jako „férovost“ nepřipouští kompenzaci ztráty svobody jednotlivce větším blahem ostatních (jako utilitarismus). Podle Rawlse je třeba při distribuci výhod zohledňovat každého jedince ve společnosti a není možné kalkulovat zisky a ztráty různých lidí v rámci společnosti, jako kdyby šlo o jednoho člověka.

Co se týká základních politických a občanských svobod (svoboda svědomí, právo rovnoprávné účasti a spolupůsobení na politický život, svoboda projevu a shromažďování), Rawls je to toho názoru, že jejich nerovné rozdělování je nepřípustné. Rozlišuje také přirozené povinnosti (základní povinnosti jako je péče o bližního v nouzi, šetrný způsob jednání apod.) a jednání, které není povinné, ale žádoucí⁶².

3.4.6 Antiopresivní teorie

Klasická etika sociální práce čerpá především z široce pojatých principů Kantovy etiky (respektování jednotlivce jako rozumné bytosti schopné sebedeterminace) a z etiky utilitaristické (sociální pracovník je součástí státní byrokracie, která je spojená se sociální kontrolou a rozdělováním zdrojů). Tyto přístupy byly od 70. let kritizovány z pozic radikálního hnutí, které obsahuje jak marxistické, tak i antiopresivní přístupy k praxi. Jeho předpoklady jsou:

- * rovnost výsledků
- * chápání člověka jako nezbytně společenské bytosti

Pro Kantovsko-utilitaristický rámec je charakteristický spíše důraz na individuální práva a povinnosti.

Jedním ze stoupců antiopresivního hnutí, jehož dílo mělo výrazný vliv na sociální práci, je **Paulo Freire** (1921 - 1997). Freire ve svých úvahách navazuje na myslitele Frankfurtské školy. Je přesvědčen o tom, že úkolem lidí je transformovat utlačující životní podmínky a tak dosahovat stále plnějšiho lidství (humanizace).⁶³ Přitom útlakem je myšlena každá situace, kdy jeden člověk vykořisťuje druhého a tím mu brání v tom, aby se definoval jako odpovědná bytost.

Prvním krokem humanizace je to, že si člověk uvědomí, že je utlačovaný. Musí sám začít toužit po tom, aby se stal svobodným. Uvědomění lze dosáhnout reflexí reality skrze dialog. Jednotlivý člověk vnímá situaci zkresleně, a proto je nutné vést dialog s druhými (překonávání falešného vnímání reality, získání vědomí vlastní důležitosti). Nutnými podmínkami pro vedení dialogu je pozitivní vztah ke světu a k lidem (láska k lidem pramení z odvahy a ne ze strachu, je to důvěra v partnera dialogu), pokora (do dialogu mohou vstupovat jen lidé, kteří se společně chtějí dozvědět něco víc, než vědí každý jednotlivě) a schopnost kritického myšlení (uvědomění si vlastní odpovědnosti za neustálou transformaci reality k většímu lidství)

⁶² Toto téma dále v sociální práci rozvíjí např. Donagan a Gewirth (Reamer 1995).

⁶³ viz kap. 2.1.1. - Dobro

V dialogu lidé vytvářejí a vysvětlují druhým svoje témata, ze kterých se skládá obecné téma (tematické univerzum)⁶⁴. Obecné téma obsahuje ideje, hodnoty, koncepty a naděje v určité historické epoše a překážky, které brání dosažení plné humanity (tj. limitní situace). Obecné téma a limitní situace jsou v sobě navzájem obsaženy. Limitní situace lze přirovnat k hranicím, u kterých začínají možnosti skutečného bytí. Skutečné bytí nastává tehdy, když na limitní situace odpovíme limitním činem, tedy překonáváním limitních situací, nikoliv přizpůsobením se a pasivní akceptací.

Kritická percepce limitní situace vede k pokusu ji překonat limitním činem a právě tato transformace (překračování) je zdrojem vědění a tvoření, ale i vytváření historie. Překračování limitních situací limitními činy znamená permanentní osvobozování se (dosahování stále většího lidství).

Témata a obecné téma bývají často skrytá, lidé je vnímají nejasně a nejsou schopni na ně adekvátně odpovědět. Proto je dialog důležitý - člověk v něm exteriorizuje svůj pohled na svět a právě podle úhlu svého pohledu nachází svoje téma.

Pro skupinu, která nevyjadřuje žádné téma, je tématem ticho. Je jí vlastní kultura ticha (culture of silence). Jedná se o skupinu, která nevstupuje do dialogu, a proto si neuvědomuje překážky jako výzvu - není schopná kritické reflexe.

Obecné téma lze odvodit jen ze vztahu člověk - svět, není přístupné v objektivní čistotě mimo lidi, ale v lidech a v jejich vztahu ke světu, ke konkrétním faktům. Objektivní fakta se nemění, ale stejný objektivní fakt může v různých epochách evokovat různá obecná témata. Záleží na tom, z jaké perspektivy lidé fakta vnímají. Lidé jsou bytosti v situaci, jsou zakotveni v současných prostorových podmínkách, které je ovlivňují, a lidé zase zpětně ovlivňují prostor (Bourdieu). Reflektují vlastní situaci do té míry, že se pro ně stane výzvou, aby jednali. Lidé existují, protože existují v situaci, a budou existovat tím více, čím více budou nejen kriticky reflektovat svoji existenci, ale hlavně čím více budou podle toho v situaci jednat.

Jsou-li lidé lapeni v situaci, tzn. nejsou schopni oddělit sebe od situace, je jejich tématem fatalismus a pasivita. Beznaděj tedy není vytvářena limitními situacemi, ale tím, že je člověk vnímá fatalisticky.

V procesu humanizace mohou být aktivní především utlačovaní, protože utlačovatelé toho nejsou schopni. Utlačovatelé se snaží všechno ve svém okolí měnit v objekt své dominance. Domnívají se, že takto lze transformovat cokoli - prostředkem je tzv. falešná štědrost (paternalismus).

Osvobodit sebe i své utlačovatele je historickou úlohou utlačovaných. Současně s bojem utlačovaných za vlastní svobodu k humanitě mizí síla utlačovatelů a tím znovu

⁶⁴ viz. kap. 3.4.8. – Etika diskursu - jde o společné vědomí, o pozadí, na kterém komunikujeme (životní svět)

získávají lidství, které předtím ztratili. Takže už není utlačovatel ani utlačovaný, ale člověk v procesu dosahování svobody.

Proces humanizace je spojen s následujícími problémy:

- * Utlačovaní si nejsou vědomi útlaku, ani jeho příčin
- * Utlačovaní se domnívají, že bojují za svobodu, ale ve skutečnosti jde jen o výměnu rolí. Je to dáno tím, že díky své zkušenosti internalizovali postoj věrnosti utlačovateli, a tak si jej neumí objektivizovat. Nesnaží se tedy o osvobození, ale o výměnu rolí - situace způsobující útlak se tak nemění.
- * Utlačovaný čeká, až touhu po svobodě pocítí více lidí. Nechce začít hned a sám u sebe - situaci nechápe jako výzvu, ale jako osud.

Lidé mají strach ze svobody, protože svoboda znamená také autonomii a odpovědnost.⁶⁵ Schopnost být autonomní a odpovědnou bytostí není vrozená ctnost, ale je třeba se k ní probouvat. Jde o boj mezi solidaritou a odcizením, askripcí a možnostmi volby, pozorováním a jednáním, aktivitou a iluzí vlastní aktivity díky aktivitě utlačovatele. Solidarita vyžaduje, abychom vstoupili do situace těch, se kterými se identifikujeme - je to radikální stav.

Pod radikální rámeček v sociální práci je možné zahrnout množství různých přístupů. Svoje místo zde má i feministická sociální práce, se kterou je úzce spjatá etika účasti.

3.4.7 Etika účasti

Myšlenky etiky účasti ovlivnily sociální práci v souvislosti s radikálním a feministickým hnutím. Stoupenci feministického hnutí původně kritizovali státní instituce za to, že přispívají k zachování statu quo tím, že udržují ženy (klientky) tam, „kde patří“ tj. v rodinách. Postupně se důraz přesouvá na antiopresivní sociální práci jako zdroj zplnomocnění žen - nejen klientek, ale i sociálních pracovníků. Poukazuje se na institucionalizovaný sexismus v oblasti sociální politiky, akademické půdy a alokace zdrojů (poukazují na to, že ve všech těchto oblastech rozhodují převážně muži, ačkoliv se sociální práci věnují převážně ženy). Feministé také přispěli k redefinici sociálních problémů a k provádění výzkumů, které stavěly na zkušenostech klientů. Nevyvinuli konzistentní teorii, ale sociální práci ovlivnili především kladením jiných důrazů. Sociální pracovník by měl klientovi pomoci, aby si uvědomil, jak ho různé formy útlaku ovlivňují, a měl by podpořit klientovu snahu o znovunabytí kontroly nad vlastním životem.

⁶⁵ Utlačovatelé se snaží vytvářet v lidech pasivitu, kterou pak využívají na to, aby naplnili vědomí lidí slogany, instrukcemi a manipulacemi, které u nich vytvoří strach ze svobody - z odpovědnosti. Odmítají dialog, ve svém monologu prezentují realitu jako statickou a situaci jako nezměnitelnou.

Jedním z teoretických zdrojů feministických úvah je dílo **Carol Gilliganové**, která v polemice s Lawrenceem Kohlbergem odlišila etiku spravedlnosti a etiku účasti.

Oba autoři vycházeli z výzkumu stadií morálního vývoje. Respondenti odpovídali na otázku, jak by řešili konkrétní morální dilema, a jejich odpovědi byly zařazovány k jednotlivým stupňům morálního vývoje. Kohlberg nazval jednotlivá stadia jako předkonvenční, konvenční a postkonvenční, přičemž do předkonvenčního zařadil orientaci na odměnu a trest a orientaci na účelové myšlení, do konvenčního shodu s ostatními a orientaci na společnost a do postkonvenčního orientaci na sociální úmluvu a individuální práva a orientaci na etické principy. Jedná se tedy o postup od egocentrického chápání spravedlnosti založeného na individuální potřebě, přes koncepci spravedlnosti zakotvené v obecně sdílených konvencích společenské úmluvy až k principiálnímu pochopení spravedlnosti, které spočívá na samonosné logice rovnosti a vzájemnosti. Gilliganová si všimla, že v Kohlbergově výzkumu dosahují muži častěji než ženy nejvyššího stadia morálního vývoje. Na základě vlastních studií pak Gilliganová odvozuje alternativní teorii vývoje ženského morálního myšlení - přitom předpokládá, že mužská a ženská morálka jsou strukturálně rovnocenné.

Podle Gilliganové se jedná o následující stadia:⁶⁶

- * předkonvenční stadium - orientace na individuální přežití, péče o sebe samu
- * 1. přechodná fáze - od egoismu k odpovědnosti, do popředí vystupuje nové chápání spojitosti mezi já a druhými, což je vyjádřeno pojmem odpovědnosti
- * konvenční stadium – dochází k rozvinutí pojmu odpovědnosti a jeho fúzi s mateřskou morálkou, která se snaží zajistit péči pro závislé a nerovné a nebere ohledy na vlastní zájmy a potřeby, prosazování vlastního já je považováno za nemorální. Konvenční definice ztotožňuje konformitu s péčí.
- * 2. přechodná fáze – jsou-li příjemci péče pouze druzí a nikoliv žena sama, vznikají problémy ve vztazích a vytváří se nerovnováha, která zahajuje druhou přechodnou fázi. Dochází k přehodnocení vztahů, ve snaze utřídit si zmatek mezi sebeobětováním a péčí, který se skrývá v konvenčním chápání ženské dobrotivosti.
- * postkonvenční stadium – soustředění se na dynamiku vztahů. Napětí mezi sobeckostí a odpovědností se rozptyluje díky novému pochopení vzájemné propojenosti mezi sebou a druhými. Péče se stává vědomě zvoleným principem úsudku, který sice ve svém zaujetí pro vztahy zůstává psychologický, ale tím, že odsuzuje vykořisťování a ubližování, se stává univerzálním. Společenské normy a hodnoty jsou transcendovány z perspektivy nenásilí. Syntéza altruismu a egoismu je možná díky názoru, že Já i ti druzí jsme na sobě vzájemně závislí. Má účast je svobodně zvoleným morálním principem, který

⁶⁶ Heidbrink, 1997, Gilliganová, 2001: 97

zahrnuje i péči o vlastní osobu (důležitá je upřímnost i vzhledem k mým vlastním požadavkům).

Jádrem etiky účasti, která je odrazem rostoucího poznání lidských vztahů, je náhled, že já a druhý jsme vzájemně propojeni. Vývojové fáze se liší podle rozdílných způsobů uvažování o této propojenosti. Přitom se opakovaně zjišťuje, že péče pozvedá nejen druhé, ale i člověka samotného.

Gilliganová označila etiku, kterou popisuje Kohlberg, za mužskou etiku spravedlnosti. Tato etika je situačně nezávislá a rigidní, já je autonomní a nezávislé, člověk se orientuje podle abstraktních práv a povinností. Ženská etika péče (účasti) je naproti tomu situačně senzitivní a flexibilní, já je spojeno s ostatními a člověk se orientuje podle konkrétní struktury vzájemných vztahů. Etika účasti se dává často do souvislosti i s etikou ctnosti.

Jak uvádí Banks, etika účasti klade požadavek na přeformulování dominantních konceptů morálky a staví se do opozice k deontice i k utilitarismu, které mají blízko k etice spravedlnosti. Etiku účasti nelze spojovat pouze s feministickým hnutím (podle výzkumů dominuje např. u Afroameričanů také takový způsob jednání, který vychází ze smyslu pro spolupráci, vzájemnou závislost a kolektivní zodpovědnost, což je v protikladu s etikou spravedlnosti). Etika spravedlnosti z tohoto pohledu reprezentuje dominantní modus morálního uvažování, který počítá s existencí struktur moci ve společnosti a má tendenci marginalizovat a vytěsňovat zkušenost těch méně mocných.

tabulka 3: Vztah mezi etikou spravedlnosti a etikou účasti ilustruje tabulka

(podle Banks, 1995)

	etika spravedlnosti	etika účasti
základní hodnota	spravedlnost (právo) - zesiluje separaci lidí	účastenství - respektuje to, co je společné
odvolává se na	principy	vztahy
zaměřuje se na	společenskou smlouvu	spolupráci
	povinnost	péči
	utříděný pořádek hodnot	komunikaci
	individuální svobodu	vztah mezi lidmi

Koncept péče je aktuální ve Skandinávských zemích. Norský autor Wallin-Wiehe upozorňuje na to, že schopnost pečovat se liší. Muži se starají o finanční prostředky, kariéru, ideje a inovační proces. Vyjadřují svoji péči o rodinu, známé a komunitu skrze práci, kterou vykonávají, a skrze hodnoty, které internalizují. Ženy naproti tomu vyjadřují svoji péči skrze přímé pečovatelství. Důležité je, jestli je určitá schopnost nebo dovednost prostředkem péče o druhé nebo cílem samotným.⁶⁷ Ilustrací je příklad, kdy se při péči o klienty zdůrazňuje vztah, cit a porozumění anebo správné složení stravy, podávání léků a čistota. V druhém případě si klient může připadat jako „dobře ošetřovaný kus nábytku“ a může cítit tuto péči jako degradující a destruktivní. Takovémuto přístupu podle jeho názoru nelze vzdorovat, pokud se nerozvine diskuse o univerzálních hodnotách (vztah mezi lidmi, péče, solidarita), které jsou ve všech společnostech obsaženy právě v ženské kultuře.

Povinná literatura:

Gilliganová C.: Jiným hlasem, Portál, Praha 2001, strany 52 - 60

Otázky k diskusi:⁶⁸

1. Jaký je názor Gilliganové na zkoumání ženské otázky v průběhu historie vědy? Šlo o adekvátní způsob výzkumu? Vysvětlete některé poznatky, ke kterým Gilliganová dospěla. Souhlasíte s ní?

⁶⁷ viz kap. 3.4.3. - kategorický imperativ, srovnej kap. 4.2. - katalytický model a model služby

⁶⁸ otázky jsou převzaty z Englehardt, Schmeltekopf (1992)

2. Co je hlavním tvrzením Kohlberga v souvislosti s morálním vývojem žen? V čem Gilliganová s Kohlbergem souhlasí a v čem ne? Zamyslete se nad tím, který z obou psychologů je více relevantní pro současnou dobu.

3. Myslí muži hlavou a ženy srdcem? Posudte platnost tohoto prohlášení z pozice Gilliganové a z Vaší vlastní perspektivy. Má tato otázka nějaké implikace, které znevažují ženy?

4. Etika účasti je přístup, který je založený na péči, sdílení a vztahu. Jmenujte některé ze starých myslitelů, kteří si uvědomovali význam vcítění se a pocitů při etickém rozhodování.

5. Jak je vývojová psychologie propojená s filozofií? Uvedte další filozofy, kteří zakomponovali poznatky z psychologie do svých etických teorií.

6. Gilliganová tvrdí, že Freud nezkoumal adekvátně „vývoj vztahů, morálky nebo jasné vědomí já“ u žen. Proto také označil ženy za „neprobádanou končinu psychologie“. Kdo má pravdu – Freud nebo Gilliganová? Použijte zdroje z oblasti etiky, feministické literatury nebo z psychologie.

3.4.8 Etika diskurzu

Dalším typem etiky, která je v současné době aktuální, je diskurzivní etika. Významným představitelem je **Jürgen Habermas** (nar. 1929), poznatky z této oblasti použil ve své teorii např. i Freire⁶⁹. Diskurzivní etika dále rozvíjí Kantovskou etiku, na druhé straně navazuje i na neomarxistický motiv demokratizace všech oblastí společnosti. Základní myšlenky Habermasovy teorie komunikativního jednání interpretoval pro potřeby sociální práce **Geert van der Laan**. Rozlišuje mezi perspektivou systému a perspektivou životního světa.

Životní (žitý) svět se skládá z kulturně reprodukováných interpretačních rámců a společenských institucí, které regulují vzájemnou solidaritu a soudržnost lidí, a z kompetentních osob, které disponují komunikačními schopnostmi. Předpokládá tedy sociální rámec určený kulturní tradicí, v němž platí různé společné názory (včetně mravů a norem sociálního étosu - kulturně vžitého předporozumění). K životnímu světu patří komunikativní jednání, které je zaměřeno na vzájemné porozumění (shoda v definici situace v každodenních kontaktech lidí posiluje platnost kulturních interpretačních rámců, legitimitu společenských institucí i identitu osob). Důležitou podmínkou je symetrický vztah partnerů v rozhovoru, tzn. že uznávají vzájemné nároky na platnost. Jde o to, že partner má možnost předložit příslušné nároky na platnost k diskusi. Jak uvádí Anzenbacher, na pozadí životního

⁶⁹ viz kap. 3.4.6 – Antiopresivní teorie

světa se skrze komunikativní jednání dochází k dorozumění o tom, jestli subjektivní plány jednání, cíle a zájmy jsou slučitelné. To je nutné mj. tehdy, když se nároky norem životního světa stávají problematickými a ztrácejí sociální akceptaci (to vede k poruchám v sociální interakci).⁷⁰ Habermas formuluje princip univerzalizace: „Každá platná norma musí splňovat podmínku, že všichni zúčastnění mohou bez nucení akceptovat následky a vedlejší účinky, jež pravděpodobně vyplynou z jejího obecného zachovávání pro uspokojení zájmů každého jednotlivce“⁷¹. Normy musejí vycházet z reálných diskusí, které je však možné vést v zastoupení. Normy, které se v etice diskursu nastolí, neplatí jednou pro vždy, ale až do doby, kdy je třeba je znovu předložit k diskusi.⁷²

V situaci narušené interakce je tedy možné znovu nastolit dorozumění o platnosti zproblematizovaných nároků. Jinou možností je přechod ke strategickému jednání nebo ukončení komunikace.

Strategické jednání se uplatňuje v perspektivě systémů. Není zaměřeno na shodu, ale na dosažení určitého chování u druhé osoby. Je primárně orientováno na úspěch a sleduje cíle, aniž hledá souhlas ostatních zúčastněných osob. Jde o systémovou racionalitu, které jsou vlastní fenomény jako abstrakce, byrokracie, trh. Dochází k jednostranné definici situace a negaci těch nároků na platnost, které byly formulovány druhou osobou. Systémová racionalita s sebou nese nebezpečí, že „lidé, kteří jsou dlouhou dobu negováni a zneuznáváni ve své subjektivitě, vykazují postupně symptomy ztráty identity“⁷³.

Systémová teorie pracuje s objektivizujícím postojem (vnější perspektiva), teorie komunikativního jednání vychází z perspektivy zúčastněných (vnitřní perspektiva).

Podle Laana existují sociální pracovníci, kteří v pohledu na systém používají perspektivu životního světa a naopak. Jak poznamenává Achterhuis zatímco profesionální pomáhající se domnívají, že jsou součástí životního světa, ve skutečnosti (mohou být) prodlouženou rukou systémových mechanismů. Při kolonizaci životního světa (tzn. při zrušení platnosti komunikativních forem koordinace jednání) jsou zúčastnění tlačeni do role konzumentů a tím se znemožňuje argumentace a kritika. Otázkou ovšem zůstává, jestli je možné dosáhnout emancipace klientů (schopnosti předkládání svých nároků na platnost v rámci komunikativního jednání) bez současné normalizace a integrace do společenských rámců (perspektiva systému). Jinými slovy „do jaké míry se v poskytování pomoci dá vyvíjet orientace k životnímu světu, aniž by člověk propadl nekritické a romantické identifikaci s

⁷⁰ viz kap. 2.1.3 - problematizace norem

⁷¹ Anzenbacher, 1994: 232

⁷² Rozdíl mezi Kantovým kategorickým imperativem a Habermasovým mravním principem etiky diskursu tkví v tom, že Kant vztahuje svůj princip k subjektivnímu svědomí, které uvažuje o tom, jestli daná maxima může být obecným zákonem. Vychází z toho, že každý člověk má rozum a je tedy schopný dospět ke správnému řešení individuálně. Etika diskursu tuto úvahu překládá ze subjektivního vědomí do reálné komunikace. Je nutná reálná argumentace, na které se podílejí a spolupracují všichni lidé.

⁷³ Laan, 1998: 49

klientem...Je možné rozvíjet kritický postoj ke klientovi, aniž bychom zaujali chladný, objektivizující postoj sociálního technologa?⁷⁴. Laan dospívá k závěru, že emancipace předpokládá také určitou formu účasti na společenském styku a nemůže tedy existovat bez určitého sociálního ukázněvání. Profesionální sociální pracovníci se mohou ocitnout v situaci, kdy nároky klientů na platnost jsou předmětem diskuse a kdy východiskem je společná definice situace, častěji ale pracují v rámci nátlakové definice. Často musejí převzít odpovědnost za klienta, protože jejich povolání obnáší také společenskou spoluzodpovědnost. Musejí se zabývat např. tím, jestli jsou výroky klienta pravdivé nebo jestli se jedná o simulaci. Na druhé straně je sociální pracovník důvěrníkem klienta, měl by tedy z titulu své profese brát nároky na platnost ze strany klientů vážně. Profesionální pomáhající mají zodpovědnost, která vychází jednak z normativní legitimity (tím je ale jejich prostor strukturálně omezený) a jednak z nezávislého postavení. Zaujímají pozici středu mezi státem a občanem. Z pohledu systému jim přísluší ovládací funkce a nutí je ke strategickému jednání. Z pohledu životního světa jim přísluší funkce pomoci, kde jde o komunikativní jednání. Je také třeba vzít v úvahu, že strategické prostředky bývají někdy použity pro komunikativní cíle a naopak komunikativní prostředky bývají užity ke strategickým cílům.

Povinná literatura:

Laan G. van der: Otázky legitimity sociální práce, Albert, Boskovice 1998, str.43 - 58

Otázky k diskusi:

1. *Co je to životní svět a jakým způsobem se reprodukuje?*
2. *Jaký je vztah mezi životním světem a strategickým modelem?*
3. *Představují média nějaké nebezpečí pro životní svět? Vysvětlete.*

3.4 Současný stav v oblasti etiky sociální práce

Autoři v oblasti sociální práce často redukuje etické teorie pouze na teorie utilitaristického (teleologického) a deontologického typu, popisují jejich silné a slabé stránky a zkoumají možnosti praktického využití těchto teorií. Díky určité vyčerpanosti těchto klasických teorií věnují pozornost i jiným pohledům - jde např. o etiku účasti nebo o znovudocnění etiky ctností. V této souvislosti upozorňují na to, že v moderní době se lidé odvrátili od etiky ctností a přiklonili se spíše k teorii přirozených práv a k utilitarismu, což následně způsobilo krizi moderny.

⁷⁴ Laan, 1998: 71

Klasická morální filozofie bývá také kritizována za to, že není schopná se přiblížit aktuální dynamice morálního života. Příliš velká pozornost se věnuje konsekvencím jednání a menší pozornost motivační stránce etiky a rozvoji morálního života, ke kterému dochází skrze narativní a komunitní struktury. Kritika liberální etiky přirozeného práva se vynořuje i v souvislosti s deskriptivní etikou (nové podněty z oblasti psychologie, sociologie a politických teorií). Autoři také odmítají individualismus a autonomii liberální etiky z pozic komunitarismu.

Dochází také ke kritice etiky sociální práce z pohledu degradace morálního života způsobeného redukováním morálky na „terapeutickou mentalitu“.

Kontrolní otázky:

1. *Co zkoumá deskriptivní etika?*
2. *Objasněte pojem metaetika. Popište alespoň tři témata, kterým se metaetika věnuje.*
3. *V rámci metaetiky charakterizujte rozdíl mezi kognitivismem a nonkognitivismem.*
4. *Čím se zabývá preskriptivní etika?*
5. *Co je axiologie?*
6. *Co je podle teorie přirozeného zákona (božského zákona) úkolem člověka a jakým způsobem svůj úkol naplňuje?*
7. *Stručně popište, co je základem teorie společenské smlouvy.*
8. *Jaký je rozdíl mezi deontologií a teleologií (utilitarismem)?*
9. *Objasněte na příkladu myšlenkový pochod, který probíhá u člověka, který jedná podle kategorického imperativu („Jednej tak, aby maxima tvé vůle vždycky zároveň mohla být principem obecného zákonodárství“).*
10. *Jaký je vztah mezi maximami a praktickými zákony?*
11. *Objasněte na příkladu myšlenkový pochod, který probíhá u člověka, který jedná podle kategorického imperativu („Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého, vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek“).*
12. *Jaký je rozdíl mezi utilitarismem jednání a utilitarismem pravidla? Pro vysvětlení použijte příklad.*
13. *O co se opírají kritikové utilitarismu?*
14. *Objasněte pojmy „férovost“ a rozdílový princip v rámci Rawlsovy teorie distributivní spravedlnosti.*
15. *Jaký je postup při „humanizaci“ (dosahování stále plnějšího lidství) jak jej formuloval Freire?*
16. *Jaké jsou podmínky dialogu podle Freireho?*
17. *Objasněte termíny „útlak“ a „kultura ticha“ podle Freireho.*
18. *K jakým problémům dochází při procesu humanizace podle Freireho?*
19. *Porovnejte stadia morálního vývoje u Kohlberga a Gilliganové.*

20. Co je hlavním předmětem sporu mezi Kohlbergem a Gilliganovou?
21. Jaké jsou rozdíly mezi etikou spravedlnosti a etikou účasti (péče)?
22. V rámci diskurzivní etiky charakterizujte životní svět.
23. V rámci diskurzivní etiky charakterizujte strategický model.
24. Jaký je rozdíl mezi Kantovou a Habermasovou teorií?

Doporučená literatura:

- Anzenbacher, A.: Úvod do etiky, Zvon, Praha 1994
- Ballestrem, K., Ottmann, H.: Politická filosofie 20 století, Oikúmené, Praha 1993
- Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press, London 1995
- Beneš, A.: Principy křesťanské morálky, Krystal OP, Praha 1997
- Berger, P.: Vzdálená sláva, Barrister, Principal, Brno 1997
- Bertrand, Y.: Soudobé teorie vzdělávání, str. 159 - 169, Portál, Praha 1998
- Billington, R.: Living Philosophy, Routledge, London and New York 1998
- Bowpitt, G.: Working with Creative Creatures: Towards a Christian Paradigm for Social Work Theory, with Some Practical Implications in British Journal of Social Work, p. 349 - 364
- Brázda, R.: Úvod do srovnávací etiky, KLP Praha 1998
- Daněk, B.: Křesťanské sociální učení v teorii a praxi in Sociální politika č.6, 1993
- Englehardt, E., Schmeltekopf, D.: Ethics and Life, Wm.C. Brown Publish., USA 1992
- Freire, P.: Pedagogy of the Oppressed, Penguins Book, USA 1972
- Gluchman, V.: Etika konsekencializmu, ManCon, Prešov 1995
- Heidbrink, H.: Psychologie morálního vývoje, Portál, Praha 1997
- Henriksen, J.-O., Vetlesen, A.J.: Blízké a vzdálené, Podané ruce, Albert, Boskovice 2000
- Hittinger, P.H.: Philosophy and the Guest for Ethical Foundations in Social Thought, vol. XV, No.3/41989, Catholic Charities, Washington D.C.
- Horyna, B.: Filosofie posledních let před koncem filosofie, KLP, Praha 1998
- Hosmer, L.T.: The Ethics of Management, Irwin, Homewood 1987
- kol.: Výklady ke Starému zákonu, Kalich, Praha 1991
- kol.: Filosofický slovník, Nakladatelství Olomouc, Olomouc 1998
- Kolář, P., Svoboda, V.: Logika a etika, úvod do metafyziky, Filosofia, Praha 1997
- Limbeck, M.: Nový zákon 1, Evangelium sv. Matouše, Karmelitánské nakl., Kostelní Vydří 1996
- Locke, J.: Druhé pojednání o vládě, Svoboda, Praha 1992
- Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Praha 1995
- Reamer, F.G.: Social Work Values and Ethics, Columbia Univ. Press, New York 1995

Reamer, F.G.: The Philosophical Foundations of Social Work, Columbia Univ. Press, New York 1993

Rick, A: Etika hospodářství I., Oikúmené, Praha 1994

Shaw, W.: Social and Personal Ethics, Wadsworth Publ. Company, ITP, London 1999

Skoblík, J.: Přehled křesťanské etiky, Karolinum, Praha 1997

Wallin Weihe, H.-J.: Social Work, Missionary Work and Colonialism as Part of the Power Game, Hogskolen in Lillehammer, Norway 1999

Weber, H.: Všeobecná morální teologie, Zvon, Vyšehrad, Praha 1998

4. Hodnoty v sociální práci a historický přehled

Etické teorie nabízejí různé pohledy na způsoby řešení etických dilemat. Na to, jaké řešení sociální pracovník nakonec zvolí, mají vliv hodnoty uznávané profesí i jeho vlastní žebříček hodnot.

V každém oboru (např. ve filozofii, sociologii, psychologii, ekonomii) jsou hodnoty chápány poněkud odlišným způsobem. Obecně lze hodnoty (lat. *valere* být silný, převažovat, mít cenu) definovat jako vše, co považujeme za významné a důležité. Hodnoty vycházejí z morálky. Jsou to normativní standardy, které mají vliv na naše rozhodnutí pro jednu z alternativ jednání.⁷⁵ Hodnoty můžeme dělit na relativní a absolutní.⁷⁶

V sociální práci jsou hodnoty důležité z několika důvodů. Určují povahu sociální práce⁷⁷ i povahu vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem, kolegy i širší společnosti. Hodnoty také ovlivňují, jakou metodu práce sociální pracovník použije⁷⁸, a jsou klíčové při řešení etických dilemat.

Banks uvádí, že až do nedávné doby se většina literatury o etice sociální práce zabývala výčtem principů, kterými se má sociální pracovník řídit při jednání s klientem. Většinou šlo o modifikaci sedmi principů, které zformuloval Biestek koncem 50. let. Tyto principy jsou stále až překvapivě vlivné, uvážíme-li, že je Biestek nezamýšlel primárně jako etické principy samy o sobě, ale jako principy pro efektivní práci. Byly také určeny pro práci s jednotlivci, kteří sami a dobrovolně iniciovali kontakt se sociálním pracovníkem. Dnešní sociální práce ovšem zahrnuje i nucenou intervenci v rámci zákona .

Jedná se o následující principy:

Individualizace - uznání vlastní jedinečné kvality osobnosti každého jednotlivého klienta

Vyjadřování pocitů - uznání klientovy potřeby volně vyjádřit svoje pocity - včetně negativních

Empatie - snažit se o vcítění do pocitů klienta a jeho situace a na jeho pocity reagovat

Akceptace - vnímat klienta takového, jaký je, včetně jeho slabých a silných stránek, podporovat vnitřní důstojnost a sebehodnocení klienta

Nehodnotící postoj, nemoralizování - nepřipisovat klientovi vinu. Sociální pracovník však může hodnotit klientovy postoje nebo jeho jednání, pokud to považuje za vhodné z hlediska práce s klientem - tj. nehodnotí osobnost klienta, ale jeho jednání, postoje apod.

⁷⁵ Rescher in Reamer (1995)

⁷⁶ Absolutní hodnoty jsou vždy ceněny jako dobré, mají svůj neměnný vnitřní obsah, který je ve shodě s lidskou přirozeností a lidé se k nim neustále vracejí (např. svoboda, spravedlnost, věrnost, obětavost)

⁷⁷ „Sociální práce není pouze technologií práce, ale je to na hodnotách založená a hodnotami inspirovaná snaha pomoci lidem v obtížných životních situacích za použití sofistikovaných metod intervence“ (Reamer, 1995:12).

Sebedeterminace - respektovat klientovo právo a potřebu se svobodně rozhodovat a vybírat si mezi alternativami. Biestek zdůrazňuje, že klientovo právo na sebedeterminaci je limitováno úrovní klientovy schopnosti se pozitivně a konstruktivně rozhodovat, právními předpisy, obecně platnou morálkou a charakterem zaměstnavatele.

Diskrétnost (důvěrnost sdělení) - zachování důvěrných informací o klientovi. Diskrétnost je nejen základním právem klienta a etickým závazkem sociálního pracovníka, ale i základem efektivní práce s klientem. Toto klientovo právo však není absolutní, limitem je odpovědnost sociálního pracovníka k sobě, zaměstnavateli a společnosti a také práva ostatních klientů.

V 70. letech publikoval Butrym tři hlavní předpoklady, na kterých je sociální práce založena, čímž se mezi základní hodnoty profese přidal i ty, které zařazují klienta do sociálního rámce. Jedná se o:

- * úctu (respekt) ke klientovi
- * přesvědčení o sociální povaze lidí - člověk je jedinečnou bytostí, ovšem završení této jedinečnosti závisí i na ostatních lidských bytostech (jde o vzájemnost)
- * víru v to, že každý jedinec je schopný změny, růstu a sebezdokonalení

Zhruba ve stejné době jako Butrym, v polovině 70. let shrnul Gordon hodnotové základy sociální práce do šesti zásad:

společnost věnuje svůj zájem v první řadě jednotlivci

jednotliví lidé ve společnosti jsou na sobě navzájem závislí

tito jednotlivci jsou za sebe navzájem odpovědní

každý člověk má obdobné lidské potřeby, zároveň platí, že každý člověk je jedinečný a liší se od ostatních

základním atributem demokratické společnosti je umožnění realizace plného potenciálu každému jednotlivci a zároveň odpovědnost každého jednotlivce vzhledem ke společnosti, projevená aktivní participací na životě společnosti

společnost má za povinnost zajistit, aby překážky této seberealizace (tzn. nepoměr mezi jednotlivcem a jeho prostředím) mohly být překonány nebo aby jim bylo možné předejít

Reamer identifikoval šest hodnotových a etických směrů, které jsou v historickém pohledu patrné a které vykazují různý stupeň trvalosti. Jedná se o následující orientace:

⁷⁸ S mladistvými delikventy je možné pracovat konfrontačním způsobem. Pokud však sociální pracovník považuje tyto techniky za dehumanizující a klade důraz na princip sebedeterminace klienta, použije např. poradenství.

Paternalistická orientace - tato perspektiva byla nejpopulárnější koncem 19. a začátkem 20. století, kdy vrcholilo období přátelských návštěv a pomoci organizované na bázi charity. Sociální pracovníci se snažili vylepšit mravní profil klientů, tak aby klienti žili ctnostně a byli užiteční. Těm, kteří sešli z cesty, bylo potřeba cestu znovu ukázat.

* Orientace na sociální spravedlnost - podle této perspektivy je závislost způsobena strukturální závadou v kulturním a ekonomickém životě, která provází ty nejméně zvýhodněné. Chudoba, nezaměstnanost a některé formy duševních nemocí jsou vedlejšími produkty kultury, která ztratila svoji morální citlivost. Defekty kapitalismu, rasismus a jiné formy oprese daly časem vznik vrstvě lidí, kteří patří k „underclassu“. Tuto situaci může zlepšit změna, jejímž cílem je nastolení rovnosti příležitostí, redistribuce bohatství, nestigmatizujících příspěvků a služeb.⁷⁹

* Náboženská orientace - tento pohled má v sobě i prvky obou předchozích orientací. Základní poslání profese má kořeny v historickém spojení sociální práce s církví. Často jde o transformaci náboženského přesvědčení sociálního pracovníka v smysluplnou sociální službu. Charitní činnost může např. reprezentovat křesťanskou lásku mezi jednotlivci a Bohem a mezi bližními. Nemusí nutně vycházet z paternalismu, ale může být odvozena ze smyslu pro náboženský závazek.

* Klinická orientace (orientace sloužící badatelským a vyučovacím úkolům a prevenci) - jde o orientaci na etická dilemata v sociální práci. Zvláště evidentní je od 70. let, protože v té době se také začal výrazněji projevovat zájem o profesní etiku obecně. Ve středu pozornosti jsou diskuse o klientově důvěře, způsobu komunikace, podávání pravdivých informací, klientovu souhlasu s postupem sociálního pracovníka, střetu zájmů apod. Zdůrazňují se rozhodování v oblasti etických dilemat, řešení konfliktů mezi profesními závazky, konfliktů hodnot apod. Stoupence této orientace zajímá vztah mezi hodnotami sociálního pracovníka a hodnotami klienta (jde především o ochranu a prospěch klienta).

* Defenzivní orientace - této orientaci narozdíl od předchozí jde především o ochranu sociálního pracovníka. Podnětem jejího vzniku bylo zveřejňování různých forem nezájmu a nesprávného provádění sociální práce ze strany sociálních pracovníků, které často nebylo podloženo pravdivými údaji. Tomuto pojetí dominuje otázka odpovědnosti a problémy spojené s nebezpečím soudního sporu mezi sociálním pracovníkem a klientem.

* Morálně neutrální orientace - jejími stoupenci jsou ti sociální pracovníci, kteří praktikují spíše technický přístup k sociální práci. Základem je absence normativních hodnotových soudů. Příkladem může být analýza výdajů, hodnocení programů apod.

⁷⁹ Reflexí tohoto pohledu byla v USA mj. účast sociálních pracovníků na projektech typu Settlement House Movement, New Deal, War on Poverty, Great Society.

4.1 Historický pohled na hodnoty v sociální práci⁸⁰

Sociální práce, prováděná školenými pracovníky, vznikla jako reakce na průvodní jevy průmyslové revoluce. Díky industrializaci a urbanizaci přestaly být dřívější mechanismy péče o potřebné v rámci komunity (farnosti) schopné zvládat stále větší počet potřebných, kteří se koncentrovali ve městech.

Pro konec 19. století, kdy se sociální práce stává profesí v moderním slova smyslu, byl charakteristický paternalistický přístup ke klientům. Sociální pracovníci se především snažili o upevnění morálky klientů.

Na začátku 20. století se zájem části sociálních pracovníků soustředil na téma sociální reformy. Změnu orientace směrem k širším společenským souvislostem způsobila především hospodářská deprese 20. let. Jiná část sociálních pracovníků si díky rozšíření psychoanalýzy osvojila medikalizovaný model definice sociálního fungování.

Období před druhou světovou válkou je potom charakteristické pokusy o zlepšování metod a technik sociální práce a o zkvalitnění vyučování. Dochází také k široce koncipované diskusí o budoucnosti profese.

Další fáze nastává ve 40. a 50. letech. Dochází k přesunu pozornosti ze zájmu o morálku klienta spíše na zájem o morálku sociálních pracovníků a profese vůbec. V USA se profesní etika stala předmětem studia a zkoumání vědeckých pracovníků na univerzitách, byly publikovány první etické kodexy a zásady práce s klientem.

V 50. a částečně i v 60. letech⁸¹ se literatura o sociální práci soustřeďuje na práva a zájmy individuálního klienta, na povahu vztahu sociálního pracovníka a klienta, zvláště na to, jak by měl sociální pracovník s klientem jednat. Frekventovaná jsou témata týkající se sebedeterminace klienta, nemoralizování, akceptace klienta a způsobu uchování informací. Základem těchto hodnot je myšlenka individualismu a svobody. Jak uvádí Banks obě tyto myšlenky jsou jádrem převažujících ideologií západních kapitalistických společností, a tak není divu, že dominovaly i literatuře o sociální práci. Překvapivé je spíše to, že se opomíjel vliv zaměstnavatele a sociální kontext, ve kterém ke vztahu sociálního pracovníka a klienta dochází. V diskusi, která se věnovala sociálnímu kontextu a charakteristice zaměstnavatelské organizace (např. požadavek zaměstnavatele na sdělení důvěrných informací, požadavek společnosti na kontrolu sociální deviace), se tento kontext chápal jako

⁸⁰ týká se především sociální práce ve Velké Británii a v severní Americe

⁸¹ Vývoj etiky sociální práce je v zemích Severní Ameriky asi o jedno až dvě desetiletí dopředu oproti Velké Británii, proto je časové zařazení poněkud nepřesné.

překážka uplatňování základního principu respektu k právu klientů na soukromí a možnost volby.

V průběhu 60. až 80. let přinesla politická situace (období protiválečných manifestací, boje za občanská práva pro mentálně postižené a pro rasové, etnické a sexuální minority) do vzdělávání i praxe v sociální oblasti hodnoty týkající se sociální nerovnosti, sociálních práv, lidských práv, diskriminace a vykořisťování. Sociální pracovníci zaměřili svoji pozornost na etickou konstrukci sociální spravedlnosti, práv a sociální reformy. Rozšiřuje se představa, že způsob práce, kdy se jedná s každým klientem jako s individualitou a problémy klientů (např. chudoba, mentální zaostalost, homelesáctví) se považují za jejich osobní problémy, vlastně v konečném efektu znamenalo „obviňování obětí“ ze strukturální nerovnosti ve společnosti. Byla publikována literatura autorů z oblasti radikální sociální práce, kteří charakterizovali roli sociálních pracovníků jako „roli agentů sociální kontroly v zájmu opresivního státu“. Tito autoři vybízeli sociální pracovníky k tomu, aby pozvedli vědomí klientů a dodali jim odvalu k boji za sociální změnu. Začaly se také vytvářet aliance sociálních pracovníků a odborových organizací. V etických kodexech je tento anti-opresivní zřetel dobře patrný⁸². Poukazuje se také na slabiny představy, že s každým klientem se má jednat stejně bez ohledu na rasu, pohlaví, náboženství apod. Takovéto představy jsou příkladem toho, že se nerozlišuje strukturální diskriminace⁸³, a proto také není jasné, že je potřeba provést nějakou pozitivní akci, aby se poměry změnily. V rámci radikální sociální práce jsou však pravděpodobně nejčastěji zastoupeni reformisté, kteří požadují postupnou změnu práva a politiky, aby mohlo dojít ke zlepšení situace. Soustřeďují se na postavení jednotlivců ve společnosti a snaží se o větší férovost a procedurální svobodu v distribuci.

Od 70. let v USA postupně dochází k odlivu sociálních pracovníků z veřejného sektoru do sektoru privátního. Prioritou se stává materiální a finanční zabezpečení a menší pozornost se věnuje službě. Vzrůst počtu privátních a na zisk orientovaných organizací,

⁸² Kvalifikovaný sociální pracovník musí být schopen:

- rozvíjet svoji schopnost rozeznat strukturální, třídní, rasový a gender útlak
 - identifikovat a následně bojovat proti vlivu stigmatizace a diskriminace na základě chudoby, věku, postižení a sektářství
 - odhalovat individuální i institucionální rasismus a hledat cesty, jak s ním bojovat skrze anti-rasistickou praxi
 - rozvíjet schopnost porozumění gender otázkám a praktikovat anti-sexismus v sociální práci
 - rozpoznávat potřebu a snažit se o podporu takové politiky a praxe, která není diskriminační, ani opresivní
- Zdroj: CCETSW - Požadavky a pravidla pro získání diplomu v sociální práci, 1989

⁸³ Např. respekt k osobám by měl vést sociálního pracovníka k tomu, aby s klientem, který je černoch, jednal jako s rovnoprávným jedincem. Neměl by jej hodnotit podle barvy kůže, ani podle předsudků. Výsledkem by byl „slepý přístup“ (colour-blind approach). Podle tradiční sociální práce je to, že je klient černý, irrelevantní, pro protirasistickou sociální práci naopak relevantní - tj. je třeba vidět, že klient je členem utlačované skupiny a vzít to v úvahu. Mnoho institucí, zaměstnavatelů i sociálních pracovníků si myslí, že jsou nerasističtí, když jednají, jakoby všichni klienti měli stejné možnosti.

kteře zabezpečují sociální služby, vedl také k opuštění etických imperativů, podle kterých by sociální práce měla poskytovat služby především těm, kteří jsou nejzranitelnější.

Obdobný vývoj probíhá v průběhu 80. a 90. let i ve Velké Británii, kde získává podstatný vliv ideologie „nové pravice“. Stoupenci „nové pravice“ poukazují na to, že

- * selhání vlády je pravděpodobněji než selhání trhu
- * státní intervence nemůže být ani racionální (protože nelze vyjádřit vůli rozptýlených aktérů), ani univerzální (protože nutně podléhá nátlakovým skupinám)
- * byrokratizace života v sociálním státě je spojena s řadou problémů
- * stát by měl usilovat o zmenšení své moci pomocí deregulace, privatizace, daňových škrťů a o oslabení role jiných institucí (např. odborů, profesních asociací)

Dochází k rozmachu zabezpečování sociálních služeb pomocí soukromého sektoru, k redukci moci profesních skupin a role sociálního státu, k důrazu na právo klienta na výběr služby a zdůrazněním individuálních práv a povinností občanů.

V rámci tzv. „nového autoritářství“ se znovu objevuje rozlišování mezi zaslouženou a nezaslouženou chudobou a snaha stíhat a kontrolovat marginální (vyhnance z undeclassu).⁸⁴

Zároveň (a možná i v reakci na tuto tendenci) se od konce 70. let dostávají hodnoty sociální práce do centra pozornosti. V roce 1976 bylo publikováno stěžejní dílo - Levyho „Social Work Ethics“ - a do popředí zájmu se dostává aplikovaná a profesní etika. Rozvoj etiky sociální práce souvisí i s celkovým společenským klimatem pozdní moderny.⁸⁵

4.1.1 Historický vývoj na území ČR

Co se týče historie sociální práce na našem území, až do roku 1948 se rozvíjela vcelku obdobným způsobem jako v západních zemích. První učiliště sociální práce vznikala v USA a v Evropě během prvních dvou desetiletí 20. století⁸⁶. U nás ustavila v roce 1911 Alice Masaryková společně s Edwardem Benešem na Karlově Univerzitě první praktický seminář, který byl věnovaný sociálním problémům.

⁸⁴ viz kap. 6.2, - Percepce klienta

⁸⁵ viz kap. 1

⁸⁶ Schimmerlingová s Novotnou uvádějí, že vůbec první škola pro sociální pracovníky začala působit koncem 19. století v Amsterdamu.

Na základě pozitivních zkušeností pak byla v roce 1919 založena Vyšší škola sociální péče v Praze. Studium bylo dvouleté (4 semestry). Důraz se kladl na doprovázení klienta po celou dobu, kdy se řešil jeho problém. V roce 1927 byla zřízena Městská dvouletá škola sociální při odborné škole pro ženská povolání - Vesna v Brně.

Zpočátku se sociální práce zaměřovala především na práci s jednotlivými klienty a na rodinnou terapii, v době hospodářské krize na sklonku 20. let se přesunul důraz na skupinovou a komunitní práci.

Po druhé světové válce došlo k rozmachu sociální práce: roku 1946 se v Praze a Brně ustavila výuka sociální práce na vysokoškolské úrovni. V té době také vychází kniha Marie Krakešová zabývající se metodou sociální práce. Kombinuje v ní sociologický pohled Mary Richmondové s psychologickým pohledem Virginie Robinsonové, k čemuž přidává svoje vlastní poznatky.

Po roce 1948 je v důsledku politických událostí sociální práce u nás utlumena. Státní ideologie operovala s tím, že sociální problémy v socialismu neexistují, protože v souvislosti s budováním socialismu vymizely. Zároveň stát získal monopol na provádění sociální práce a činnost jiných než státních subjektů byla potlačena. Zatímco v západních zemích se sociální práce dále vyvíjela, u nás se redukovala víceméně na vypočítávání a vyplácení peněžních dávek. Vysokoškolské studium sociální práce bylo v roce 1951 zrušeno zůstaly pouze střední a nádstavbové sociálně právní školy. Po roce 1989 se našim sociálním pracovníkům otevřela možnost ustavit sociální práci na nových základech. Ačkoliv se postupně daří profesi upevňovat, etické otázky prozatím nepatří mezi frekventovaná témata odborných diskusí.

4.1.2 Etické principy pro sociální práci v současné době

Banks uvádí, že nemáme k dispozici jeden obecně uznávaný a koherentní systém principů. Z literatury ale můžeme odvodit čtyři základní principy, které jsou pro sociální práci relevantní. Jedná se o podporu klienta a respekt k jeho právu na sebeurčení, podpora klientova welfare (dobrého života), rovnost a distributivní spravedlnost. Žádný z těchto principů však nemá zcela jednoznačný význam, ani jasné implikace pro praxi.

Sebedeterminace

Tento princip bývá popisován ve své pozitivní (vytváření takových podmínek, které klientovi umožní, aby mohl stále více sám určovat vlastní jednání) i negativní formě (umožnit klientovi, aby jednal podle svého vlastního rozhodnutí). Důraz, který se klade na klientovo zplnomocnění a participaci, je příkladem pozitivního a negativního sebeurčení.

Sebedeterminace v obou svých významech patří mezi základní etické principy - vychází z respektu ke klientovi. Sociální pracovník však musí při zajišťování klientova práva brát v úvahu i práva ostatních zúčastněných. V zájmu spravedlnosti nemusí být morálně správné, když sociální pracovník podporuje pouze klientova práva (např. na úkor státu).

Sebedeterminace souvisí s autonomií a lidskou důstojností. Henriksen a Vetlesen⁸⁷ uvádějí, že lidé jsou zranitelní a na sobě navzájem závislí, což implikuje odpověď v podobě péče. Čím více je člověk na někom závislý, tím větší pocit bezmoci může prožívat a tím spíše se může cítit málo důstojně. Úkolem sociálních pracovníků není udržování svěřených osob v závislém postavení. Autonomii a lidskou důstojnost můžeme chápat ve dvou rovinách: v rovině etických principů, které působí jako absolutní ideální kategorie, a v rovině praktické situace. Autonomie jako etický princip je absolutní a nedotknutelná a je konkretizovaná v principu klientovy sebedeterminace. Jako faktická schopnost v určité situaci je však autonomie relativní (je přítomná více či méně). Viděno eticky a principiálně je požadavek, aby všichni lidé mohli rozhodovat o svých potřebách a uskutečňovat svoje záměry a zájmy, jasným ideálem. Ve skutečnosti mnozí schopností rozhodovat nedisponují.

Jak uvádí Clark, autonomie může být narušena v následujících situacích.⁸⁸

skrze jednání druhých lidí (profesionálů, rodinných příslušníků apod.) - kdy jde evidentně o riziko újmy na zdraví klienta

klient sám odmítne pomoc - tam kde existuje potřeba, ale požadavek nikoliv, může dojít k erozi autonomie v každém případě (klient, u kterého nejsou saturovány potřeby, schopnost autonomie v těchto podmínkách časem ztrácí)

mentální kompetence je limitovaná – klient není schopen činit informovaná rozhodnutí (může jít i o ovlivnění alkoholem, drogami, psychické onemocnění)

Z předchozího vyplývá, že sociální pracovníci zaměřují svoji péči na osoby potřebné a někdy až extrémně závislé. Ve všech případech by měli směřovat k podpoře a rozvoji schopností klienta, které mohou podpořit autonomii klienta. Přitom je nutné si uvědomit, že lidská důstojnost je na rozdíl od autonomie za všech okolností něčím absolutním. Je totiž udělena všem stejně. Ztráta nebo nepřítomnost schopnosti faktické autonomie neznamená ztrátu nebo nepřítomnost důstojnosti.

Welfare (dobrý život, kvalita života)

Podpora dobra neboli dobrého života záleží také na tom, jak si dobro člověka představuje sociální pracovník, a na tom, jak definuje dobro klient. Záleží na kulturně podmíněné představě základních lidských potřeb a kvalitě života. Sociální pracovník by se

⁸⁷ Henriksen, Vetlesen, 2000: 27

⁸⁸ Clark, 2000: 12

měl pokusit vymanit ze své představy dobra pro klienta, aby tak klientovi nepodsouval vlastní řešení (jednal by pak paternalisticky).

Henriksen a Vetlesen uvádějí, že paternalismus „znamená, že někdo jiný interpretuje moje zájmy a potřeby správněji a pravdivěji než bych to implicitně nebo explicitně dokázal já sám“.⁸⁹ Paternalismus se z hlediska etiky zdůvodňuje poukazem na optimalizaci řešení. Objasnit nejlepší řešení vyžaduje zkušenost, empatii, schopnost kombinovat a naslouchat radám a doporučením kolegů. Lidé jsou na sobě vzájemně závislí, proto chtít dobro druhého znamená, že chceme přispět k vytvoření co největšího prostoru pro jeho sebeurčení, záměrem sociálního pracovníka je vyvést klienta z dočasně závislé role. Paternalismus, zdůvodněný jako dočasně potřebný při oslabené autonomii jedince, má za dlouhodobý cíl učinit sám sebe nadbytečným.

Etické kodexy obecně podtrhují povinnost sociálního pracovníka pracovat ve prospěch klientů. V jasných případech si je sociální pracovník jistý, že může pracovat v klientově zájmu, v jiném případě je ale nutné zvážit zájem druhých a obecný zájem. Tyto různé zájmy mohou být v konfliktu.

V každém případě by si sociální pracovník měl být vědomý své povinnosti dohlédnout na to, aby klienti dostali veškerou pomoc, na kterou mají nárok.

Rovnost

Banks uvádí, že rovnost znamená odstranění nevýhod - tato definice může být interpretována různými způsoby:

rovnost při jednání s klienty, nestrannost - tzn. jednání zbavené předsudků nebo naopak protěžování určitého klienta nebo typu klientů (např. sociální pracovník jedná stejně rychle a stejným způsobem se slušně oblečeným klientem ze střední třídy jako s bezdomovcem)

rovnost příležitostí - jde o odstranění nevýhod v přístupu ke službám vzhledem k ostatním klientům (např. zajištění překladatele pro klientku, která neumí česky, tak aby mohla vyjádřit svoje potřeby ve stejném rozsahu jako klientka, která česky umí. Takto mají obě srovnatelnou možnost získat službu)

rovnost výsledku - jsou odstraněny všechny nevýhody, určitou službu dostanou všichni, kteří ji potřebují (a netestuje se přitom např. jejich majetek)

⁸⁹ Henriksen a Vetlesen, 2000: 173

Sociální pracovníci by se měli snažit o podporu všech tří typů rovnosti, ačkoliv podpora prvního typu je nejjednodušší. Rovnost příležitostí a výsledků vyžaduje dodatečné zdroje, případně změnu v sociální politice (je tedy nutné dosáhnout pozitivní svobody).

Distributivní spravedlnost

Distributivní spravedlnost souvisí s alokací zdrojů. Jde o distribuci služeb podle určitého pravidla. Kritéria pro distribuci jsou různá podle:

- už existujících práv lidí (např. právo na majetek - stát nemá právo zasahovat do práva na majetek nad rámec daní)
- zásluh (výkonu)
- potřeb

Ačkoliv spravedlnost a rovnost jsou spojeny, koncept spravedlnosti založený na právu na majetek nebo na výkonu může vyústit v nespravedlnost. Rawlsův koncept spravedlnosti⁹⁰ je založen na rovnosti v přidělování základních potřeb a zdrojů a sociální a ekonomickou nerovnost připouští jen tehdy, když všem (především těm nejzranitelnějším) kompenzuje nevýhody a oni to akceptují.

Distributivní spravedlnost je jedním ze základních principů pro činnost lidí, kteří jsou odpovědní za rozdělování veřejných zdrojů.

4.2 Hodnoty ve vztahu sociálního pracovníka a klienta

Payne uvádí dva přístupy k sociální práci: tradiční (katalytický) model a nový (interaktivní) model. Pro oba přístupy jsou typické různé hodnoty a oba tyto přístupy současní sociální pracovníci používají. Podobně charakterizuje model přizpůsobení a model služby Morén.⁹¹

4.2.1 Tradiční sociální práce (katalytický model, model přizpůsobení)

Katalytický proto, že katalyzátor, podobně jako sociální pracovník, umožňuje reakci, která by bez něj sama nenastala, ale do reakce nevstupuje a nemění se jejím prostřednictvím. Kompetentní profesionál řeší problémy nekompetentního laika. Zachází s klientem jako s problémem (ne s celostní bytostí). To vede k fragmentované pomoci klientovi podle specializace příslušného sociálního pracovníka. Nízká úroveň komunikace mezi klientem a sociálním pracovníkem způsobuje, že je klient málo zapojený do procesu řešení problému. Tak se snižuje nezávislost a osobní potenciál klienta problémy samostatně řešit.

⁹⁰ viz kap. 3.4.5 – Teorie distributivní spravedlnosti

⁹¹ Jedná se ideální typy – v realitě se v čisté podobě nevyskytují, ale vzájemně se prolínají.

Příčiny tohoto stavu:

- Způsob, jakým sociální pracovník i organizace, ve které pracuje, přistupují ke klientovi je relativně neměnný. Sociální pracovník interpretuje informace o klientovi podle konvenčních schémat, která jsou v organizaci daná.
- Klient nemá možnost se prezentovat radikálně odlišným způsobem, protože jeho prezentace je stejně vždycky sociálním pracovníkem reinterpretována podle konvenčních předpokladů.
- Klient díky zkušenosti se sociálním pracovníkem odhadne, jaké chování se od něj očekává, a do této role se stylizuje.

Sociální pracovník se snaží dosáhnout toho, aby se klient přizpůsobil podmínkám, případně tyto podmínky klientovi vylepší (nejčastěji finanční dávkou).

Vztah sociálního pracovníka a klienta je spíše paternalistický a v jeho rámci klient pasivně plní pokyny pracovníka. Řešitelem problému je tedy spíše sociální pracovník (jako nositel normy) než klient. Pracovní metodou je především plánování, kontrola a manipulace. Vzájemná komunikace je malá, sociální pracovník dodržuje tzv. rozumnou vzdálenost od klienta - při řešení klientova problému se nezapojuje emocionálně, nevciťuje se. Udržování převládající distribuce moci ve společnosti předpokládá existenci takové sociální práce, která je založená na principu distance.

4.2.2 Nový přístup (interaktivní model, model služby)

Vychází z předpokladu, že každý je zodpovědný za svůj život. Sociální práce se chápe jako proces a ne jako statická neměnná procedura a série oddělených událostí..

Důležitá je kvalita vztahu. Vztah implikuje oboustranný vliv - sociální pracovník není pouhým katalyzátorem, ale mění se skrze interakci s klientem a naopak.⁹² Otevřenost, která se požaduje po klientovi, vyžaduje i na straně sociálního pracovníka odpovídající zájem o klientovy problémy. Podívá-li se totiž sociální pracovník na sebe a svoji představu světa očima klienta, rázem pozná, že je jeho pohled zúžený. Exkurzí za hranice myšlení příslušícího jeho statusu a profesionalitě se obohacuje a získává schopnost klientovi lépe rozumět. Podobnou změnu prodělává i klient. Toho lze docílit jen kvalitním vztahem. Mezi základní rysy kvalitního vztahu patří empatické porozumění klientovi, úcta a vřelý přístup ke klientovi, upřímnost a ryzost, tzn., že sociální pracovník je svobodně sám sebou, bez nutnosti prezentovat nějakou "fasádu" (skrývat se za masku experta). Jde o upřímné a čestné utváření vztahu ke klientovi, takže sociální pracovník je v něm plně přítomen. Sociální

⁹² Totéž platí i pro zaměstnavatelskou organizaci i sociální politiku jako celek - prostřednictvím klienta a sociálního pracovníka se mění.

pracovník akceptuje klienta jako svéprávnou rovnoprávnou a jedinečnou bytost schopnou pozitivní změny a osobního růstu. Sociální pracovník aplikuje individuální přístup nejen ke klientovi samotnému, ale i k podmínkám, kterým klient čelí.

Sociální pracovník klientovi nabízí sebe jako společníka. Podporuje klienta na jeho cestě k odhalení základního problému, podmínek, které existenci problému umožňují, až ke vzniku schopnosti problém aktivně řešit. Provádět sociální práci v této podobě znamená, že sociální pracovník je zde, působí na klienta jako výzva (challenge), riskuje odmítnutí, ale přesto zůstává k dispozici. Aktivním řešitelem problému je však klient.

Sociální práce podle Morén zahrnuje:

1) krátkodobou pomoc - vyřizování žádostí, finanční výpomoc. Z takto prováděné sociální práce vyplývá zpravidla role klienta a sociálního pracovníka, jejichž vztah je formalizovaný podle pravidel (tj. nezbytné pro rovné zacházení a právní spravedlnost)

2) dlouhodobější pomoc - transformace a nové formování, kde je nezbytné, aby vztah sociálního pracovníka a klienta byl vztahem dvou spřízněných lidských bytostí. Pro sociálního pracovníka z toho plyne, že pokud má mít takováto sociální práce smysl, musí se změnit i jejich vzájemný vztah.⁹³

Sociální práce se uskutečňuje na hranici mezi přizpůsobením a transformací (službou) a sociální pracovník by měl být schopný tyto hranice ovládat. Nejzákladnějším aspektem sociální práce je neustálé udržování nabídky lidské pomoci. Jak uvádí Clark, sociální práce je připravenost sociálního pracovníka nabízet určitý druh morálního vedení při vědomí omezenosti vlastních znalostí a síly.

Kontrolní otázky:

1. *Co jsou hodnoty?*
2. *Proč jsou hodnoty v sociální práci důležité?*
3. *Vyjmenujte Biestekovy principy práce s klientem (souvisejí s hodnotami).*
4. *Jaké jsou základní předpoklady, na kterých je sociální práce založena podle Butryma?*
5. *Uveďte body, do kterých shrnul Gordon hodnotový základ sociální práce.*
6. *Stručně charakterizujte oblasti zájmu sociální práce v „západních zemích“ od konce 19. století až po 50. léta 20. století.*
7. *Stručně charakterizujte oblasti zájmu sociální práce v „západních zemích“ od 60. let do 80. let 20. století.*
8. *Stručně charakterizujte historický vývoj sociální práce v ČR.*
9. *Jaké jsou etické principy pro sociální práci popisované v literatuře v 90. letech?*

⁹³ viz kap. 3.4.8 - Etika účasti

10. Charakterizujte katalytický model (tradiční model, model přizpůsobení) sociální práce. Jaká je role klienta a jaká je role sociálního pracovníka?
11. Charakterizujte model služby (nový přístup, interaktivní model) v sociální práci. Jaká je role klienta a jaká je role sociálního pracovníka?

Povinná literatura:

Shulman, L.: Interactional Social Work Practice, Peacock Publ., Itasca 1991, str. 13 - 18,

Otázky k diskusi:

1. Které tři principy charakterizují podle Shulmana interaktivní (neboli reciproční, mediační) paradigma?
2. Podle Shulmana vytváří medicínské paradigma dichotomii mezi profesionálním a osobním já. Můžete to vysvětlit?
3. Shulman se domnívá, že sociální pracovník by měl mít jistotu v roli, tzn. že by si měl být schopný odpovědět na otázku: „Co je vlastně moje práce?“ Jak byste odpověděl/a Vy? Jakou odpověď navrhuje Shulman?

Doporučená literatura:

- Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press 1995
- Clark, C.L.: Social Work Ethics. Politics, Principles, and Practice, Macmillan Press, London 2000
- Henriksen, J.O., Vetlesen, A.J.: Blízke a vzdálené, Albert, Boskovice, 2000
- Horne, M.: Values in Social Work, Biddles Ltd., Guildford, Great Britain 1994
- Jordan, B.: Invitation to Social Work, Basil Blackwell, Cambridge 1986
- Kapr, J., Koukola, B.: Pacient: Revoluce v poskytování péče, Slon, Praha 1998
- Kolář, P., Svoboda, V.: Logika a etika, Filosofia, Praha 1997
- Morén, S.: Social Work is beautiful in Scandinavian Journal of Social Welfare, No.3, 1994
- Novotná, V., Schimmerlingová, V.: Sociální práce, její vývoj a metodické postupy, UK Praha 1992
- Payne, M.: Modern Social Work Theory, Macmillan Press, London 1991
- Pierson, Ch.: Beyond the Welfare State?, Pennsylvania University Press 1991
- Reamer, F.G.: Social Work Values and Ethics, Columbia University Press 1995
- Siporin, M.: The Social Work Ethic in Social Thought, Vol. XV, No.: 3/4, 1989

5. Profesní etické kodexy

Etický kodex je jednou z charakteristik, které patří k jakékoliv profesi. V 60. a 70. letech proběhla v západních zemích široká diskuse zabývající se otázkou, zda sociální práce splňuje základní charakteristiky profese.

5.1 Charakteristika profese

Podle Greenwooda se profese vyznačují pěti základními atributy. Je to existence systematické teorie, autority uznávané klienty, autority uznávané komunitou, etického kodexu a profesní kultury. Rozdíl mezi profesí a non-profesí z tohoto hlediska není kvalitativní, ale kvantitativní, tzn. že tyto atributy v různé míře plní i non-profese - přechod mezi profesí a non-profesí je kontinuální. Na jedné straně spektra se nacházejí už zavedené a potvrzené profese (např. medicína), na druhé straně zaměstnání, ve kterých lidé nedisponují výše zmíněnými atributy v takové míře (např. práce sezónních dělníků v zemědělství). Jednotlivými atributy profese se budeme zabývat podrobněji:

* systematická teoretická základna - dovednosti, které jsou pro profesi charakteristické, vycházejí z vědomostí založených na vnitřně konzistentní teoretické základně. Příprava na vykonávání profese zahrnuje jak intelektuální činnost, tak i praktickou zkušenost. Orientaci v teorii zajišťuje akademický vzdělávací systém. Rozvoj a systematizace validní teoretické základny se uskutečňuje díky výzkumu.

* autorita profese vzhledem ke klientům - non-profesní zaměstnání pracují se zákazníkem, který si sám určuje, čeho chce dosáhnout.⁹⁴ Profese pracují s klienty. Klient často nedokáže určit, jaké má potřeby a jak je naplnit.⁹⁵ A to mimo jiné i z toho důvodu, že nedisponuje znalostí teoretické základny a určitými zvláštními dovednostmi. Ti klienti, kteří jsou schopní svoje potřeby identifikovat, i najít možnosti, jakým způsobem je naplnit, pak zase často mívají problémy s výběrem té možnosti, která je pro ně nejvhodnější.⁹⁶ Autorita profese je základním zdrojem klientova přesvědčení, že mu profesionál pomůže naplnit jeho potřeby. Autorita profesionála je limitována sférou jeho působnosti, ve které je vzdělaný. Sociální pracovník si musí dávat pozor, aby nezneužil své pozice ve vztahu ke klientovi (kdy z povahy pozice klient - sociální pracovník vyplývá, že by klient mohl být manévrován do závislé role).⁹⁷

⁹⁴ heslo „náš zákazník, náš pán“

⁹⁵ viz kap. 4.1.2 - sebedeterminace

⁹⁶ V současné době se v souvislosti s novým konzumismem diskutuje o představě klienta jako zákazníka - viz kapitola 6.

⁹⁷ viz kap. 4.1.2 – Etické principy pro sociální práci v současné době

* autorita uznávaná komunitou - každá profese se snaží přesvědčit komunitu, aby stvrdila její autoritu určitými privilegii. Jde např. o profesní kontrolu nad vzdělávacími středisky, nad akreditacemi a obsahy studijního programu a nad vydáváním osvědčení (licencí) kvalifikovaným sociálním pracovníkům. Zástupci profese se také snaží o právní ochranu profesionálního titulu sociální pracovník a o relativní nezávislost na komunitě, co se týče standardů profesionálního jednání. Dosáhnout takovýchto privilegií je ovšem obtížné.

* kultura profese - každá profese operuje skrze síť formálních a neformálních skupin. V oblasti formálních skupin se jedná o institucionalizovaná zařízení, kde se setkávají profesionálové a klienti, dále o vzdělávací a výzkumná centra a o organizace, které se snaží prosazovat zájmy profese (profesní asociace). Neformální skupiny jsou potom menší skupiny kolegů, kteří se sdružují např. podle specializace, povahy práce, místa bydliště, zájmů a zálib, náboženství apod. Vzájemné interakce členů formálních a neformálních skupin vytvářejí profesní kulturu, která sestává z vlastních norem, hodnot a symbolů. Normy profesní skupiny slouží jako průvodce v různých sociálních situacích (existují např. psané i nepsané způsoby, jak odkazovat klienty na kolegy, jak s klienty jednat, jak se chovat k nadřízeným a podřízeným, jak zavádět do praxe nové postupy). Mezi symboly patří žargon, stereotypy, způsob oblékání, historie apod. V neposlední řadě patří do kultury profese étos povolání.⁹⁸

* etický kodex - moc a privilegia mohou být zneužita, proto každá profese obsahuje kodex, který reguluje jednání svých členů. Profesní etický kodex je formální (psaný) a neformální (nepsaný). Pomocí formálního kodexu si profese zajišťuje důvěru komunity. Kodexy mají profese i non-profese, profesní kodexy však bývají systematictější. Je možné je popsat pomocí vztahu klient - sociální pracovník a ve vztahu sociálních pracovníků mezi sebou (kolegů) a k širší společnosti. Na rozdíl od neprofesionála musí být profesionál ve vztahu ke klientům neutrální a musí poskytnout službu komukoliv, kdo o ni požádá. Profesionál je motivován snahou o pomoc klientovi a ne vlastními zájmy. Etické jednání ve vztahu ke kolegům se projevuje spoluprací, rovnoprávností a vzájemnou podporou. Členové profese sdílejí technické znalosti a každý pokrok, kterého se dosáhne v praxi nebo v teorii se díky činnosti profesní asociace rozšíří i mezi kolegy. Profesionálové se navzájem podporují. Vzdávají se jednání, které by poškodilo autoritu kolegů, a vzdorují vlivům, které poškozením autority hrozí. Seberegulace dosahují jak formální, tak i neformální cestou. Neformální je tlak, kterým na sebe kolegové navzájem působí. Jde např. o konzultace a odkazování, kdy kolega může odkázat klienta na jiného kolegu, pokud si není jist svými vědomostmi v dané oblasti apod. Jde o reciprocitu, díky které jsou kolegové navzájem závislí, což mimo jiné napomáhá sociální kontrole. Formální regulace potom plyne z profesní asociace.

⁹⁸ Profese je vnímána jako povolání a vyžaduje plné nasazení celé osobnosti.

Banks poznamenává, že sociální práce bývá často definována jako poloprofese, protože nenaplnuje všechna kritéria. Je ovšem nutné dodat, že tato problematika je prozatím předmětem diskuse. Zastánci názoru, že sociální práce nesplňuje všechna kritéria, která k profesi patří, používají následující argumenty:

sociální práce nedisponuje pevným teoretickým základem

sociální pracovníci si nemohou dělat nárok na monopolní speciální dovedosti

ve společnosti obecně vládne co se týče autority sociálních pracovníků ambivalentní postoj.

Někteří autoři se domnívají, že není vhodné, aby jako podklad pro definici profese sloužil model již dříve založených profesí (lékaři, právníci) - tento model totiž nemusí být ideální. Sociální práce není považována za plnou profesi částečně i proto, že patří k tradičně ženským zaměstnáním, kdy se předpokládá, že k vykonávání péče o druhé není potřeba disponovat speciálními znalostmi a dovednostmi. Proto má sociální práce ve společnosti nižší prestiž.

Na druhé straně vnímá kritika vedená z radikálních pozic sociální pracovníky jako ty, kteří vládnu i přes nižší status a prestiž ve společnosti značnou mocí, především vzhledem ke klientům. Kritikové vidí v sociálních opatřeních prostředek státní kontroly lidí. Historie sociálního státu je z tohoto hlediska historií vzestupu profesionálů, kteří „zneschopňují“ své spoluobčany. Zaměstnanci sociálních institucí pod pláštěm péče a pomoci stále více kontrolují životy svých spoluobčanů a zbavují je schopnosti samostatně se rozhodovat. „Industriální sociální státy nutí občany, aby se stali konzumenty péče, a tím je zbavuje autonomie“.⁹⁹ Přirozené poznání a kompetence, komunitní a individuální aktivity a spoléhání na sebe sama jsou nahrazeny legalizovaným monopolem standardizovaných a státem definovaných lidských potřeb a na státu závislou klientelou.

Profesní skupina je některými autory považovaná za exkluzivní a sebeochraňující skupinu, která se snaží získat moc nad svým vlastním zaměstnáním a tak zároveň i nad klienty.

⁹⁹ Illich in Pierson 1991: 95

5. 2 Etický kodex

Profesionální jednání se skládá z profesní praxe a z profesní etiky:¹⁰⁰

Profesní praxe - je popis úkonů (co dělat v konkrétní situaci) a praktických dovedností, včetně např. regulace soutěže o granty.

Profesní etika - je morální nasměrování, které provází vztah sociálního pracovníka s ostatními subjekty. Profesní etika může být vyjádřena ve formálních kodexech a jako neformální porozumění. Ideální stav nastává tehdy, když je formální i neformální porozumění totožné.

Etické kodexy¹⁰¹ sociálních pracovníků vydávají profesní asociace. V České republice vznikla Společnost sociálních pracovníků v roce 1989 a etický kodex vydala v roce 1995. Mezinárodní federace sociálních pracovníků (International Federation of Social Workers) byla ustavena v roce 1956 v Mnichově. V současné době mezinárodně platná Deklarace etických zásad, která byla přijatá v roce 1994, vychází z etického kodexu přijatého IFSW v roce 1976.¹⁰²

Jak uvádí Levy, profesní asociace vytvářejí a nadále podporují etický kodex především z následujících důvodů:

zabezpečení vedení a inspirace svým členům, kodex je průvodcem etické praxe

kodex slouží jako regulace v oblasti profesního chování svých členů, chrání klienty před zneužitím úřední moci a zanedbáním péče

kritérium pro hodnocení etičnosti aktuální praxe, podklad pro posouzení stížností

zdůraznění statusu profese v komunitě a širší společnosti a zároveň udržení identity profese

Podle Banks etické kodexy profesních asociací jednotlivých zemí většinou obsahují vyhlášení základních hodnot profese ve formě úcty k lidským bytostem a k jejich sebeurčení a závazek podporovat sociální spravedlnost a integritu profese. Toto vyhlášení je pak často doplněno návrhem etických principů s komentářem. Kodex není detailní průvodce, ale nabízí obecné principy lidského jednání v situacích, které mají etické implikace.

Podle Millersona¹⁰³ závisí potřeba profesního kodexu na situaci, ve které se sociální pracovník nachází. To je nejvíce ovlivněno:

typem praxe (neinstitucionální a institucionální sociální služby - v neinstitucionálních je větší potřeba kodexu)

¹⁰⁰ viz kap. 2.1 - etiketa

¹⁰¹ Vznik prvních etických kodexů souvisí s rozvojem sociální práce po 2.světové válce. Např. v USA byl první kodex přijatý v roce 1947 Americkou asociací sociálních pracovníků (připravovali jej však už od roku 1911).

¹⁰² V roce 2001 sdružuje IFSW 76 zemí a asi 475 000 sociálních pracovníků.

¹⁰³ Millerson in Banks (1995)

používanou technikou (větší potřeba kodexu je tam, kde se používá komplexní technika - kodex připomíná, že je povinností zajistit tu nejlepší možnou službu - a tam, kde se dá předpokládat, že klient nebude rozumět práci profesionála)

povahou praxe (přímý a osobní kontakt s jednotlivými klienty vyžaduje existenci kodexu oproti kontaktu nepřímému a se skupinou)

5.3 Srovnání etických kodexů v různých zemích z hlediska hodnot

Banks provedla v roce 1995 srovnání kodexů 15 členských zemí IFSW. Mezinárodní federace sociálních pracovníků měla v roce 1995 54 členů. Informace tedy není reprezentativní, ale pouze ilustrační.¹⁰⁴

Kodexy většinou začínají prohlášením o respektování jedinečné hodnoty a důstojnosti každé lidské bytosti, podpoře sebeurčení klienta a podpoře sociální spravedlnosti a profesní integrity

5.3.1 Respektování klientů a jejich sebeurčení

Princip úcty ke klientovi je obsažen ve všech kodexech a jeho vyjádření je konzistentní:

- * sociální pracovník uznává, že každá lidská bytost má svoji jedinečnou důstojnost bez ohledu na její národnostní, etnický, sociální nebo ekonomický status, pohlaví, sexuální orientaci, věk, víru nebo přínos pro společnost (Austrálie)
- * uznání jedinečné hodnoty a důstojnosti každé lidské bytosti je základem profese sociální práce (Irsko)
- * sociální pracovníci mají povinnost respektovat každého jednotlivého člověka kvůli jeho důstojnosti a poskytovat svoje profesionální služby bez rozdílu a bez diskriminace přiměřeným způsobem při dodržování časového rozvrhu a úmluvy (Peru)
- * sociální pracovník respektuje jedinečnost každé lidské bytosti a vyvaruje se všech forem diskriminace, které se vztahují např. k národnosti, pohlaví, věku, náboženskému vyznání, společenskému statusu, politickým názorům, barvě kůže, sexuální orientaci, tělesné vadě nebo nemoci (Belgie)

Většina kodexů také odkazuje na podporu sebedeterminace. Vyjádření sebeurčení má různé varianty:

- * sociální pracovník a klient společně řídí sociální práci na případu (Kanada)
- * participace klienta na definování a zabezpečení vhodných služeb (Británie)
- * prioritní je definice klientovy situace provedená samotným klientem (Švédsko)

* sociální pracovník jedná jménem klienta ve prospěch klienta, občanská a lidská práva klienta by neměla být porušena (USA). Větší důraz je kladen na ochranu práv (negativní svoboda) než na pozitivní závazek zplnomocňování klienta. V závěru amerického kodexu najdeme prohlášení, že je třeba „jednat tak, aby se pro všechny zvyšovaly nejen možnosti výběru, ale i možnosti celkově“

5.3.2 Sociální spravedlnost a profesní integrita

Dalším rysem kodexů je prohlášení, že sociální pracovník by se měl zavázat k podpoře sociální spravedlnosti:

* sociální pracovník má právo a povinnost upozorňovat ty, kteří mají moc, i veřejnost na takové aktivity vlády, společnosti nebo zaměstnavatele, které přispívají k útrapám, strádání, nebo je přímo způsobují, nebo působí proti přesvědčení (Británie)

* etickou povinností sociálních pracovníků je podpora takových změn v politice nebo v právu, které zlepší sociální podmínky, pomohou chránit sociální spravedlnost a umožní bezpečnou participaci zúčastněných (Španělsko)

* sociální pracovník by měl napomáhat takovým změnám v politice a v zabezpečení služeb a sociálních podmínek, které zvýší množství příležitostí pro ty nejpotřebnější v komunitě (Austrálie)

Švédský kodex je zajímavý tím, že nepojímá sociálního pracovníka pouze jako odpovědného profesionála, ale jako celistvou osobnost. „Sociální pracovník má svojí zkušeností a znalostmi přispívat k vývoji takové společnosti, která podporuje mír, svobodu, rovnost a sociální spravedlnost. Profesionální odpovědnost sociálního pracovníka není omezena jen na jeho práci a místo konání práce. Sociální pracovníci sdílejí odpovědnost za etické principy - a to není omezeno zemí ani národním státem. Švédský kodex naznačuje, že není možné rozlišovat mezi osobními a profesními hodnotami. „Etika profesního života by měla odpovídat etice celkového života sociálního pracovníka“.

Tato zásada, vyjádřená ve švédském kodexu, je v rozporu s některými jinými kodexy, kde se naopak doporučuje přesně oddělit profesní a osobní život.

Ve všech kodexech (v belgickém jen částečně) je zdůrazněna **profesní integrita**. Tím se ujišťuje společnost o tom, že členové profese sociální pracovník se zavazují jednat způsobem, který odpovídá jejich znalosti a statusu ve společnosti. To znamená, že sociální pracovníci jsou odpovědní za své činy a nejednají v rozporu s kodexem, zavazují se rozvíjet své znalosti a dovednosti, nezneužívat znalosti ani úřední moc, zavazují se vzdorovat politice a praktikám zaměstnavatele, které jsou v rozporu s etickým kodexem.

¹⁰⁴ viz tabulka č. 4 (na konci kapitoly)

Kodexy se liší v tom, s jakou přesností deklarují prioritu kodexu vzhledem k pravidlům a postupům zaměstnavatele:

* pokud se v praxi vyskytne konflikt, mají standardy deklarované v tomto kodexu přednost (Kanada)

* sociální pracovník má přispívat k vytvoření a podpoře takových podmínek v zaměstnavatelské organizaci, které umožňují, aby sociální pracovník plnil závazky vyplývající z tohoto kodexu (Británie)

5.3.3 Rozsah povinností sociálního pracovníka

Některé kodexy se vyjadřují k potenciálním konfliktům mezi jednotlivými principy a povinnostmi sociálního pracovníka (např. mezi povinnostmi k zaměstnavateli nebo společnosti a podporou klientova zájmu). IFSW (International Federation of Social Workers) zakomponovala do svého kodexu zvláštní oddíl věnovaný oblastem případných konfliktů zájmů a zmiňuje také problémy dvojí funkce sociálních pracovníků - pečující a kontrolní. Zároveň však tento kodex neposkytuje návod, jak tyto konflikty řešit.

Jiné kodexy zase shrnují povinnosti sociálního pracovníka ke klientům, kolegům, zaměstnavateli, k profesi a ke společnosti. Připouští se tedy, že sociální pracovník má velký rozsah povinností k různým zájmovým skupinám.

5.3.4 Otázky profesní praxe

Jde o to, jak moc detailním průvodcem kodex je. Např. kanadský kodex je velmi detailní. Je v něm obsaženo, jaké znalosti a dovednosti má sociální pracovník mít, chce-li uvádět tento titul, nebo jak postupovat, když má na žádost soudu poskytnout nějakou důvěrnou informaci o klientovi apod. V tomto případě už etický kodex (tj. obecné principy a obecné vedení) splývá s praktickým kodexem.

Detailnější kodex bude tam, kde jsou běžné soukromé sociální služby. Záleží i na právním ošetření profese a povaze profesní asociace.

Např. australský etický kodex zahrnuje i návod na zřízení národních a místních výborů věnujících se problematice etických a profesních standardů a také návody na postup při řešení stížností (sankce apod.). Švýcarský kodex obsahuje zásady, jak postupovat při přestoupení kodexu, a výčet sankcí. V Británii existuje Rada pro sociální práci, jejímž úkolem je chránit veřejnost a zvyšovat prestiž sociální práce.

Potřeba právně chránit název profese sociálního pracovníka a zřídit registr kvalifikovaných sociálních pracovníků souvisí se snahou o získání vysokého statusu profese. Odpůrci namítají, že je to posun k elitářství a protekcionismu. Sociální práce se pak rozdělí na kvalifikovanou a nekvalifikovanou.

5.4 Etický kodex a byrokratická organizace

Jak dalece mohou sociální pracovníci skutečně využít etický kodex v každodenní praxi?

Sociální práce se často provádí skrze byrokratickou organizaci, jejíž povaha vytváří napětí mezi ideálem profesní autonomie a realitou hierarchických struktur, kterým vládou pravidla. Tzn. že etický kodex, o kterém se předpokládá, že jej budou sociální pracovníci aplikovat podle vlastní profesionální úvahy, se může dostat do konfliktu s jasně definovanými organizačními pravidly.

Mintzberg¹⁰⁵ rozlišuje tzv. „mechanickou“ (machine) a „profesní“ (professional) byrokracii. U mechanického typu byrokracie se spoléhá na autoritu hierarchické povahy. Naproti tomu profesní byrokracie umožňuje participativní rozhodování zaměstnanců v „první linii“, je zde menší hierarchie. Standardizace nebo kvalita výstupů není řízena a kontrolována přímým dohledem, ale skrze profesní standardy, které se pracovníci naučili praxí a zkušeností a které jsou regulovány tlakem ze strany jiných pracovníků, profesních výborů a příjemců služby. Jednotliví zaměstnanci mají širokou autonomii. Příkladem může být práce na univerzitách.

Model profesionální byrokracie má blízko k synergickému modelu organizace práce a model mechanické byrokracie k hierarchickému modelu.

Mezi rysy byrokratické organizace patří podle Wilenskyho a Lebeauxe důraz na pravidla ("dělání věcí podle knih"), rutinizace pracovních aktivit, přidělování pracovní role podle technické kvalifikace a jasně ohraničené oblasti úřední pravomoci. Dalšími znaky jsou: stanovení úřední hierarchie a instančního postupu, monokratický systém, přesné oddělení úřední sféry od soukromé, odpovídající odborné vzdělání, věcná neosobní oddanost službě, systematická kontrola a disciplína, výběr a postup na vyšší místa na základě kvalifikace, dosahovaných výsledků a služebního věku.

Pro synergický model je naopak typické méně přesné vymezení organizačních struktur. Pracovníci orientují své jednání na základě společně uznávaných a sdílených hodnot a cílů. Nemají tendenci se zbavovat odpovědnosti za cíle organizace, protože je sami vytvářejí. Kulturu práce zaměstnanci vyjasňují během otevřené komunikace, jejíž základní podmínkou je vzájemná důvěra. Organizace, ve které se pracovníci ztotožnili s hodnotami a cíli, nepotřebuje ke své činnosti do detailů vypracovaná pravidla. Synergický model se opírá o iniciativu, tvořivost a inovační schopnosti lidí.

¹⁰⁵ Mintzberg in Banks (1995)

Synergicky organizovaná skupina je schopna pružně reagovat na nečekaný problém, nedokáže ale rychle a bez těžkostí měnit cíle. Pokud hierarchická organizace narazí na problém, jehož řešení nemá nikdo předem stanovené v rámci svých kompetencí, posouvá se problém od jednoho k druhému a nakonec jej neřeší nikdo. Měnit cíle, které etablované autority vezmou za své, je však schopná rychle.¹⁰⁶

Podle Banks může být způsob práce v mnoha organizacích, které se zabývají sociální prací, popsán jako profesní byrokracie (tzn. snaha o synergii v rámci byrokratické organizace). Přesto ale sociální pracovníci nemají možnost příliš řídit vlastní práci (nemají vysoký profesní status a respekt společnosti). Také často pracují v lokálních komunitách, které jsou tradičně svázány autoritou místní hierarchie.

Sociální pracovníci zaměstnaní v byrokratických organizacích mají menší možnost profesní autonomie než jejich kolegové, kteří pracují v menších nezávislých nebo soukromých agenturách (zde jim nic nebrání v práci podle synergického modelu). Z toho plyne, že mají také k dispozici menší prostor pro udržení profesní identity a etického kodexu jako primárního závazku profese.

Toren¹⁰⁷ upozorňuje na to, že setkání sociálního pracovníka a klienta se většinou neúčastní nikdo jiný. To umožňuje sociálnímu pracovníkovi dostatečně velkou autonomii v kontaktu s klientem. Jiné aspekty profese jsou daleko více sledovány a řízeny a podrobeny principům mechanické byrokracie (např. distribuce zdrojů a služeb). To se odráží také v tom, že většina kodexů se více zabývá tím, jak by měl sociální pracovník jednat s klientem, než tím, jak by měl rozdělovat zdroje (to je spíše záležitostí zaměstnavatele a vlády).

V teorii je možné oddělit vztah s klientem od byrokratického řízení a postupů zaměstnavatele. V praxi jsou to ale většinou právě pravidla zaměstnavatele, která určují, kdo je považovaný za klienta, a která zajišťují pracovní kontext. Uvnitř tohoto kontextu má sociální pracovník svobodu, která je ovšem limitována.

Millerson uvádí, že je obtížné vytvořit jednotný kodex za situace, kdy v sociální práci nedominuje jeden druh práce. Existence specializací v sociální práci znamená větší potřebu kodexu¹⁰⁸. Na druhé straně to také může znamenat, že bude těžké tento kodex podporovat a

¹⁰⁶ Gregor, 1993: 69

¹⁰⁷ Toren in Banks (1995)

¹⁰⁸ Banks popisuje trendy posledních let v Británii.

1) Svoboda sociálního pracovníka je stále více omezovaná, protože zaměstnavatelé vytvářejí stále další pravidla a postupy, kterými regulují výkon práce. Tento trend je patrný nejen v oblasti sociální práce, ale i v oblasti medicíny a práva - omezuje se takto autonomie a moc profesionálů.

2) Zvyšuje se roztržitost sociální práce, dochází ke specializaci a multidisciplinarnosti. Administrativní decentralismus sociálních služeb + rozšíření sociální práce o multidisciplinarnost a komunitní rozvoj vedou k fragmentaci profese a nebezpečí ztráty profesní identity.

udržet jeho význam jako základního relevantního zdroje morálního vedení. Etický kodex by mohl zůstat jednotný, praktické kodexy se budou každopádně lišit.

5.5 Kritika etického kodexu

Banks uvádí, že někteří autoři jsou skeptičtí co se týče hodnoty etického kodexu, a to nejen kvůli tomu, že mohou vést k profesní exkluzi a elitářství. Kritika je založena na následujících bodech:

1. Kodexy mají tendenci implikovat, že etika je profesionálům dána zvnějšku, zatímco je jasné, že sociální pracovníci do ní vkládají své vlastní subjektivní individuální hodnoty.

2. Mnoho aspektů sociální práce není možné vyjádřit soustavou pravidel nebo povinností (např. kultivace některých postojů, empatie apod.).

3. Kodexy jsou exkluzivními pro jednu profesi, zatímco sociální práci stále častěji zajišťují multidisciplinární týmy.

4. Kodexy se zabývají hlavně vztahem mezi sociálním pracovníkem a klientem s tím, že sociální pracovník dělá pro klienta to nejlepší - ignorují tedy ekomonický tlak.

5. V kodexech se předpokládá hodnotový konsenzus veřejnosti a profesionálů. Je ovšem sporné, jestli takový konsenzus skutečně existuje vzhledem k tomu, že profese je fragmentovaná a klienti stále více požadují, aby byly služby poskytovány spíše podle jejich hodnot než podle hodnot profese sociálních pracovníků.

Jak uvádějí Robison a Reeser, kodex obsahuje základní hodnoty profese. Dává se tak veřejnosti najevo, že pro sociální pracovníky jsou etické implikace při práci s těmi, kterým slouží, důležité. Veřejnost, ale i zájemci o sociální práci si tak ozřejmí poslání profese i to, jak pracovníci chápou sami sebe.

Co však v kodexu nenajdou, je vedení ve specifických problematických situacích, kde se detaily liší případ od případu. Kodex nemůže být detailní kuchařkou, podle které by sociální pracovník bezmyšlenkovitě jednal - neměl by pak prostor pro vlastní úsudek a rozhodování a etická dimenze by se z jeho jednání nutně vytratila.

Proto IFSW doporučuje etické kodexy jako vyjádření hodnot, kterými se musí sociální práce řídit. Kodex plní funkci sjednocujícího faktoru v sociální práci.

tabulka 4: Porovnání etických kodexů různých zemí (podle Banks, 1995)

země	rok přijetí kodexu	respekt ke klientovi	sebeurčení	sociální spravedlnost	profesní integrita	rozsah povinností	otázky profesní praxe
Austrálie	1989	ano	ano	ano	ano	ne	ano
Belgie	1985	ano	ano	ano	částečně	ne	ne
Británie	1986	ano	ano	ano	ano	ne	ne
Kanada	1983	ano	ano	ano	ano	ano	ano
Dánsko	1993	ano	ano	ano	ano	ne	ne
Francie	1981	ano	ano	ne	ano	ano	částečně
Hong Kong	1993	ano	ano	ano	ano	ano	ano
Irsko	1986	ano	ano	ano	ano	ne	ne
Izrael	1978	ano	částečně	ne	ano	ano	ne
Norsko	1993	ano	ano	ano	ano	ne	ne
Peru	1990	ano	ano	částečně	ano	ano	částečně
Španělsko	1988	ano	ano	ano	ano	ano	ne
Švédsko	1991	ano	ano	ano	ano	ano	ne
Švýcarsko	1990	ano	ano	ano	ano	ano	ano
USA	1990	ano	ano	ano	ano	ano	ano

Kontrolní otázky:

1. *Jaké atributy má profese podle Greenwooda?*
2. *Vyjmenujte argumenty, které používají odpůrci klasického pojetí profese (klasické pojetí profese formuloval Greenwood).*
3. *Jaký je rozdíl mezi profesní praxí a profesní etikou?*
4. *Na jaké části se dělí etický kodex sociálních pracovníků ČR? Každou část stručně charakterizujte.*
5. *Millerson se zamýšlí nad tím, kde sociální pracovníci potřebují etický kodex více a kde méně. Co tuto potřebu kodexu podle něj ovlivňuje?*
6. *Které okruhy obsahuje většina etických kodexů podle Banks? Objasněte, co tyto okruhy znamenají.*
7. *Čím je zajímavý švédský etický kodex oproti ostatním kodexům?*
8. *Jaký je rozdíl mezi hierarchickou (mechanickou) a synergickou (profesionální) organizací?*
9. *Jaký je význam etického kodexu?*

10. Jaké argumenty používají kritikové profesního etického kodexu?

Povinná literatura:

Etický kodex Sociálních pracovníků České republiky, Společnost sociálních pracovníků
ČR, Praha 1995

Mezinárodní deklarace etických zásad v sociální práci, přijata valným shromážděním IFSW,
Colombo, Srí Lanka 1994

Otázky k diskusi:

1. Porovnejte Greenwoodovy atributy profese se stavem sociální práce v ČR. Je sociální práce profesí?

2. Jaké profesní asociace sociální práce máme v ČR? Jaké jsou cíle těchto asociací?

3. Sarah Banks srovnává etické kodexy několika zemí. Připojte k tomuto srovnání etický kodex sociálních pracovníků ČR a Mezinárodní deklaraci etických zásad v sociální práci.

4. Je možné jednotlivé části etického kodexu sociálních pracovníků ČR přiřadit k určitým etickým teoriím? Pokud ano, co ke kterým?

5. Jaký je Váš názor na jednotlivé body kritiky etického kodexu?

Doporučená literatura:

Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press, London 1995

Greenwood, E.: „Attributes of the Profession“ in Social Work, 2,3 July 1957: 665-74

Gregor, M.: Hledání pružné organizace, FF MU, Brno 1993

Havrdová, Z.: Kompetence v praxi sociální práce, Osmium, Praha 1999

Keller, J.: Nedomyšlená společnost, Doplněk, Brno 1992

Levy, Ch.S.: Social Work Ethics on the Line, The Haworth Press, London 1993

Pierson, Ch.: Beyond the Welfare State?, Pennsylvania University Press 1991

Reamer, F.: Social Work Values and Ethics, Columbia University Press, New York, 1995

Robison W., Reeser, L.Ch.: Ethical Decision Making in Social Work, Allyn and Bacon,
USA 2000

Tomeš, I. a kol.: Vzdělávací standardy v Sociální práci, Socioklub, Praha 1997

Willensky, Lebeaux: Industrial Society and Social Welfare, 1965

<http://www.ifsw.org>

6. Práva klientů z hlediska percepce klienta

6.1 Práva a požadavky

Práva patří k důležité součásti západní liberální tradice,¹⁰⁹ nicméně otázky vztahu práva a morálky, ale i práv, spravedlnosti a rovnosti je součástí filozofických diskusí již od dob starých řeckých filozofů.

Pro potřeby sociální práce používá Banks definici práva podle Feinberga. Právo je validní požadavek, přičemž validní znamená, že se odkazuje na systém legálních pravidel. Má-li někdo na něco právo, znamená to, že nejméně jeden další člověk musí mít povinnost vzhledem k této osobě. Z hlediska této definice dochází někdy k záměně práva a požadavku (potřeb). Např. osiřelé dítě potřebuje dobrou výchovnou péči a vyváženou stravu, což je požadavek (potřeba), nikoliv právo, protože v mnoha zemích nejsou k dispozici zdroje, takže ani žádná určitá osoba nemá povinnost tento požadavek zabezpečit.

Existují různé způsoby klasifikace práv:

* negativní práva - svoboda dělat něco, aniž by do této svobody někdo zasahoval (např. svoboda projevu). Soustřeďuje se na nepřítomnost překážek, kterými by mohla jedna osoba nebo instituce omezovat druhou.

* pozitivní práva - uplatňovat právo vzhledem k někomu (např. uplatnění povinného dohledu)

Jiné dělení práv je potom na občanská, která souvisejí s individuální svobodou (ochrana osobnosti, svoboda projevu, myšlení a vyznání, práva vlastnit majetek a uzavírat smlouvy, práva na spravedlnost chráněnou nezávislým soudnictvím), politická, která umožňují podílet se na výkonu politické moci (volit a být volen) a práva sociální, která představují právo podílet se na užívání sociálního dědictví dané společnosti a žít životem civilizované bytosti (tzn. životem odpovídajícím standardům převažujícím v dané společnosti).¹¹⁰

Práva je možné dělit i na nepodmíněná (absolutní, neomezená) a podmíněná, univerzální a zvláštní (partikulární - pro určitou skupinu osob):

nepodmíněná univerzální práva - platí bez výjimky pro všechny. Patří sem pravděpodobně pouze jedno základní právo - právo na to, aby se s člověkem jednalo nikoliv jako s prostředkem k cíli, ale jako s cílem o sobě

podmíněná univerzální práva - mohou být odňata na základě uplatnění kritéria, které platí pro všechny. Patří sem přirozená práva (právo na život, svobodu a majetek) a některá lidská práva – např. právo na svobodu omezené pro vězně.

¹⁰⁹ viz kap. 3.4.2 – Teorie přirozeného práva

¹¹⁰ Marshall in Potůček (1995)

nepodmíněná zvláštní práva - platí bez výhrad pro všechny, kteří patří do určité kategorie. Např. každá žena, která má trvalý pobyt na území ČR a které se narodilo dítě, má právo žádat porodné.

podmíněná zvláštní práva - platí pro určité lidi za určitých podmínek (např. občan, který je v důchodovém věku a splnil další podmínky, má právo žádat starobní důchod)

Clark a Asquith (in Banks) vytvořili na základě studia literatury seznam práv klientů. Klient má právo:

1. na to, aby se s ním jednalo s cílem o sobě
2. na sebeurčení
3. na akceptaci ve své jedinečnosti
4. na individuální přístup
5. na nediskriminaci
6. na čestné, otevřené a poctivé jednání
7. na to, aby informace získané od klienta v souvislosti se sociální prací byly důvěrné
8. na profesionálně kompetentní služby
9. na umožnění přístupu ke zdrojům, na které má nárok (welfare)

Prvních šest práv klientů je odvozeno z principu respektu k lidským bytostem. Z hlediska předchozí klasifikace práv patří první právo klientů mezi nepodmíněná univerzální práva a druhé až páté právo se mohou považovat za podmíněná univerzální. Právo na diskretnost a profesionálně kompetentní službu je zvláštní, protože odkazuje na občany, kteří jsou v roli sociálního pracovníka a klienta. Diskretnost je podmíněné právo (např. existuje oznamovací povinnost na některé trestné činy). Profesionálně kompetentní služba je spíše nepodmíněné právo.¹¹¹

Právo na welfare je zvláštní právo (je přístupné klientům, kteří jsou občany státu) a může být nepodmíněné (u nás např. právo na zdravotní péči) nebo podmíněné (např. právo na přídavek na dítě).

¹¹¹ Může se stát, že v organizaci pracují nekvalifikovaní pracovníci (např. dobrovolníci – proto je nutné zaškolování), takže klient kompetentní službu nedostane. Tím však nedojde k negaci tohoto klientova práva.

6.2 Percepce klienta

6.2.1 Klient jako člověk (lidská bytost)

Původní etické principy se soustřeďovaly spíše na univerzální práva, která platí pro všechny lidi, než na zvláštní práva, která vyplývala z toho, že je člověk klientem. Tento pohled vychází z Biestekových principů a Kantovy filozofie.¹¹² Morální principy pro sociální práci se nelišily od morálních principů obecně, ačkoliv právě kontext sociální práce přinášel sociálním pracovníkům speciální problémy a otázky.

6.2.2 Klient jako občan

V 70. a 80. letech se zdůrazňuje chápání klienta jako občana. Je to reakce na dřívější chápání sociálního pracovníka jako experta, který klientovi vysvětluje jeho problémy. Podněty z oblasti radikální sociální práce a výzkumy, zabývající se pohledem klienta na sociální práci, také přispěly k tlaku na vyvážení moci mezi sociálním pracovníkem a klientem.

Tento přístup znamená, že práva klientů by měla být chápána jako práva občanů na to, aby se s nimi nezacházelo podle libovůle pracovníků¹¹³ - tzn. že klient má mít např. právo na informace o účelu sociální práce, na nahlédnutí do osobního spisu, na aktivní účast při plánování a rozhodování apod.

Princip úcty ke klientovi jako k občanu může být chápán jako rozvoj ideje respektu k lidem. Banks nicméně poznamenává, že pojem „občan“ je užší než pojem „osoba, lidská bytost“ - soustřeďuje se na práva „člověka v roli občana“ spíše než na úctu k „člověku jako k osobě“. Občanství zahrnuje specifická práva včetně sociálních, politických a občanských.

Termín občan může mít různý obsah podle toho, jak je občanství v tom kterém státě konstruováno. Občanství může být založeno na liberální tradici individuálních práv, může jít o občanství s důrazem na vzájemnost a obecný zájem nebo na naplnění lidských potřeb.

Sociální práce je jednou z institucí, které jsou odpovědné za poskytování sociálních práv (práva na welfare). Sociální práva jsou zakotvena jak v právním systému (např. právo na vzdělání) i v morálním systému (např. právo na důstojný život). Campbell (in Banks) poznamenává, že obojí práva (legální i morální) jsou považována za občanská práva. To znamená, že klienti, kteří dostávají peněžní pomoc nebo služby, by je měli považovat za své právo. Služby a kontakt, které pracovníci nabízejí, by měly být poskytovány v duchu občanství - tedy tak, aby klient nepocítil stigmatizaci.

Tento přístup má několik úskalí:

¹¹² viz kap. 3.4.1 - Teorie přirozeného zákona, kap. 4 - Biestekovy principy, kap. 3.4.3 - Teorie racionální povinnosti

* klient, který není občanem daného státu, má přístup ke službám značně omezený

* pro mnoho lidí, kteří hledají sociální pomoc, je obtížné svá práva uplatnit (např. kvůli chudobě, nedostatku sebevědomí, kompetence apod). Mohou mít také pocit, že na službu nemají právo, nebo nemají sílu ke stížnostem na špatnou kvalitu služeb. Může se stát, že pak existenci sociálních práv popírají.

* problémem je také nedostatek jasných pravidel - komu a jakou pomoc poskytovat. Potom je i pro klienty obtížné si stěžovat. Mimo to mají sociální pracovníci nemalou moc právě proto, že svým profesionálním úsudkem určují, jaký je vlastně klientův zájem.

6.2.3 Klient jako spotřebitel (zákazník)

Jde o pojetí klienta, které se ve Velké Británii vyvinulo v 80. a 90. letech v souvislosti s vytvářením indikátorů standardu a kvality služeb. Podle Banks představuje další zúžení konceptu lidské bytosti s univerzálními právy. Termín „zákazník, spotřebitel, konzument služby“ má zdůrazňovat možnost výběru. Zákazníci jsou lidé, kteří jsou schopni si mezi nabízenými službami vybírat. Nejsou tedy jen pasívními příjemci, prokazují určitou moc v tom, že si mohou vybrat jinou službu, když jim ta současná nevyhovuje.

Tento model je založen na tradiční představě trhu, kde prodávající spolu soutěží o zákazníky a kde zákazníci vyhledávají takové služby, které vyhovují jejich jedinečným potřebám (úroveň kvality a cena).¹¹⁴

Představa trhu však nebývá běžně aplikována na služby sociálního státu - a to především z následujících důvodů:

- * stát bývá často monopolním dodavatelem služeb
- * vyhovující rozsah služeb není všude dostupný
- * někteří klienti nemají právo odmítnout službu (probace, péče o děti)

Klienti sociálních služeb mají odlišnou pozici než zákazníci, takže představa možností výběru je zavádějící. Kupujícím není pouze klient (zastupuje ho např. člen rodiny, lékař nebo sociální pracovník). Nejde také jen o zájem a potřeby klienta, ale i o finanční zdroje. Samotná představa, že zákazník na trhu může svobodně volit není podle Banks pravdivá, protože záleží na moci, schopnostech a solventnosti zákazníka.

¹¹³ viz kap. 4.2 – Hodnoty ve vztahu sociálního pracovníka a klienta a kap. 5.4 – Etický kodex a byrokratická organizace

¹¹⁴ viz kap. 5.1 - autorita profese vzhledem ke klientům

Kopřiva upozorňuje i na to, že v pomáhajících profesích je nutné, aby profesionálové byli schopni vytvořit s klientem vztah. Naproti tomu, v ostatních profesích (kde jde o zákazníky) většinou stačí, když se pracovník chová v souladu s konvencí (tzn. slušně).

6.3 Nový profesionalismus a nový konzumerismus

V souvislosti se zvýšeným zájmem o práva klientů a s chápáním klienta jako občana a spotřebitele se diskutuje tzv. nový profesionalismus a nový konzumerismus.

Britská asociace sociálních pracovníků (BASW) charakterizuje nový profesionalismus následujícím způsobem (1989): **Nový profesionalismus** je přesvědčení o potřebě vyvážit moc mezi sociálním pracovníkem a klientem a to skrze upevnění práv klientů tím, že se zajistí klientova participace na rozhodování a otevřou se služby vlivu klientů. Důležitou roli ve změně organizační kultury agentur hraje i možnost klienta si stěžovat.

Tento nový přístup nejde proti tradičnímu modelu profesionála jako experta, ale spíše do této představy přidává myšlenku participace a práv. Nový profesionalismus znamená, že klient dostane v kontextu profesionálních vztahů větší moc. Důraz je však kladen na sociálního pracovníka, který klientovi tuto moc dává. Klient má tedy více moci, ale ta je stále pod kontrolou sociálního pracovníka. Nový profesionalismus vede k zachování moci a statusu, nebo přinejmenším identity profesionálů a zároveň více koresponduje s klientovými právy. Takto pojatý profesionalismus (oproti dřívějšímu pojetí sociálního pracovníka jako experta) není elitářský ani exkluzivní.¹¹⁵

Nový profesionalismus se drží představy sociálního pracovníka jako profesionála, který musí mít speciální vzdělání, který se bude držet etického profesního kodexu a který se bude snažit chápat klienta jako aktivního participanta. Tradiční hodnoty stále platí, ale způsob, jakým se uvádějí do praxe, se mění (např. podpora klientova sebevědomí teď znamená klientovu participaci na rozhodování).

Nový konzumerismus je naproti tomu hnutím vedoucím od představy sociálního pracovníka jako profesionála, který rozhoduje na základě profesních znalostí a dovedností, k představě sociálního pracovníka jako úředníka - tzn. distributora zdrojů podle určeného standardu a procedur. V novém konzumerismu je silně zastoupená představa antiprofessionalismu, tzn. snaha o omezení moci a výlučnosti profesních skupin.

Přínosem obou přístupů je důraz na informovanost a participaci klienta a na možnost stížnosti.

¹¹⁵ srovnej kap. 2.2 - Etika v postmoderní době, kap. 3.4.6 - Antipresivní teorie, kap. 3.4.8 - Etika diskurzu, kap. 3.4.7 - Etika účasti

6.3.1 Přístup ke spisům a možnost si stěžovat

Banks uvádí, že z hlediska etiky mají tyto přístupy i negativní stránku, kterou je nutné brát v úvahu při jejich uplatňování v praxi.

* **přístup k informacím ze spisu** nemusí být vždy přínosem:

- informace nemusejí vždy zvýšit klientovu moc - zvláště tehdy, když nejsou doprovázeny podporou ze strany sociálního pracovníka, aby se klient chtěl podílet na rozhodnutích

- sociální pracovníci i klienti často považují poskytnutí možnosti nahlédnout do spisů za ústupek nebo zvláštní výhodu. Může jít také o problémy jiného rázu - např. rodiče neprávem obvinění ze zneužívání dítěte.

- postupy spojené s poskytováním informací jsou těžkopádné a náročné na čas (formuláře, další pracovníci, počítače, byrokracie)

* **možnost si stěžovat**

- klienti nejsou jisti, jaký standard má organizace poskytovat – je nutné podávat klientům dostatek informací o jasně definovaném standardu (např. letáčky, propagační akce). Otázkou zůstává, jestli je možné přesně definovat standard všech činností sociálního pracovníka.

- klienti mohou mít obavy si stěžovat, považují stížnost za neefektivní a nebezpečnou

- klienti jsou často vděční, že vůbec nějakou službu dostávají a stížnost je z jejich pohledu zatížena pocitem viny

Je třeba vytvořit takovou atmosféru, kde klient cítí, že má na službu právo. To je možné tehdy, když si sami sociální pracovníci budou stížnosti vážit jako zpětné vazby, která jim umožní zkvalitnit práci. Klienti jsou pak povzbuzeni k účasti na plánování a poskytování služeb. To je možné tehdy, když je klient v pravidelném kontaktu se sociálním pracovníkem, účastní-li se svépomocné skupiny nebo je-li někým zastupovaný.

6.3.2 Participace

Intenzita účasti klienta na rozhodování o jeho případu se mění podle toho, do jaké míry je schopný porozumět situaci, jak je schopný vyjádřit svoje potřeby, volit mezi službami a řídit vlastní jednání. Toto je zvláště důležité, když sociální pracovník zastupuje zájmy zaměstnavatele, nepřichází přímo do styku s klienty, ale rozhoduje o zdrojích. Klienty by v tom případě měl zastupovat jiný sociální pracovník.

Přístup k informacím, stížnosti a participace na rozhodování - to vše ukazuje, že právní systém, politika i postupy mohou vytvářet základ pro klientova sociální práva, ale nemají smysl, pokud nebudou zároveň doprovázena přesvědčením, že klientům je nutné poskytnout podporu, aby mohli svá práva naplnit. Mezi způsoby, které mohou napomoci, patří zastupování a zplnomocňování klienta.

Zastupování (obhajování, advocacy) má různé podoby:

občanské – kdy se školí dobrovolníci pro dlouhodobou „face to face“ práci s klientem

profesionální – krátkodobé, profesionál se speciálními dovednostmi a praxí pomáhá klientovi s partikulárním rozhodnutím, případně za něj zařizuje věci, které si klient z různých důvodů nemůže zařídit sám

samozastupování – rozvíjení vlastních schopností a sebedůvěry klientů, aby byli následně schopni se zastupovat sami

Zastupování je založeno na snaze uschopnit lidi, aby dokázali artikulovat svoje potřeby a aby se dokázali ujistit, že jsou jejich práva respektována.

Prosazování účasti klienta na plánování a poskytování služeb se stalo populárním v 80. letech a bylo spojeno s demokratizačním trendem v lokálních komunitách.

Demokratiace služeb znamená, že se služby přivádějí blíže k lidem a vztahují se více k lokálním potřebám díky konzultací s místními lidmi a jejich účasti na plánování a poskytování služeb. Výhody tohoto postupu:

lokální sociální práce je efektivní, protože díky znalosti místních poměrů je možné, aby se formální a neformální síť navzájem doplňovaly

redukuje se distance mezi sociálním pracovníkem a klientem – klientovy problémy jsou chápány jako problémy, které sdílí spolu s ostatními v lokalitě

Je třeba si uvědomit, že existuje rozdíl mezi decentralizací a demokratizací:

decentralizace – přestěhování sociálního pracovníka z městských center do menších míst. Cílem je zajistit klientovy potřeby tak efektivně, jak je to jen možné. To ovšem neznamená, že klient není vnímán jako pasivní konzument služby.

Demokratizace – participace a sdílení moci s místními lidmi. Klient je pak aktivním občanem, který má právo říci, jaké má přání a který má také určitou kontrolu nad službami (plánování apod.).

Problémy, se kterými se potýká snaha o demokratizaci, mohou vzniknout díky neochotě sociálních pracovníků vzdát se moci, kvůli nedostatku času a úsilí, které se věnuje

na trénink klientů, aby byli schopni participovat, mohou se také vyskytnout problémy spojené s otázkou, jak motivovat k participaci.

Zplnomocňování (posilování, empowerment) klienta je možné chápat různě:

konzumerský způsob – dát klientovi možnost limitovaných výběrů

občanský přístup – sdílení moci

radikální přístup – podpora jednotlivců a skupin, aby si uvědomili svoji sílu a podle toho jednali proti útlaku (za uznání svých práv).

Nový profesionalismus přijímá strukturální přístup k příčinám sociálních problémů. Lidé mají brát strukturální podmínky jako výzvu, ale zároveň mají podporovat tradiční hodnoty úcty k lidem a práva na sebeurčení. V sociální práci se klade větší důraz na zvyšování osobní síly a sebevědomí jednotlivců než na sociální změnu. Zplnomocnění znamená snahu maximalizovat sílu klientů a dát jim tolik moci, kolik je možné za daných okolností. Je to opak vytváření závislosti na moci organizací, které poskytují služby. Jde spíše o získání kontroly nad podmínkami než o změnu podmínek. Cílem je posílit klienty, aby mohli žít kvalitnější život v takovém světě, jaký je. Důraz je kladen na osobní změnu, i když sociální kontext se připouští také.

Kontrolní otázky:

1. *Co jsou negativní práva (negativní svoboda)?*
2. *Co jsou pozitivní práva (pozitivní svoboda)?*
3. *Vyjmenujte práva klientů podle Clarka a Asquita.*
4. *Charakterizujte pojetí klienta jako osoby (lidské bytosti).*
5. *Charakterizujte pojetí klienta jako občana.*
6. *Charakterizujte pojetí klienta jako spotřebitele.*
7. *Co je nový profesionalismus?*
8. *Co je nový konzumismus?*
9. *Jaký je rozdíl mezi klientem a zákazníkem?*
10. *Jaké nové možnosti přinesla do sociální práce představa klienta jako občana?*
11. *Objasněte termíny zastupování, zplnomocnění a účast klienta.*

Otázky k diskusi:

1. *Zamyslete se nad organizací, kde jste pracoval/a nebo vykonával/a praxi (příp. kde stále pracujete). Na základě své zkušenosti vytvořte seznam práv, která by měl mít klient, který přijde do kontaktu s tímto pracovištěm.*
2. *Odůvodněte význam těchto práv (proč jsou důležitá?).*
3. *Jak byste zajistil/a, aby byla tato práva v praxi dodržovaná a klientovi přístupná?*

Porovnejte naši situaci se situací ve Velké Británii. Lze u nás pozorovat spíše tendence k chápání klienta jako lidské bytosti, občana nebo spotřebitele?

Doporučená literatura:

- Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillam Press, London 1995
- Banks, S.: Professional Ethics in Social Work - What Future? British Journal of Social Work, vol. 28, No. 2, 1998, pp.219 - 231
- Clark, Ch.L.: Social Work Ethics, Macmillam Press, London 2000
- Clark, Ch.L.: Observing the lighthouse: From theory to the institutions in social work ethics in European Journal of Social Work, vol 2, No 3, 1999, pp 259 - 270
- Hughman, R., Smith, D.: Ethical Issues in Social Work, Routledge, London 1995
- Kopřiva, K.: Lidský vztah jako součást profese, Portál, Praha 1997
- Laan, G. van der: Otázky legitimace sociální práce, Albert, Boskovice 1998
- Potůček, M.: Sociální politika, Slon, Praha 1995

7. Konflikt povinností

V minulé kapitole jsme se soustředili na práva klientů. Mají-li klienti určitá práva, potom má nějaká osoba nebo instituce odpovídající povinnosti, aby tato práva mohla být naplněna. Sociální pracovníci plní práva klientů přímo (např. povinnost chovat se ke klientovi s respektem) a nepřímo (když sociální pracovník jedná jménem organizace). Profesní kodexy upravují především povinnosti ke klientům a k profesi. Naproti tomu zaměstnavatelé mají tendenci považovat za prioritu svoji politiku a postupy.

7.1 Sociální práce jako profese s více rolemi

Povinnosti k profesi a zaměstnavateli na sebe berou lidé tehdy, když se rozhodnou stát se sociálními pracovníky. Ostatní pak od nich mohou legitimně očekávat, že budou svoje povinnosti plnit. Povinnosti mohou být nicméně v konfliktu, a potom je třeba dát jedné z nich přednost. Sociální pracovník by však vždy měl být schopen svoje jednání veřejně obhájit.

Sociální pracovník operuje v rámci práv a povinností definovaných právním rámcem, zaměstnavatelem a profesí. Institucionální rámec je důležitý, protože sociální pracovník zasahuje do života klientů a je potřeba, aby jeho právo zasahovat bylo legitimní. Odhaluje také detaily ze života klientů - proto je důležité, že existují pravidla, která zajišťují klientům ochranu.

Práva a povinnosti, která patří k roli sociálního pracovníka, lze označit jako:

- * zákonná (právní systém)
- * profesní - vycházejí ze členství v profesi, která má definuje vlastní standardy jednání
- * morální - vychází z toho, že sociální pracovník pracuje s jednotlivci a ovlivňuje jejich život¹¹⁶
- * sociální - vycházejí z toho, že sociální pracovník je občan, který má více příležitostí přispět k obecnému dobru než ostatní (např. reforma sociální politiky)
- * procedurální - vycházejí z toho, že zaměstnavatel má vlastní pravidla, která určují, jak má zaměstnanec postupovat

¹¹⁶ viz kap. 2 – etika, morálka, charakteristika etických otázek

7.2 Konfliktní povinnosti

V ideálním případě se práva a povinnosti, která patří k roli sociálního pracovníka vzájemně doplňují, v praxi však často dochází k jejich konfliktu. Někdy se např. sociálnímu pracovníkovi zdá, že metody, které se v organizaci používají, přispívají k vnímání klienta jako objektu. Konflikt povinností může vzniknout díky tomu, že profesní asociace předpokládá, že principy etického kodexu by měly mít přednost (protože chrání klienty), zatímco zákon a organizační pravidla jsou vytvořena kvůli prospěchu většiny.

Sociální pracovník na sebe bere různé okruhy povinností:

- * ke klientům - zdrojem je profesní etický kodex, politika a postupy zaměstnavatele, zákony, veřejné mínění
- * k profesi - např. udržovat dobré jméno profese tím, že pracuje efektivně a eticky. Zdrojem je např. etický kodex a směrnice profesní asociace.
- * k zaměstnavateli - např. postupovat podle pravidel, hájit dobrou pověst zaměstnavatele. Zdrojem je např. popis práce a pracovní smlouva, politika a postupy organizace.
- * ke společnosti - zdrojem jsou zákony, vládní nařízení, veřejné mínění.

Sociální pracovník by měl být především profesionálem a z této pozice by měl posuzovat ostatní povinnosti (kodex se snaží pokrýt všechny oblasti). Pokud je např. v postup zaměstnavatele v rozporu s etickými principy, pak by se měl snažit tyto postupy změnit. Ve vzájemném konfliktu mohou být i jednotlivé body kodexu. Podle Banks je to osobní morální kodex sociálního pracovníka, který rozhodne, jaké jednání bude morálně správné. Některé kodexy (např. švédský) mají tendenci stírat rozdíly mezi osobními a profesními hodnotami.

7.3 Modely přístupu k praxi

V literatuře najdeme různé modely přístupu k praxi. Banks definovala čtyři ideální typy, které se v realitě prolínají:¹¹⁷

- * **Přesvědčený sociální pracovník** (committed) - chápe svoji práci jako způsob, kterým vkládá do praxe svoje osobní morální hodnoty. Sociální pracovníci by měli opravdově pečovat o své klienty a měli by s nimi jednat jako s přáteli. V kontextu současné praxe je tento přístup problematizován tím, že by sociální pracovník mohl být obviněn ze stranění některým klientům (protože je v tomto rámci obtížné poskytnout stejnou péči všem), může dojít k vyhoření, ale i k vytvoření osobního vztahu s klientem (možnost zneužití ze strany sociálního pracovníka i klienta). Proto je důležité, aby se sociální pracovník pohyboval v

institucionálním rámci práv a povinností. S klienty jedná jako se spolu žijícími lidskými bytostmi, ke kterým cítí empatii a respekt. Sám sebe vnímá především jako osobu a až potom jako sociálního pracovníka (používá stejné etické principy na situace osobního života i na ty, které vzniknou v rámci sociální práce). Sociální pracovník je nicméně zaměstnán v organizaci, která má svá vnitřní pravidla, a je omezován společenskými mravy a zákonem - v tomto rámci by měl s klientem jednat čestně a s úctou.

* **Radikální sociální pracovník** - s předchozím má společné to, že vkládá osobní hodnoty do praxe. Nedělá to však proto, aby poskytl jednotlivému klientovi bezpodmínečnou péči, ale jde mu primárně o změnu těch zákonů, politiky a praxe, které považuje za nespravedlivé. Jde tedy více o otázku politické ideologie a o práci v zájmu sociální změny.

* **Byrokratický sociální pracovník** - v tomto modelu se doporučuje oddělení osobních hodnot, profesních hodnot a hodnot zaměstnavatele. Cílem sociální práce je manipulace s lidmi v zájmu jejich změny. Role sociálního pracovníka obsahuje i vytváření iluze, že osobně o klienta pečuje. Na druhé straně zase v určitých případech musí působit i jako přísný „normalizátor“ klienta. Rozdělení osobního a profesního je nutné proto, aby se sociální pracovníci necítili vinní tím, že s lidmi manipulují a že užívají vztah způsobem, který by v osobním životě nepovažovali za čestný.

* **Profesionální model** - sociální pracovník je autonomní profesionál, který je vzdělaný v oboru a je veden etickým kodexem. Prioritou jsou práva a zájem klientů a jeho identitu tvoří především členství v profesi. Důležitý je individuální vztah s klientem.

Všechny tyto proudy jsou v literatuře evidentní.¹¹⁷ Osoba, se svým vlastním morálním kodexem, na sebe bere roli profesionála s profesním etickým kodexem, který přijme práci sociálního pracovníka v určité organizaci se specifickými odpovědnostmi a povinnostmi. To je dále ovlivněno a vymezeno společenskými normami, veřejným míněním a zákony. Etický kodex obsahuje všechny elementy, ale klade důraz na profesionální model s příměsí povinností vzhledem k zaměstnavateli a sociální změně.

Banks poznamenává, že ve Velké Británii v současné době dominuje byrokratický model, ale se zvyšující se fragmentací sociální práce¹¹⁹ se zvyšuje i prostor pro model profesionálního a přesvědčeného sociálního pracovníka.¹²⁰

¹¹⁷ viz tabulka č. 6

¹¹⁸ Winkler popisuje obdobné dělení na byrokratickou správu, profesionální intervenci a manažerismus a také dělení podle Lipskyho - orientace na „street-level byrokrata“, na organizaci, na právní normy, na spotřebitele sociálních služeb a na profesionální normy.

¹¹⁹ Služby, které dříve zajišťoval pouze stát, nyní poskytují i soukromé a dobrovolné organizace - např. poradenství je založeno na vztahu sociální pracovník a klient a poradce jasně pracuje ve prospěch klienta. Dává mu přednost před zájmy společnosti jako celku. Lidé ve slabé pozici zase mívají nezávislého zástupce apod.

¹²⁰ viz kap. 2.2 – Etika v postmoderní době a kap. 3.4.6 – Antiopresivní teorie

Sociální pracovník zpravidla používá prvky všech modelů. Důraz variuje podle toho, jak každý jednotlivec chápe svoji roli, ale také podle toho jakou práci zrovna dělá a kde.

tabulka 5: Modely způsobů praxe v sociální práci (podle Banks, 1995)

	Profesionální	Byrokratický	1 Předvědčený 2 Radikální
Sociální pracovník jako:	Profesionál	Úředník / technik	Rovnocenný partner
Moc plyne z:	Profesionální expertízy	Role v organizaci	Kompetence jednat v dané situaci
Uživatel služby jako:	Klient	Konzument	Rovnocenný partner
Důraz kladený na:	Individuální vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem	Služební opatření (procedury)	1 Individuální zplnomocnění 2 Společenskou změnu
Vedení poskytuje:	Profesní etický kodex	Pravidla zaměstnavatele	Osobní přesvědčení / ideologie
Základní principy:	Právo klienta na sebedeterminaci, akceptace, důvěra atd.	Povinnost organizace spravedlivě distribuovat zdroje a podporovat veřejné blaho	1 Empatie, opravdovost, ryzost úmyslů 2 Růst uvědomění, kolektivní akce
Vhodná organizace	Tam, kde je vysoký stupeň autonomie (např. soukromá praxe)	Byrokratická organizace	Nezávislá nezisková organizace, svépomocná skupina, nátlaková skupina

7.3.1 Příklady z praxe

Následující příklady naznačují, jak organizace a typ praxe mění interpretaci a uskutečňování základních etických principů:

Důvěra - ochrana informací

- * AIDS poradna - plná důvěra mezi sociálním pracovníkem a klientem, kromě činů, které podléhají ohlašovací povinnosti.
- * manažer péče v domově důchodců - hranice důvěry jsou širší, zahrnují ostatní členy týmu, zdravotnické pracovníky a přímé poskytovatele péče.

* komunitní pracovník zastupující Sdružení nájemníků - nutná ochrana informací o jednotlivých nájemnících je v kontextu kolektivu nájemníků, kteří usilují o změnu, je relativně méně důležitá.

Klientovo sebeurčení a klientův zájem

* AIDS poradna - zaměření čistě na potřeby a zájem klienta, které je omezeno pouze zájmem ostatních klientů (nároky na čas) a výjimečně zájmem druhých (partner), záleží také na způsobu práce sociálního pracovníka – inklinuje-li k paternalismu nebo k partnerství.

* manažer péče v domově důchodců - sociální pracovník musí uvážit potřeby a zájmy nejen svého klienta, ale i ostatních lidí - pečovateli v rodině, sousedů, poskytovatelů služeb, ostatních potenciálních klientů. Klientova rozhodnutí musejí být respektována jak jen to je možné, ale je zde hodně limitů.

* komunitní pracovník zastupující Sdružení nájemníků - podpora individuálnímu sebeurčení a zplnomocnění se chápe jako část procesu kolektivního posílení k dosažení změny.

Distributivní spravedlnost

* AIDS poradna - kromě rozdělení času nehraje distribuce zdrojů roli. Sociální pracovník se ale může zaměřit např. na kampaň, ve které vysvětluje, že celkové zdroje určené na poradny pro tuto skupinu jsou neadekvátní.

* manažer péče v domově důchodců - sociální pracovník má povinnost rozdělovat zdroje mezi klienty férově a efektivně. Při rozhodování jsou potřeby a přání klienta a požadavek férovosti a efektivity stejně důležité.

* komunitní pracovník zastupující Sdružení nájemníků - sociální pracovník se snaží o rozdělení zdrojů (odpovídající bydlení) mezi nájemníky podle potřeb. Motivem je snaha o rovný výsledek.

7.4 Nové manažerství

Banks uvádí, že dochází k růstu počtu procedurálních manuálů. Mají na to vliv: nový konzumerismus (nabízet konzistentní standard služeb), nové autoritářství (podtrhuje sociálně kontrolní funkci sociálních pracovníků), nový manažerismus (snaží se o větší kontrolu nad prací zaměstnanců) a celkově deprofesionalizační trend (chápe sociální pracovníky jako úředníky, kteří plní politiku zaměstnavatele).

Howe vychází z toho, že od 70 let začaly velké organizace, zajišťující welfare, přebírat myšlenky podnikatelského managementu. Pro tuto oblast je největším zlem nejistota - proto se snaží o co největší kontrolu materiálů a co nejpřesnější odhady výsledků činnosti.

Manažerská strategie minimalizuje spolupráci mezi skupinami. Všude, kde je to možné, jsou zavedena pravidla pro práci. Pracovníci pak vědí, na základě čeho mají hodnotit situaci a jaké zdroje mají k dispozici, aby dosáhli daných cílů. V případě sociálních pracovníků se jednání řídí manuály, přístupem k určitým zdrojům a manažerskými příkazy. Pracovníci tedy nemusejí považovat nové situace za unikátní a neznámé. Problémy klientů, které s sebou nesou nejistotu a jsou vzájemně propojené a komplexní, manažeři ignorují nebo filtrují podle toho, jestli jsou relevantní vzhledem k cílům organizace. Klienti jsou přetvářeni tak, aby vyhovovali praktikám organizace, místo aby organizace byla přetvářena tak, aby byla schopná reagovat na potřeby jednotlivých klientů.¹²¹

Banks upozorňuje na to, že sociální pracovník zastává stále častěji roli hodnotitele, inspektora, sběrače důkazů a manažera rozpočtu. Jeho povinnosti jsou popsány do detailu a to často vede k defenzivní praxi.

Defenzivní praxe - sociální pracovník pracuje podle předpisů a plní svoje povinnosti definované zaměstnavatelem a zákonem. Nikdo ho nemůže osočit, pokud splnil předepsaný postup. Postupy jej tedy na jedné straně omezují, na druhé straně jej chrání před vlastní zodpovědností.¹²²

Reflexivní praxe - sociální pracovník dokáže identifikovat etická dilemata i to, jak vznikají (např. nerovnováha moci, kontradikce sociálního státu). Je si jistější svými vlastními hodnotami a tím, jak je projevovat v praxi, snaží se o integraci znalostí, hodnot a dovedností, reflektuje praxi a učí se z ní, je připraven nést riziko. Uvědomuje si, že osobní hodnoty a hodnoty zaměstnavatele mohou být v konfliktu a že sociální pracovník jako osobnost má morální odpovědnost za to, aby se rozhodoval.

Kontrolní otázky:

1. *Z čeho vycházejí práva a povinnosti, které patří k roli sociálního pracovníka?*
2. *Jaké jsou modely přístupů k praxi z hlediska typu sociálního pracovníka (podle Banks)?*
3. *Charakterizujte byrokratický přístup k sociální práci a přesvědčený přístup v sociální práci z hlediska moci, uživatele služby, kladeného důrazu, vedení pracovníka, základních principů a vhodné organizace.*
4. *Charakterizujte model profesionálního a radikálního sociálního pracovníka z hlediska moci, uživatele služby, kladeného důrazu, vedení pracovníka, základních principů a vhodné organizace.*

¹²¹ viz kap. 5.4. – Etický kodex a byrokratická organizace

Otázky k diskusi:

1. Zamyslete se nad prací, kterou jste dělali/a nebo stále děláte (může jít i o studium).

- * Co jsou hlavní cíle této práce?
- * Jaké role na sebe berete?
- * Popište svoje největší úspěchy v této práci.
- * Jaké hodnoty jsou podkladem pro Vaši práci (promyšlení hlavních úspěchů může pomoci při identifikaci Vašich hodnot)?

2. Nyní si představte, že se na svoji práci díváte z pohledu Vašeho zaměstnavatele.

- Jaké jsou podle Vašeho názoru cíle zaměstnavatele?
- Co si podle Vášeho názoru myslí zaměstnavatel o Vaší roli v organizaci?
- Kterou část Vaší práce bude podle Vašeho názoru zaměstnavatel považovat za nejhodnotnější?
- Jaké hodnoty jsou podle Vašeho názoru podkladem pro zaměstnavatele?

3. Nyní si představte Vaši práci z pohledu společnosti jako celku.

- * Co myslíte, že považuje veřejnost za cíl Vaší práce?
- * Jakou roli Vám veřejnost přisuzuje?
- * Kterou část Vaší práce si myslíte, že by veřejnost ocenila nejvíce?
- * Jaké hodnoty jsou podle Vašeho názoru podkladem pro představy veřejnosti?

3. Jsou nějaké rozdíly mezi Vašimi hodnotami a hodnotami zaměstnavatele a společnosti? Pokud ano, čím si to vysvětlujete?

4. Je možné k jednotlivým modelům přístupu k praxi přiřadit některé etické teorie? Pokud ano, které by to byly?

¹²² viz kap.2 – reflexivní morálka, předporozumění, svědomí, smysl

Doporučená literatura:

Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press, London 1995

Clark, Ch.L.: Social Work Ethics, Macmillan Press, London 2000

Harris, J.: Scientific Management, Bureau – Professionalism. New Managerialism: The Labour Process of State Social Work in British Journal of Social Work, vol. 28, No. 6, 1998, pp 271 - 281

Howe, D.: The Family and the Therapist in Davies, M (ed.): The Sociology of Social Work, Routledge, New York 1991

Laan, G. van der: Otázky legitimace sociální práce, Albert, Boskovice 1998

Lipsky, M.: Street-Level Bureaucracy, Russell Sage Foundation, New York 1980

Winkler, J.: Organizační kultura poskytování příjmově a majetkově testovaných sociálních dávek v ČR in Sirovátka, T.(ed.): Česká sociální politika na prahu 21. století, MU, Brno 2000

8. Etické problémy a dilemata v praxi

V této kapitole se soustředíme na příklady etických problémů a dilemat v praxi. Banks je vybrala z kasuistik, které zpracovávali studenti na praxi - jedná se tedy o ilustrativní příklady z Velké Británie.

8.1 Reflexivní praxe

8.1.1 Začínající sociální pracovníci

Z diskuse se začínajícími sociálními pracovníky vyplývá, že v případě, kdy mají učinit morální rozhodnutí, jsou často zmatení a nejistí. To může být způsobeno tím, že sociální práce je komplexní, a přitom rozporuplná profese, ale také nekritickým idealismem, nedostatkem informací o postupech organizace a kultuře práce a nedostatkem příležitostí učit se z praxe a ze zkušenosti. Zkušený sociální pracovník se již s podobnými situacemi setkal a má vytvořený názor na to, který princip by měl mít prioritu v jakém typu situace. Je zde ovšem také nebezpečí rutinizace (které u nezkušeného pracovníka nepřichází v úvahu).

Je důležité, aby studenti sociální práce získali nejen potřebné kompetence, ale aby si osvojili i kritický a informovaný postoj k praxi.

Banks uvádí příklady z praxe studentů a dobrovolníků (tedy nekvalifikovaných sociálních pracovníků):

- **Nedostatek zkušeností a znalostí v neznámé situaci**

Příklad: Mladá dívka, která dochází do denního centra pro mládež požádala dobrovolníka, který zde pracuje, jestli by se nemohl v centru sejit s ní a s jejím otcem. Uvedla, že otec je na ni zlý. Dobrovolník se poradil s vedoucím centra - ten k setkání neměl výhrady. Otec i dívka dobrovolníka hned na začátku požádali, aby jim potvrdil plnou diskrétnost, což dobrovolník udělal. Jak sám později řekl - bylo to naivní. Dozvěděl se o hrubém násilí a zneužívání.

Dilema: Má dobrovolník respektovat diskrétnost a dodržet slib nebo má věc oznámit vedoucímu a prodiskutovat s ním celou situaci?

Rozhodnutí: Je třeba zvážit význam diskrétnosti vzhledem k zájmu dívky a nebezpečí, které z porušení nebo dodržení diskrétnosti pro ni plyne (dobro pro dívku). Je také potřeba vzít v úvahu, jaká je pravděpodobnost, že se dobrovolníkovi podaří dívku přesvědčit, aby se svěřila i někomu jinému. Může se také stát, že dobrovolník dodatečně zjistí, že v organizaci

panuje pravidlo, které říká, že je nutné podezření ze zneužití nahlásit vedoucímu - plnění tohoto pravidla je důležité a v zájmu všech. (V našich podmínkách podléhá trestný čin týrání svěřené osoby ohlašovací povinnosti - řešení dilematu přesto není jednoznačné.)

Zkušenější kolega by pravděpodobně klientům nejdříve objasnil, že v určitých případech nemůže zajistit plnou diskrétnost. Věděl by také o pravidlu organizace. Možná by ale klientce diskrétnost slíbil, protože by si uvědomoval, že dívka má na srdci něco, s čím by se možná jinak nikomu nepsvěřila. Vycházel by v tomto případě z toho, že dobro klientky je nejdůležitější.

Dobrovolník se rozhodl, že příště seznámí účastníky hned na začátku setkání s tím, že určitý typ informací je povinen oznámit vedoucímu. Tak se vyřeší problém týkající se důvěry, ne však obavy dobrovolníka z toho, co se dozví od klientky.

- **Nejasnosti týkající se role sociálního pracovníka**

Příklad: *Osamělá matka pečuje o dítě. Navštívila poradkyni (sociální pracovníci), protože se cítí izolovaná ve svém okolí. Potřebuje také občas pohlídat dítě. Během diskuse vyšlo najevo, že klientka pobírá doplatek do životního minima a zároveň načerno pracuje.*

Dilema: Má to sociální pracovníce nahlásit úřadu? Má porušit diskrétnost? Jak dalece má sociální pracovník plnit roli „agenta státu“?

Rozhodnutí: Problém plyne z toho, že si sociální pracovníce myslí, že její zodpovědnost ke státu je širší než tomu ve skutečnosti je. Může ale v diskusi s klientkou upozornit na nezákonnost jejího jednání a na rizika s tím spojená.

Zkušenější kolegyně by pravděpodobně věděla, čeho se týká ohlašovací povinnost. Má také více příležitostí promýšlet roli sociálního pracovníka. Bude mít svůj názor na to, kdy je vhodné zdůraznit roli sociální kontroly, kdy roli posilovací a kdy roli pečující. Položila by si také otázku: „O čí dilema se vlastně jedná? Nejde spíše o dilema klientky než sociální pracovníce?“

- **Nedůvěra ve status sociálního pracovníka v organizaci**

Příklad: *Maniodepresivní psychiatrický pacient odmítá přejít z léčby medikamenty podávanými ústy na léky aplikované injekčně. V léčebně však mají nedostatek personálu a podávání injekcí je v případě tohoto pacienta daleko jednodušší a rychlejší. Lékař může injekce nařídít, podle zákona s tím však musí souhlasit i sociální pracovníce.¹²³ Lékař*

¹²³ Jde o situaci ve Velké Británii.

považuje její podpis za formalitu. Sociální pracovnice to cítí jako nespravedlnost. Zároveň ví, že by se jí do budoucna s lékařem špatně spolupracovalo, kdyby mu nevyšla vstříc.

Dilema: To, co je podle názoru sociální pracovnice klientův zájem (princip sebeurčení), je v konfliktu s potřebou udržet dobrý vztah s lékařem.

Rozhodnutí: Sociální pracovnice by si možná měla uvědomit, že zákon jí dává velkou moc - zastupuje klienta a její souhlas je nutný. Možná ale sociální pracovnice dá souhlas z toho důvodu, že ví, jak probíhá léčba v léčebně a domnívá se, že injekce jsou v nejlepším zájmu klienta.

- ***Příliš úzké zaměření na potřeby a práva individuálního klienta***

Příklad: Manželé - 91 a 86 let bydleli v penzionu. Paní však má velké zdravotní problémy, a proto byli oba převedeni do domova důchodců. Oba trpí mírnou stařeckou demencí a nechápou, proč se ocitli v domově. Chtějí zpět do penzionu. Sociální pracovnice si myslí, že by se jim návrat do penzionu měl povolit, protože mají právo na výběr služby.

Rozhodnutí: Právo na sebedeterminaci (Kant) je jen jedním způsobem pohledu na věc. Je také potřeba uvážit, jak dalece jsou manželé schopni vlastního rozhodnutí. Důležité je také hledisko personálu v penzionu - jak velkou odpovědnost za manžele je možné na něj naložit? Byl by personál schopný zajistit bezpečnost? Co na to říká rodina klientů? Sociální pracovník nemůže zastupovat jen klienta, musí brát v úvahu i širší souvislosti (utilitarismus).

- ***Situace je příliš komplexní***

Příklad: Vedení domova pro drogově závislé bojkotuje časopis. Důvodem je spor mezi odbory a vydavatelem časopisu a následné doporučení časopis zakázat. Bojkot se netýká pouze zaměstnanců, ale je rozšířený i na klienty domova. Při bližším zkoumání problému vyjde najevo, že časopis se jen hemží rasistickými, sexistickými a nenávisťnými články. To, co se původně jevilo jako jednoduché (zákaz od odborů), se stalo komplexním a velmi emocionálně zabarveným problémem pro všechny.

Dilema: Je sociální pracovník agentem změny? Pokud ano, kde jsou limity jeho odpovědnosti? Pokud bude časopis zakázaný - co potom s televizními programy a jinými časopisy podobného zaměření? Má sociální pracovník právo vnucovat svoje hodnoty klientům?

Řešení: Časopis by neměl být zakázaný, ale s klienty by se mělo o sporu odborů a vydavatele mluvit a prodiskutovat také obsah časopisu. Sociální pracovník tak bude jednat s

klienty jako s lidmi schopnými vlastních rozhodnutí a výběrů. Budou také povzbuzeni k tomu, aby participovali na rozhodnutí.

8.1.2 Zkušené sociální pracovníci

Od zkušených sociálních pracovníků se očekává, že budou mít jasnou představu o své roli, že budou mít dostatek sebedůvěry, aby jednali podle svých hodnot a hodnot profese, a že budou schopni vnímat komplexnost a kontradikce sociální práce.

Zkušené pracovníci se přesto potýkají s řadou problémů. Banks je na základě rozhovorů se sociálními pracovníky kategorizovala následujícím způsobem:

- Sociální pracovník se obviňuje ze špatného výsledku. Byl si vědomý rizika a nebezpečí a teď uvažuje o tom, jestli mohl špatnému výsledku zabránit.
- Sociální pracovník cítí, že jeho jednání bylo po morální stránce v pořádku, protože bylo založené na silném etickém principu, i když výsledek byl nepříznivý.
- Sociální pracovník cítí vinu, protože nedodržel některý z principů, které považuje za významné a které sám uznává.
- Sociální pracovník cítí, že jeho jednání bylo morálně správné, i když nedodržel některý ze svých etických principů. Dal totiž přednost jinému etickému principu, který v tomto případě považoval za významnější.

Banks ilustruje tyto problémy na následujících příkladech:

Sociální pracovník se cítí vinně špatným výsledkem

Příklad: Sociální pracovník popisuje situaci, kdy – alespoň podle jeho názoru – došlo k úmrtí pacientky na zápal plic z důvodů nesprávné lékařské péče. Příbuzní navštívili sociálního pracovníka a ptali se, jestli péče byla odpovídající. Pracovník si sice myslel, že smrt způsobily nevhodné léky, ale příbuzným to neřekl. Komentuje to tím, že se zdravotnickým personálem hodně spolupracuje. Nicméně, se cítí velmi špatně. S klientkou se poprvé setkal, když zajišťoval její odchod do nemocnice. Ačkoliv si to klientka nepřála, domnívá se, že nemocnice byla při jejím stavu nejlepším řešením. V nemocnici se klientka uklidnila a s léčením souhlasila. Brzy však bylo jasné, že jí léčba příliš nepomáhá. Stav se zhoršoval i tím, že ji často stěhovali z nemocnice do psychiatrické léčebny a naopak. Sociální pracovník si nebyl jistý, co má dělat. „Je obtížné se dohadovat s doktory. Mohu klást pouze dotazy týkající se toho, jestli nemocnice je zrovna nejlepším místem pro tuto klientku, nikoliv dotazy týkající se diagnózy a léčení.“

Tento příklad má tři fáze: první, kdy sociální pracovník přesvědčil klientku, aby šla do nemocnice. Tuto fázi považuje sociální pracovník za bezproblémovou. Druhá fáze se týká pobytu v nemocnici, kdy bylo patrné, že pobyt pacientce nesvědčí. Pracovník se domnívá, že v této fázi mohl reagovat jen s velkými obtížemi. Třetí fáze nastala, když se příbuzní přišli zeptat na názor sociálního pracovníka na léčbu. Podle pracovníka nemělo v této fázi žádný smysl říci příbuzným pravdu.

Stáhl se pracovník do defenzivní praxe?

Dilema: Klientův zájem a nátlak ze strany pravidel organizace

Sociální pracovník si uvědomuje, že nejednal podle toho, co si představoval, že je nejlepší zájem klientky. Pohybovat se mimo zaměstnavatelem definovanou roli, je však vždy obtížné. Třetí fáze případu mu nepřipadá tak důležitá. Možná by se jeho náhled změnil, kdyby si uvědomil, že nekompetentní zdravotnický personál je nebezpečný i pro další pacienty. Přesto se necítí dobře, protože nedokázal dodržet princip sebedeterminace. Na druhé straně však udělal všechno pro to, aby princip mohl být uplněný. Jedná se o případ vhodný pro prezentaci na supervizi pracovníků.

Sociální pracovník se cítí vinnen, protože nedodržel některý z významných principů

Příklad: Jiřímu je 26 let a je mentálně postižený, Každý den ho vozí autobus do denního stacionáře. Jiří požádal sociálního pracovníka, jestli by nemohl docházet do stacionáře sám pěšky. Sociální pracovník se domnívá, že by Jiří cestu zvládl bez problémů a že by ho to podpořilo v upevnění dovedností, které jsou potřebné pro samostatný život, zvýšení sebevědomí a nezávislosti. Jiřího rodiče si to však nemyslí, mají o Jiřího strach. Nechtějí mu tuto cestu povolit a rozhodli se, že by Jiřího přestali do stacionáře posílat, pokud by přestal jezdit autobusem. Sociální pracovník nakonec souhlasil s tím, že Jiří bude jezdit autobusem.

Dilema: sebedeterminace klienta versus podpora co největšího dobra pro co nejvíc lidí

Sociální pracovník vzal v úvahu názory a pocity Jiřího rodičů i Jiřího samotného a uvažoval o tom, který názor by měl převážet. Je nutné vycházet z toho, že Jiří je na rodičích závislý a rodiče mají právo mít na věc svůj názor. Zdá se, že přestat docházet do stacionáře, by nebylo v Jiřího dlouhodobém zájmu. Stejně tak by pro Jiřího nebylo dobré, kdyby rodiče měli strach a byli úzkostliví, pokud by začal chodit do stacionáře pěšky. Sociální pracovník hledal řešení, které by způsobilo nejméně škody. Nakonec dospěl k názoru, že

princip sebedeterminace není absolutní.¹²⁴ Důležitá je i podpora dobra klienta a obecného dobra.

Při reflexi je nutné podle Banks vždy uvažovat o:

- právu klienta na výběr a na informace
- klientovu zájmu
- právech a zájmech druhých lidí
- strukturálních nerovnostech

Reamer doporučuje sociálním pracovníkům, aby při řešení etických dilemat dodržovali následující postup:

Nejdříve je nutné etické dilema identifikovat včetně hodnot a povinností, které jsou v konfliktu. Potom je vhodné se zamyslet nad tím, kterých jednotlivců, skupin i organizací, se řešení dilematu nějakým způsobem dotkne. Následuje důkladná rozvaha všech možných způsobů jednání, včetně pravděpodobných efektů (kladných i záporných) pro zúčastněné. Je třeba zvážit pro a proti u každého způsobu jednání. Přitom se berou v úvahu etické teorie a principy (např. deontologická a utilitaristická teorie, etika účasti a etická doporučení, která jsou na nich založená), etický kodex a právní normy, metody sociální práce a osobní hodnoty sociálního pracovníka (náboženské, kulturní a etnické hodnoty a politická ideologie). Přínosem je i konzultace se spolupracovníky. Na základě tohoto postupu je obvykle možné dilema řešit, každopádně se doporučuje postup zdokumentovat a řešení zhodnotit.

Kontrolní otázky:

1. *Co označují pojmy reflexivní a defenzivní praxe?*
2. *Jaké jsou hlavní důvody obtíží začínajících sociálních pracovníků, když mají v praxi učinit rozhodnutí v oblasti etické problematiky?*

Příklad k diskusi:

Osamělé dítě - *Honzovi je deset let a žije v dětském domově na předměstí menšího města. V jeho skupince je dalších sedm dětí. Je před Štědrým dnem a všechny ostatní děti si*

¹²⁴ Viz kap. 6.1 – Práva a požadavky

už rodiče a příbuzní odvezli na Vánoce domů. Pro Honzíka si nikdo nepřijel. Otec opustil rodinu a matka o svého syna nejeví zájem.

Je Štědrý večer a službu má sociální pracovník Martin. Martin a Honzík jsou v ústavu sami a sedí u vánočního stromku. Stromek opadává - zaměstnanci domova si dělali legraci, že na stromek napršel kyselý déšť. Martin se zamýšlí nad situací. I když hraje hudba, připadá mu, že je ticho. Dokonce ani ovoce, cukroví a nápoje nepomáhají vytvořit sváteční atmosféru. Honzíkův úděl je těžký. Martin myslí na svůj vlastní vánoční stromek doma. Je to pěkná jedlička s hustými větvemi, plná ozdob a sladkostí.

Co by měl Martin udělat?

Podněty:

- jaké etické otázky jsou v tomto příběhu obsaženy?
- jak si myslíte, že vznikly?
- představoval by tento příběh pro vás dilema, kdybyste byl/a v roli sociálního pracovníka?
 - jaké další informace byste potřeboval/a, než byste se rozhodl/a, co dělat?
 - jak byste jednal/a na místě sociálního pracovníka na základě informací obsažených v příběhu?
 - jak byste toto svoje jednání racionálně zdůvodnil/a?
 - jaká nová etická dilemata nebo problémy by mohly vzniknout v důsledku vašeho rozhodnutí?

Doporučená literatura:

- Banks, S.: Ethics and Values in Social Work, Macmillan Press, London 1995
- Levy, Ch.S.: Social Work Ethics on the Line, The Haworth Press, London 1993
- Reamer, F.: Social Work Values and Ethics, Columbia University Press, New York, 1995
- Robison W., Reeser, L.Ch.: Ethical Decision Making in Social Work, Allyn and Bacon, USA 2000
- Jordan, B.: Social Work in an Unjust Society, Harvester, Wheatsheaf, London 1990
- Henriksen, J.O., Vetlesen, A.J.: Blízke a vzdálené, Albert, Boskovice 2000
- Sheafor, B., Horejsi, Ch.R., Horejsi, G.: Techniques and Guidelines for Social Work Practice, Allyn and Bacon, Boston, USA 2000

Seznam tabulek

tabulka 1: Čtyři roviny lidské praxe.....	17
tabulka 2: Mravní posuzování v utilitarismu	35
tabulka 3: Vztah mezi etikou spravedlnosti a etikou účasti ilustruje tabulka	42
tabulka 4: Porovnání etických kodexů různých zemí	72
tabulka 5: Modely způsobů praxe v sociální práci.....	86